

## **De taal van het landschap**

### **Pilotproject Toponiemen in de Berkelstreek**

Een verkennend onderzoek naar de bruikbaarheid van geografische namen voor het reconstrueren van de geschiedenis van het Oost-Nederlandse landschap

ROB-themaprogramma 'kennis voor beleid' 2: Archeologie en landschap  
Themaproject 2.1 Biografie van het Oost-Nederlandse dekzandlandschap

Colofon

ROB Rapportage Archeologische Monumentenzorg 123  
De taal van het landschap: Pilotproject toponiemen in  
de Berkelstreek  
Een verkennend onderzoek naar de bruikbaarheid  
van geografische namen voor het reconstrueren van de  
geschiedenis van het Oost-Nederlandse landschap

Auteur: J.C. ter Laak

Met een bijdrage van: B.J. Groenewoudt

Eindredactie: B.J. Groenewoudt

Illustraties: Menne Kosian

Opmaak: Elvé Ex Press, Den Haag

Druk binnenwerk: Print X-Press, Amersfoort

© ROB Amersfoort, 2005

ISBN 90-5799-063-6



Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek  
Postbus 1600  
3800 BP Amersfoort  
[www.archis.nl](http://www.archis.nl)

## Inhoud

1	Voorwoord	5
2	Inleiding	7
3	Doelstelling	9
4	Materiaal en methodes	11
	4.1 Selectie van het onderzoeksgebied	11
	4.2 Gebruikte gegevensverzamelingen	11
	4.3 Methodes	12
	4.4 Toelichting bij de Exel-bestanden van het pilot-project	13
5	Inleiding in de toponymie	15
	5.1 Historische taalkunde	15
	5.2 Taalverandering	16
	5.3 Interpretatie van bronnen	19
6	Geografische namen	21
	6.1 Het pilot-gebied	22
	6.2 Categorisering van geografische namen	22
	6.2.1 Categorisering naar landschapskenmerken	22
	6.2.2 Categorisering naar naamselementen	23
	6.2.3 Chronologische categorisering	23
	6.2.4 Omstandigheden die een rol spelen bij het behoud van namen	25
	6.2.5 De oudste toponiemenlagen	25
	6.2.6 Boerderijnamen	26
	Boerderijnamen gebaseerd op persoonsnamen	26
	Boerderijnamen ontleend aan landschapsnamen	27
	Jongere Boerderijnamen	28
	6.2.7 Veldnamen	29
	Namen van hoofdelementen in het landschap	29
	Perceelnamen	29
	Namen die verwijzen naar andere namen	29
7	Stratigrafie van de toponiemen	31
8	Bijzondere tononiemen	35
	Almen	36
	Angeren	37
	Berkel	38
	Dochteren	39
	Eefde	41
	Eme	42
	Gorssel	43
	Graffel	45
	Harfsen	47
	't Hummel	49
	Leesten	50
	Mossel, Mussel	52
	Norde (en Vrieze-)	56
	Oolde	58
	Rijssel	59
	Roosdam, Roosdom(p)	60

	Warken	61
	Warnsveld	63
	Wichmond	65
	Zutphen	68
9	Toponymische elementen	69
	Belt	70
	Berg	71
	Bos	72
	Brink	75
	Broek	77
	Dam	81
	Dijk	82
	Enk, eng	83
	Goor	85
	Haar	87
	Heide, heed, hiet	88
	Heurne	90
	Heuvel	91
	Holt (hout)	92
	Horst	94
	-Huis, -huizen	96
	-Ink, -ing	97
	Kamp	98
	Kolk	101
	Laar	106
	Lo	108
	Maat	111
	-Man	112
	Mars(ch) (mers, mörs, mors)	113
	Slag	116
	Stro(de), stroot, stroe(t)	117
	Veen, ven	119
	Veld	120
	Vlier, vleur, vledder	122
	Voorde	125
	Weerd, waard	126
	Weide	134
	Wijk	135
	Wold, woold, woud, wald	136
10	Conclusies	139

# 1 Voorwoord

Geografische namen vormen de taal van het landschap, en vormen als zodanig een bron bij de pogingen om het verhaal van het landschap te reconstrueren. Om ten volle te kunnen profiteren van de informatie die namen bevatten is het niet raadzaam op voorhand bepaalde categorieën van namen of bepaalde geografische gebieden uit te sluiten (al zijn er in de praktijk natuurlijk beperkingen).

Omdat die namen onlosmakelijk zijn verbonden met het landschap is belichting van die namen vanuit de wetenschappen die zich met [de geschiedenis van] dat landschap bezig houden van groot belang.

Deze pilotstudie, die zoals de naam al suggereert verkennend van aard is en derhalve geen aanspraak maakt op volledigheid, beoogt ondermeer de mogelijkheden aan te tonen die deze integrale en interdisciplinaire aanpak kan bieden. Toekomstig onderzoek zal er op gericht zijn de landschappelijke context van geografische namen in Oost-Nederland systematisch te bestuderen, en de verkregen inzichten, tezamen met informatie uit andere bronnen, om te zetten in reconstructies van het historische landschap. Hierbij zal worden aangesloten op soortgelijk onderzoek in de provincie Drenthe.<sup>1</sup>

*1 Spek, Th. 2004: Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie, Utrecht, Stichting Matrijs, 98-100, hfst. 5.*



## 2 Inleiding

Begin 2004 ging het project ‘de culturele biografie van het Oost-Nederlandse dekzandlandschap’ van start. Het betreft een onderdeel van het NWO programma ‘Bodemarchief in behoud en Ontwikkeling’ (BBO). Tevens is het project ingebed in het ROB programma kennis voor beleid 2: ‘Archeologie en landschap.’ Het gaat om een breed opgezet onderzoek naar de relatie tussen de bewoningsgeschiedenis en de landschapsontwikkeling van Oost-Nederland. Het project heeft nadrukkelijk een toepassingsgericht karakter: het moet handvatten opleveren om de cultuurhistorie van het gebied een plaats te geven in de ingrijpende veranderingen die het landschap binnen afzienbare termijn zal ondergaan. Initiatiefnemers zijn de Universiteit Wageningen en de ROB. Partners zijn de waterschappen ‘Rijn en IJssel’ en ‘Regge en Dinkel’, de provincies Overijssel en Gelderland en de gemeentes Deventer en Zutphen. Op initiatief van de ROB is het project opgetuigd met twee verkennende studies, welke tot doel hebben nieuwe bronnen van informatie aan te boren. Het betreft studies naar de bruikbaarheid van plaatsnamen (toponiemen) en historisch-ecologische gegevens voor het reconstrueren van landschappen uit het verleden. Dit rapport bevat de resultaten van het eerstgenoemde pilot project genaamd ‘De taal van het landschap’



### 3 Doelstelling

Een groot deel van de geografische namen bevat beschrijvingen van het landschap (vegetatie, bodem, morfologie). De doelstelling van het pilot-project was om te onderzoeken in hoeverre bestudering van dit vele eeuwen omspannende archief een bijdrage kan leveren aan het reconstrueren van de geschiedenis van het cultuurlandschap.

Opgeleverde producten:

- Een digitaal bestand met toponiemen uit het onderzoeksgebied, waarin opgenomen per toponiem de locatie, eventueel beschikbare oude vermeldingen, een beknopte analyse van de naam, en classificatie van de naam naar de hoofdcategorieën *vegetatie, bodemkarakterisering, geomorfologie, antropogeen*
- Een uitgebreidere taalkundige analyse en verklaring van een selectie van belangrijke en/of bijzondere toponiemen uit het onderzoeksgebied
- Verklarende lijst met belangrijke en/of frequente toponymische elementen die voorkomen in geografische namen in het onderzoeksgebied
- Een korte introductie in de toponymie (hfst. 5)
- Een beschrijving van de belangrijkste typen toponiemen uit het onderzoeksgebied, met typologische (naar morfologie en naar naamselementen) en chronologische classificatie (hfst. 6 t/m 8).



Afb. 1. Het onderzoeksgebied.

## 4 Materiaal en methodes

### 4.1 Selectie van het onderzoeksgebied

Bij de selectie van het onderzoeksgebied zijn de volgende criteria gehanteerd:

#### *Landschappelijke homogeniteit*

Het gebied diende wat landschapstype betreft voldoende homogeen te zijn. Omdat oude buurschapsgrenzen een grote historische continuïteit hebben valt de begrenzing van het onderzoeksgebied samen met buurschapsgrenzen. Een buurschap wordt dus altijd in zijn geheel bij het onderzoeksgebied betrokken.

#### *Representativiteit*

Het gebied diende voldoende representatief te zijn voor het Oost-Nederlandse dekzandlandschap in verband met te verwachten uitbreiding van het onderzoek naar andere Oost-Nederlandse gebieden.

#### *Omvang*

Gemeente Gorssel: \*Angeren<sup>2</sup>, Eefde, Epse, Gorssel, Harfsen, \*Rijssel  
Gemeente [Zutphen-]Warnsveld: \*Eme, Leesten, Warken, Warnsveld  
Gemeente Lochem: Almen, Ampsen, Barchem, (Groot- en Klein-)Dochteren, Exel, Laren, Lochem, Oolde, Zwiép  
Gemeente Vorden: Delden, Vierakker, Vorden, Wichmond

Alleen van de buurschappen van de gemeente Warnsveld zijn de gedetailleerde toponymische gegevens als opgenomen in het Boerderij- en Veldnamenboek van Warnsveld (uitg. Staring Instituut) in het digitale gegevensbestand opgenomen (zie onder *gebruikte gegevensverzamelingen*, nr 2). Van de overige buurschappen zijn de gegevens betrokken uit de gegevensverzamelingen 1, 3, 4, 5 en 6 (zie onder *gebruikte gegevensverzamelingen*)

### 4.2 Gebruikte gegevensverzamelingen

Voor het onderzoek zijn de volgende toponymische verzamelingen gebruikt:

- 1 Lijst met Oost-Nederlandse toponiemen die opgenomen is in de dissertatie *Mensch en Land in de Middeleeuwen* door dr. B. Slicher van Bath.
- 2 Uit de reeks Boerderij- en Veldnamen die uitgegeven zijn door het Staring-Instituut de delen Gorssel, Warnsveld, Lochem, Laren.
- 3 De Chromo-topografische kaart van Nederland, schaal 1:25000 (situatie ca. 1910)
- 4 De Topografische Kaart, schaal 1:25000 (situatie ca 1985)
- 5 G. van Berkel en K.Samplonius: 'Nederlandse Plaatsnamen', uitg. Spectrum 1995
- 6 R.E. Künzel, D.P.Blok en J.M. Verhoeff: 'Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200', Amsterdam 1989
- 7 H.Jellinghaus: 'Die Westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern' Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, derde vermeerderde oplage, 2e druk, 1930; ongewijzigd heruitgegeven in 1971 bij Georg Olms Verlag Hildesheim - New York.
- 8 Dieter Berger: 'Geographische Namen in Deutschland' (Duden Taschenbücher)
- 9 E. Ekwall: 'The concise Oxford dictionary of English placenames' 4e editie 1959.
- 10 Förstemann-Jellinghaus, Altdeutsches Namenbuch, Bd 2 Ortsnamen

<sup>2</sup> Met een sterretje wordt hier aangeduid dat de betreffende buurschap niet meer bestaat.



- 11 A.H. Smith: English Place-name Elements (Oxford, 1956)
- 12 Jürgen Udolph: Namenkundliche Studien zum Germanenproblem (Göttingen, 1994)

Afb. 2. Verspreiding van de onderzochte geografische namen.

### 4.3 Methodes

- Bij het verzamelen van toponymisch materiaal is in principe geen enkele naamcategorie uitgesloten.
- Aangezien het binnen het kader van dit project niet mogelijk was alle geïnventariseerde microtoponiemen uit de verzamelingen Boerderij- en Veldnamen op te nemen is ervoor gekozen om dit alleen te doen voor de toponiemen van één gemeente, te weten Warnsveld. Door het toponymisch beeld dat ontstaat bij het meenemen van deze veld- en boerderijnamen te vergelijken met het beeld dat ontstaat wanneer men ze er niet bij betreft krijgt men een indruk van de meerwaarde die van dit detailniveau verwacht mag worden.
- Bij het analyseren van toponiemen is getracht om morfologische en semantische parallellen te vinden met andere toponiemen, ook buiten het pilotgebied. Dit is met name gebeurd voor toponiemen uit de oudere strata,

aangezien hiervan enige verzamelingen met oude vermeldingen beschikbaar waren. Het betreft vrijwel steeds buurschapsnamen. Zulke namen zijn zelden geheel uniek, en de kans is aanwezig, dat er van de geheel of gedeeltelijk vergelijkbare toponiemen oude vermeldingen bekend zijn die vaak kunnen helpen bij het opstellen van een etymologie, ook als van de betreffende naam zelf geen oude vermeldingen beschikbaar zijn. Ook kunnen de toponymische elementen die als eerste (c.q. tweede) lid optreden in combinatie met eenzelfde tweede (c.q. eerste) lid informatie verschaffen over de betekenis van dat tweede (c.q. eerste) lid.

- Door de lokaties van de toponiemen op te nemen wordt de mogelijkheid geboden om de naam te verbinden met het landschap en zodoende met de gegevens die over [de geschiedenis van] dat landschap en de bodem bekend is. Zodoende kan onder meer ook onderzocht worden of linguïstische patronen in de toponiemen ook corresponderen met landschappelijke patronen, zodat bijvoorbeeld meer inzicht kan worden verkregen in de historische werkelijkheid achter bekende naamselementen als lo, horst, laar etc.

#### 4.4 Toelichting bij de Exel-bestand van het pilot-project

Van de Exel-bestanden die in het kader van het Pilotproject Toponymie Berkelstreek zijn aangelegd zal hierna de lay-out worden gegeven.

De bestanden zijn ongesorteerd, omdat bleek, dat het tool Exel weliswaar de mogelijkheid biedt kolommen te sorteren, maar een 'regel' niet beschouwt als records van een bestand. Dat betekent dat alleen de kolommen die bij de sorteeractie als 'te sorteren' zijn opgegeven worden gesorteerd. De overige kolommen blijven staan op de plek waar ze stonden. De horizontale samenhang gaat zodoende verloren. Sorteren op deze wijze heeft voor ons doeleind geen zin. Als het Exel-bestand naar een databaseomgeving is overgebracht zijn dergelijke sorteringen wel mogelijk.

#### 1. Bestand PilotgebiedToponymieAlleenGegevensTopkaarten3.xls

Bronnen voor dit bestand zijn geweest:

- a de topografische kaart, schaal 1:25000 als aanwezig in het boek Grote Provincie Atlas, deel Gelderland/Achterhoek (Uitg. Wolters-Noordhoff bv, Groningen 1991)
- b de chromo-topographische kaart, schaal 1: 25000 , de bladen 414 (situatie 1908), 415 (situatie 1912-1913), 434 (situatie 1911), 435 (situatie 1900), 453 (situatie 1907).

*Bestandsindeling: (de letters corresponderen met de kolommen in Exel)*

- A recente vorm van het toponiem
- B 'horizontale' coördinaat van toponiem op standaard-grid (bij benadering)
- C 'vertikale' coördinaat van toponiem op standaard-grid (bij benadering)
- D oude vermelding van toponiem
- E datering van de oude vermelding van het toponiem
- F bron van de oude vermelding van het toponiem in afgekorte vorm (verklaring afkortingen: zie Slicher van Bath, Mensch en Land in de Middeleeuwen)
- G korte analyse van het toponiem
- H opmerkingen en toelichtingen bij het toponiem

- I indicatie vernoeming: als ingevuld (met een sterretje) dan bevat het toponiem een verwijzing naar een ander toponiem
- J hoofdbestanddeel van het toponiem (bij eerste etymologie)
- K nevenbestanddeel van het toponiem (bij eerste etymologie)
- L losstaande nadere bepaling van het toponiem (bv. Klein, Groot, Laag, Hoog e.d.)
- M hoofdbestanddeel van het toponiem (bij eventuele tweede etymologie)
- N nevenbestanddeel van het toponiem (bij eventuele tweede etymologie)

Om een indruk te krijgen van de hoeveelheid en aard van de extra informatie die een gedetailleerde studie levert ten opzichte van de gegevens die de topografische kaarten bieden is bovengenoemd bestand daarnaast opgesplitst in twee bestanden: één met alleen de gegevens zoals die van de topografische kaarten zijn gehaald en één met alleen de gegevens uit het boerderij- en veldnamenboek van Warnsveld.

## 2. Bestand

### **PilotgebiedToponymieAlleenVeldnamenboekWarnsveld3.xls**

Bron voor dit bestand is geweest het boek *Boerderij- en Veldnamen in Warnsveld* (Stichting Staring-Instituut/Mr. H.J. Steenbergentichting, Doetinchem 1991)

Layout van dit bestand zijn gelijk aan dat van het bestand

*PilotgebiedToponymieAlleenGegevensTopkaarten3.xls*

### **3. Bestand PilotgebiedToponymieGegevensSlicherVanBath3.xls**

Bron: *Mensch en Land in de Middeleeuwen*, door B. H. Slicher van Bath (Gijsbers en Van Loon, Arnhem, ongewijzigde heruitgave uit 1971 van oorspronkelijke studie van 1944)

*Bestandsindeling: (de letters corresponderen met de kolommen in Exel)*

- A oude vermelding van toponiem
- B buurschapsnaam (indien van toepassing)
- C jaartal of periode behorend bij de vermelding
- D bron van de oude vermelding van het toponiem in afgekorte vorm (verklaring afkortingen: zie Slicher van Bath, *Mensch en Land in de Middeleeuwen*)

## 5 Inleiding in de toponymie

Waar komt een naam vandaan, wat was de oorspronkelijke vorm van die naam en wat betekende hij oorspronkelijk? Het beantwoorden van die vragen noemt men in de taalkunde het opstellen van een *etymologie*.

Namen zijn taalconstructies, en de geschiedenis van namen kan niet los worden gezien van de geschiedenis van de taal: de processen die een rol spelen bij de vorming en ontwikkeling van namen vallen grotendeels samen met de ontwikkelingsprocessen van de taal in het algemeen. Daarom zullen we hierna eerst een beknopte introductie geven in de wetenschap die zich met die geschiedenis bezig houdt: de historische taalkunde. Daarna zal speciale aandacht worden gegeven aan de toepassing van de kennis uit de historische taalkunde bij het verklaren van geografische namen (*plaatsnamen* of *toponiemen* en *waternamen* of *hydroniemen*). De wetenschap die zich hiermee bezighoudt is de *toponymie* (ook *plaatsnaamkunde*). Vaak worden de waternamen los van de plaatsnamen behandeld en spreekt men van hydronymie, maar hier wordt bij voorkeur de overkoepelende term *geografische namen* gebruikt.

### 5.1 Historische taalkunde

*Eigennamen (propria) en soortnamen (appellativa)*

*Eigennamen* (in de vaktaal (*nomina propria*), vaak kortweg *namen* genoemd, staan in de taalkunde tegenover *soortnamen* (in de vaktaal (*nomina appellativa*; Engels *appellatives*, Duits *Gattungsnamen*).

Terwijl een appellatief dient ter aanduiding van een *klasse* van entiteiten (het appellatief *tafel* bijvoorbeeld duidt een klasse van voorwerpen aan die bepaalde eigenschappen bezitten) dient een naam ter aanduiding van een *unieke/eenmalige* entiteit (persoon, zaak, voorwerp, gebeurtenis etc.).

Alle taalconstructies, en dus ook namen, dragen ten tijde van hun vorming de kenmerken van de taal (woordenschat, structuurkenmerken etc.) en de leefwereld (dat wat werd '(be)noemenswaard' gevonden) van hun bedenkers. Is een constructie eenmaal vast onderdeel van de taal geworden, dan gaat hij deelnemen aan de ontwikkelingsgang van die taal en cultuur, zal dan onvermijdelijk naar vorm en betekenis gaan veranderen, en zal tenslotte ook na korte of lange tijd weer uit de taal verdwijnen.

Voor de reconstructie van de ontwikkelingsgang van een specifiek woord is dus kennis nodig van de ontwikkelingsgang van de taal, maar ook van de cultuur, het landschap, de politiek enzovoort waar dat woord zich in 'bevindt' en daarnaast kennis van de specifieke geschiedenis van het woord in kwestie. Het zal duidelijk zijn dat daarbij aan de *oudste* vermeldingen van het woord speciaal belang wordt toegekend.

Een kenmerk van eigennamen tegenover soortnamen is, dat ze zich na hun vorming, die geschiedt met de woordenschat en de constructiemogelijkheden van de dan levende taal, *voor een deel kunnen onttrekken* aan de latere ontwikkelingsgang van die taal. Taalelementen die uit de levende taal al lang zijn verdwenen kunnen zich namelijk in eigennamen vaak goed handhaven omdat dat ze de functie van die naam, zijnde het verwijzen naar een unieke entiteit, niet in de weg staan. Eigennamen kunnen dus als het ware *fossiliseren*.

Voorbeeld:

Er zijn diverse plaatsnamen geheten *Loon*. Dit Loon is ooit ontstaan als *dativus meervoudsvorm* van *lo*, een woord dat niet meer tot de appellatieve woordenschat van onze taal behoort, maar waarmee ooit een bepaald type bos werd aangeduid. De dativus meervoud in dit woord betekende zoiets als ‘bij’ of ‘in’. Hier zien we dat zowel het appellatief als de constructiemethode (de naamvalsuitgang) inmiddels uit onze taal zijn verdwenen, maar in de plaatsnaam behouden zijn gebleven omdat begrip van de oorspronkelijke betekenis van de taalconstructie *loon* niet nodig is voor de functie die de eigennaam Loon heeft, te weten het verwijzen naar een specifieke geografische locatie. Als dan later toch nog verwarring zou kunnen ontstaan (zoals in dit geval, omdat er meerdere plaatsnamen Loon zijn), dan zal men toch eerder een nadere specificatie aan de naam toevoegen (zoals in dit voorbeeld *Loon op Zand*), dan een geheel nieuwe naam verzinnen.

Een gevolg van dit fossiliseren is, dat namen, en vooral geografische namen, vaak taalelementen bevatten die uit de levende taal zijn verdwenen. Onze oudste taalbronnen blijken in geografische namen verborgen te liggen.

## 5.2 Taalverandering

Taal verandert onophoudelijk. Voor het construeren van etymologieën moet de weg die dat veranderingsproces is gegaan terug in de tijd worden afgelegd. Dit geldt ook voor namen, want al hebben ze soms gefossiliseerde oude elementen bewaard, ze hebben wel degelijk deel aan de ontwikkeling van de taal. Kennis van dat taalveranderingsproces is dus vereist. Hieronder zullen de belangrijkste aspecten van dat proces behandeld worden.

### *Sociale dimensie, tijdsdimensie, ruimtedimensie*

Het verschijnsel taal speelt zich af tussen mensen, en in tijd en ruimte. Aan de verandering van taal zit dus een sociale dimensie, een tijdsdimensie en een ruimtedimensie. Woorden, uitdrukkingen, zinswendingen, constructiewijzen etc. worden gecreëerd dan wel ontleend aan andere talen, andere verdwijnen, uitspraak- en klemtoonvarianten raken in zwang en verdringen oudere varianten: elke taalverandering heeft een ‘sociale reikwijdte’, d.w.z. is werkzaam binnen een bepaalde sociale groep, en is verder werkzaam gedurende een bepaalde tijdsspanne en binnen een bepaald gebied. Ze is in wezen onomkeerbaar. Zo zijn de taalvarianten in de loop der tijd uiteengewaaierd tot de duizenden talen die heden ten dage op de aarde worden gesproken. Maar behalve een proces van uiteenwaaiing is er ook een proces van ‘dwarsbeïnvloeding’: alle talen, ook onderling niet of niet traceerbaar verwante, kunnen elkaar beïnvloeden (hierin wijkt de taalstamboom af van de evolutionaire soortenstamboom uit de biologie). Met kennis van heden en verleden van die taalvarianten kan de taalgeschiedenis tot op zekere hoogte worden gereconstrueerd. De dwarsbeïnvloeding kan daarbij die reconstructie bemoeilijken (zij vormt ‘ruis’ vanuit het oogpunt van de wetmatigheden van de taalontwikkeling), maar soms ook vergemakkelijken (soms zijn oude vormen bewaard in leenwoorden).

Deze kenmerken van het taalontwikkelingsproces hebben voor de plaatsnaamkunde ondermeer tot gevolg, dat bepaalde typen namen hun oorsprong hebben in bepaalde tijdsperiodes en in bepaalde gebieden. De klassificatie van namen naar hun taalkenmerken en hun geografische spreiding vergroot zodoende het inzicht in die namen (datering, structuuranalyse). De koppeling van een bepaald naamselement aan een ontstaansperiode of aan een

bevolkingsgroep is echter lang niet altijd zo duidelijk te leggen als men in het verleden wel gedacht heeft. Eenzelfde woord kan bovendien in de loop van zijn geschiedenis meerdere produktieve fases hebben als plaatsnaamelement, maar zal, vanwege de veranderlijkheid van de taal, in elk van die fases vrijwel nooit verwijzen naar precies hetzelfde begrip. Zo betekent het woord wijk in een Middeleeuws toponiem *Veldwijk* niet helemaal hetzelfde als in een twintigste-eeuwse stadswijk *Vogelwijk*.

#### *Vorm- en betekenisaspect*

Taalkundig gezien kunnen de veranderingsprocessen worden onderverdeeld in twee hoofdgroepen, namelijk *vormverandering* (verandering van klanken, van klemtoonpatronen, van structuurkenmerken; veranderingen in de woordenschat, etc.) , en *betekenisverandering* (in de vaktaal: *semantische* verandering; dit is verandering van datgene waarnaar de taaluiting verwijst).

#### *Vormveranderingen*

In de vormontwikkeling die een taal doormaakt blijkt een zekere structuur waarneembaar. De klankveranderingen met name blijken vrijwel altijd onder duidelijk te omschrijven taalomstandigheden plaats te hebben, waardoor ze op een geformaliseerde manier kunnen worden beschreven in zogeheten *klankwetten*. Dit zijn geen wetten in de natuurkundige zin van het woord maar taalveranderingen, en dus, zoals we eerder constateerden, gedurende een bepaalde periode en in een bepaald gebied werkzame processen.

Keren we terug naar het voorbeeldtoponiem Loon. In het gebied waarin de diverse plaatsen Loon liggen heeft de taal ooit een klankontwikkeling doorgemaakt waarbij de tweeklank [au] veranderde in een lange o, dus [o:], en een andere ontwikkeling die leidde tot het verdwijnen van de -h- in een aantal posities. Verder had algemene verzwakking van klinkers in onbeklemtoonde lettergrepen plaats. Deze en andere ontwikkelingen hebben ertoe geleid, dat een oorspronkelijke taalconstructie *\*Lauhūm* zich in de loop van de tijd ontwikkeld heeft tot de vorm *Loon*. (opm.: het is gebruikelijk om gereconstrueerde vormen vooraf te laten gaan door een sterretje; de vorm *Lauhūm* kan dus via kennis van de taalgeschiedenis gereconstrueerd worden maar is als zodanig niet uit de bronnen bekend)

#### *Vormverandering onder invloed van associatie; volksetymologie*

Vormverandering kan ook optreden als gevolg van *associatie*. Een bekend voorbeeld daarvan is de *analogische* verandering. Meestal worden 'bijzondere gevallen' veranderd naar analogie van gewonere gevallen.

Zo kan in het Nederlands de onvoltooid verleden tijd (mv.) van het werkwoord *wassen* veranderen van *wiesen* naar *wasten*, naar analogie van de vervoeging van de onvoltooid verleden tijd van de zwakke werkwoorden, of kan het Latijnse werkwoord *esse* ('zijn') veranderen in het Italiaanse *essere*, met de veel gebruikelijkere werkwoordsuitgang -ere.

Ook is de mens geneigd om delen van woorden waarvan hem de achtergrond niet duidelijk is maar die lijken op woorden die hij kent, te vervangen door die bekende woorden, zelfs als er geen enkel semantisch verband te leggen is tussen die bekende woorden en het begrip dat door het oorspronkelijke woord wordt

aangeduid. De reden daarvoor is waarschijnlijk, dat die bekende woorden geheugensteun bieden. Dit verschijnsel wordt aangeduid met de term *volks-etymologie* (Eng. folk etymology, Du. Volksetymologie).

Een paar appellatieve voorbeelden uit het Nederlands om een indruk te geven van de grilligheid van het proces:

*hangmat* (hier is het proces in twee stappen gegaan: *hamaca*, een woord uit een Caraïbische indianentaal, werd eerst, door associatie met hangen, *hangmak*, en vervolgens, door associatie met *mat* in de betekenis 'slaapplaats voor matrozen, kooi', *hangmat*);  
*hondsdraf* (plantennaam die niets te maken heeft met hond noch met draf maar een vervorming is van een oudere vorm *gond(e)rave*, waarvan het deel -rave een oud woord voor 'rank' was, en het eerste deel naar herkomst niet geheel duidelijk is, misschien afkomstig van een oud woord *gond*, *gund* 'ontsteking, etter', verwijzend naar de geneeskrachtige werking van het kruid op wonden).

Plaatsnamen ondervinden regelmatig invloed van volksetymologie omdat hun achtergrond vaak niet meer begrepen wordt. De verklaring van plaatsnamen is als gevolg daarvan een onderzoeksterrein vol valkuilen.

### *Betekenisveranderingen*

Het andere belangrijke type taalontwikkeling, de *betekenisontwikkeling* (*semantische ontwikkeling*), is grilliger van aard dan de vormontwikkeling. Deze verandering heeft betrekking op datgene waarnaar verwezen wordt door het woord (in de vaktaal: het *denotatum*), op het betekenispectrum.

Een voorbeeld: Ooit was er in de omgeving van Enschede een groot stuk bos dat gebruikt werd om hout van te betrekken. Dit bos kreeg om die reden de naam Mekkelholt: *mekkel* is een oud woord voor 'groot' waarvan de wortel *mek-* dezelfde oorsprong heeft als de wortel van het aan het Grieks ontleende voorvoegsel *mega-* en *holt* betekende vroeger 'te kappen bos', dus 'voor houtleverantie gebruikt bos'. Op een gegeven moment werd die naam ook gebruikt voor een nabijgelegen boerderij. Het bos verdween, maar de naam leefde voort in de boerderijnaam. Toen de boerderij tenslotte ook verdween als gevolg van stadsuitbreiding ging men deze naam gebruiken voor de stadswijk die daar ontstond. Daarnaast was de naam, vóór het verdwijnen van de boerderij, al via bewoners ervan, tot familienaam geworden.

### *Mate van continuïteit van de diverse veranderingsprocessen*

Vormveranderingsprocessen, voor zover niet in gang gezet door associatie, kennen een zekere *continuïteit* vanwege de beperkingen die eraan worden opgelegd door zaken als de fysiologie van de spraakorganen en morfologie<sup>3</sup> en de fonemen<sup>4</sup> van de taal in kwestie

Voor het semantische ontwikkelingsproces geldt die continuïteit minder, hoewel betekenisveranderingen in principe een semantisch logische keten vormen. De moeilijkheid is hier dat het aantal mogelijke veranderingsrichtingen (zogezegd de 'vrijheidsgraden') bij de semantische verandering veel groter is dan bij de klassieke vormveranderingsprocessen.

Het meest grillige veranderingsproces is de volksetymologie omdat de associatie die eraan ten grondslag ligt 'semantisch discontinu' kan zijn, met andere woorden de verandering hoeft niet noodzakelijk een semantisch logische stap te

<sup>3</sup> de morfologie is de studie van de vormen; sommige klankcombinaties zijn taalgebonden: zo heeft het Japans het woord schrijver aan het Nederlands ontleend, maar bij die ontleening werd dat woord aangepast aan de morfologie van het Japans, wat leidde tot de vorm *sekiribera*...

<sup>4</sup> een foneem is een verzameling klanken die door de spreker van een bepaalde taal als éénzelfde klank ervaren wordt; een foneem is dus taalgebonden. De verzameling fonemen van een taal zijn dus de in die taal onderscheiden klanken.

zijn. De gevolgen van de volksetymologie kunnen daarom de constructie van een etymologie aanzienlijk bemoeilijken.

### 5.3 Interpretatie van bronnen

De stroom van betekenisdragende klanken die de belangrijkste verschijningsvorm is van de menselijke taal vormt een *representatie* van een achterliggend, grotendeels onbewust en aangeboren *model van de wereld*. Een andere wijze van representeren van datzelfde model is bijvoorbeeld de gebarentaal. Schriftelijke vastlegging van taal is vervolgens weer een representatie van die betekenisdragende klanken (c.q. gebaren), gebaseerd op een *model van de taal*. Zo zijn, op grond van verschillende modellen van de taal, ontstaan: karakterschrift, lettergreepschrift, alfabetisch schrift, fonetisch schrift etc.

Bij het reconstrueren van de geschiedenis van de taal zijn we grotendeels aangewezen op die schriftelijke representatie van de (gesproken) taal. Alleen als die representatie gebaseerd is op een poging om de gesproken klanken weer te geven en als we de correspondentie tussen klank en teken min of meer kennen, onthullen die schriftelijke bronnen iets over de toestand van de taal ten tijde van het ontstaan van de bronnen. Maar ook in dat geval kan de interpretatie nog aanzienlijke problemen opleveren.

In West-Europa zijn de oude bronnen zoals bekend grotendeels opgesteld in het *latijnse* schrift, een alfabetisch schrift dat is toegesneden op de latijnse taal. Dit had tot gevolg, dat men, bij pogingen om met dit alfabet andere talen dan het latijn weer te geven, op problemen stuitte bij klanken waarvoor in dit schrift geen tekens bestonden.

Dit probleem kon men te lijf gaan door voor die klanken zelf tekens te verzinnen (zoals ondermeer is gebeurd in het vroeg-middeleeuwse Engeland) dan wel gebruik te maken van diakritische tekens (b.v. accent-circonflex, umlauttekens of tilde) of door die klanken te representeren door een combinatie van tekens (b.v. de lettercombinatie *th* in de huidige Engelse spelling of de lettercombinatie *eu* in de Franse en Nederlandse spelling), of door gewoon voor die klanken een bestaand teken te kiezen waarvan de corresponderende klank min of meer in de buurt lag van de weer te geven klank (b.v. door *t* te schrijven voor de klank die in het Engels nu met *th* wordt geschreven).

Omdat voor die weergavepogingen vroeger geen officiële normen bestonden komt het regelmatig voor dat eenzelfde klank door dezelfde schrijver in hetzelfde stuk op verschillende manieren gespeld wordt. Voeg bij de interpretatieproblemen die dit voor de huidige lezer oplevert nog de gevolgen van verschijnselen als misinterpretatie en kopiërfouten van de kant van de schrijver, en, speciaal op het vlak van namen, onbekendheid van de schrijver met het dialect en de namen van het gebied waarover in het stuk sprake is, en men zal zich realiseren dat de interpretatie van deze bronnen geen sinecure is. Overigens hoeft een inconsequente spelling niet alleen maar nadelig te zijn, want spellingsvarianten van eenzelfde woord kunnen soms ook aanwijzingen geven over de uitspraak van het betreffende woord.

#### Tot slot

Bij het construeren van een etymologie is het noodzakelijk rekening te houden met de zaken die in hiervoor aan de orde zijn gekomen. Etymologieën die geheel of gedeeltelijk strijdig zijn met de aard van de hiervoor behandelde processen en verschijnselen dienen te worden gewantrouwd.



## 6 Geografische namen

Geografische namen (toponiemen en hydroniemen) zijn ontstaan omdat de mens de behoefte heeft het landschap waarin hij zich bevindt te beschrijven. Door voor specifieke onderdelen van dat landschap een vaste benaming te verzinnen wordt het hem mogelijk met anderen die deze benaming ook kennen te communiceren over het deel van het landschap dat door die naam wordt aangeduid. Geografische namen dienen dus in de eerste plaats ter oriëntatie in het landschap.

Maar zonder dat de naamgever zich daarvan bewust is legt hij in die namen meer informatie dan alleen de verwijzing naar het betreffende landschapselement. In de eerste plaats bevat zijn (onbewuste) keuze welke onderdelen en aspecten van het landschap hij benoemenswaard vond informatie over zijn kijk op het landschap. Deze landschapselementen kunnen natuurlijk ook het resultaat zijn van een wisselwerking van mens en natuur (hierover meer in het hoofdstuk Toponymische Elementen).

Daarnaast zijn namen taalconstructies en verschaffen ze als zodanig gegevens over de taal zoals die was ten tijde van het ontstaan van de naam en in het gebied waar waarop die naam betrekking heeft. Onder de geografische namen bevinden zich de oudste fragmenten die van een taal zijn overgeleverd.

Tenslotte bevat de naam, zoals alle taaluitingen, een sociaal aspect omdat de naamgever deel uitmaakt van een bepaalde sociale groep en bij zijn naamkeuze beïnvloed wordt door de taal en de kijk op de wereld van die groep.

In hoeverre deze informatie voor ons beschikbaar kan komen hangt natuurlijk af van de reconstrueerbaarheid van de oorspronkelijke vorm en betekenis van die naam. Maar in het licht van het voorgaande zal duidelijk zijn, dat behalve kennis van de taal ook kennis van de leefwereld en levenswijze van de naamgevers in de loop der tijden van belang is bij het boven water halen van de informatie die in geografische namen ligt besloten. Omdat veel geografische namen, vooral oudere, verwijzingen bevatten naar het landschap en de bodemgesteldheid is daarnaast kennis van (de geschiedenis van) het landschap en de bodem van belang bij het analyseren van geografische namen. Overigens moet men zich ervan bewust zijn, dat in namen vaak de opvallende en/of bijzondere zaken zullen worden opgenomen vanwege de behoefte aan uniciteit die men bij het bedenken van een eigenaam nastreeft. Zodoende kan het bijvoorbeeld gebeuren dat een veel voorkomende vegetatievorm naar verhouding weinig in toponiemen terug te vinden is.

In het algemeen gesproken is het dus van belang om bij het analyseren van de toponymie van een bepaald gebied een zo breed mogelijk blikveld te kiezen. Ook bij de beoefening van naamkunde in engere zin, d.w.z. de bestudering van namen als taalverschijnsel is een breed blikveld van belang. Wie zich bij de verklaring van een bepaalde geografische naam beperkt tot die ene naam loopt grote kans vroegtijdig vast te lopen of tot een verkeerde conclusie te komen.

Ook is het onverstandig op voorhand bepaalde naamscategorieën uit te sluiten bij het onderzoek omdat namen in de loop der tijd in andere categorieën terecht kunnen komen. Boerderijnamen bijvoorbeeld kunnen tot de categorie nederzettingen worden gerekend, maar vaak zijn ze ontleend aan veldnamen. Soms bestaat die naam als veldnaam nog naast de daaraan ontleende boerderijnaam, maar vaak ook niet meer, en een studie van de veldnamen van een gebied kan het zich derhalve niet veroorloven de boerderijnamen van dat gebied buiten beschouwing te laten.

Voor degenen die nader kennis willen maken met wetenschap van de toponymie is als bijlage een beknopte inleiding in dit vakgebied opgenomen.

## 6.1 Het pilot-gebied

Onderwerp van deze pilot-studie is het gebied van de huidige gemeentes Zutphen, Warnsveld, Gorssel, Vorden en Lochem. Als in de tekst gesproken wordt over het pilot-gebied, dan wordt hiermee dit gebied bedoeld.

Voor een grondige toponymische analyse is dit een omvangrijk gebied, al helemaal voor een pilot-studie. De pilot-studie heeft dan ook niet tot doel het genoemde gebied uitputtend toponymisch te onderzoeken, maar dient om een indruk te krijgen van de mogelijkheden die toponymie en historische geografie elkaar te bieden hebben. Vanwege de noodzakelijkerwijs beperkte omvang van de pilot-studie zijn in principe alleen die geografische namen bij de studie betrokken die op de een of andere manier verwijzen dan wel oorspronkelijk hebben verwezen naar het landschap in de ruimste zin van het woord (vegetatie, bodemkarakterisering, geomorfologie, hydrologische situatie etc.).

## 6.2 Categorisering van geografische namen

### 6.2.1 Categorisering naar landschapskenmerken

Men kan geografische namen naar verschillende gezichtspunten categoriseren. In deze studie zal voor de namen worden geprobeerd na te gaan in hoeverre zij betrekking hebben op de volgende hoofdcategorieën: geomorfologie, bodem, vegetatie, grondgebruik, en antropogene landschapselementen (b.v. vorden, bruggen, etc.). Bij de beoordeling welke van de genoemde aspecten in een naam aanwezig zijn wordt gekeken naar de oorspronkelijke betekenis (voor zover achterhaalbaar) van de naam en niet naar datgene waarnaar die naam later is gaan verwijzen. Zo wordt een boerderijnaam als Lankhorst niet gezien als een naam die in de categorie van de antropogene landschapselementen thuishoort (gebouw), maar gerekend onder de categorie waaronder het grondwoord van de naam (horst) wordt gerekend. Dat heeft tot gevolg, dat de localisatie van de landschapsnaam Lankhorst niet rechtstreeks is af te leiden uit de locatie van de boerderij van die naam. Nader landschappelijk onderzoek in de omgeving van die boerderij zal de precieze locatie van de genoemde horst mogelijk aan het licht kunnen brengen. Verrassingen zijn zeker niet uitgesloten: het kan bijvoorbeeld zijn dat de boerderijnaam in kwestie is afgeleid van een persoon die de naam Lankhorst draagt. In dat geval is de naam vrijwel zeker jong (na-middeleeuws) en zal hij niet aangetroffen worden in Middeleeuwse documenten. Het voorbeeld Lankhorst maakt nog iets anders duidelijk, namelijk, dat de categorisering van een naam afhankelijk is van de categorisering van het hoofdelement van de naam in kwestie. In het geval van horst is deze toewijzing niet eenvoudig omdat niet duidelijk is of het woord horst in oorsprong verwijst naar landgebruik (mogelijk niederwaldwirtschaft) of naar geomorfologie ('kleine verhevenheid in het landschap'). Maar ook de oorspronkelijke betekenis van het woord horst – voor zover al achterhaalbaar – hoeft hier niet van toepassing te zijn, want het gaat eigenlijk om de betekenis van horst in de periode dat de naam Lankhorst is ontstaan en dat hoeft niet de oorspronkelijke te zijn: tijd- en ruimtedimensie mogen nooit uit het oog worden verloren.

Daar komt nog bij, dat de problemen die de etymologisering van het element horst oplevert ook voor een niet onaanzienlijk aantal andere belangrijke naamselementen bestaan. Juist heel 'gewone' naamselementen, die eeuwenlang tot de levende taal hebben behoord of nog behoren, leveren nogal eens problemen op, mede omdat ze in die lange periode van betekenis kunnen zijn veranderd. Om meer over die betekenisgeschiedenis te weten te komen kan via de historische geografie verworven kennis van belang zijn. Als een bepaald element bijvoorbeeld gekoppeld blijkt te zijn aan een bepaalde landschappelijke hoedanigheid

– hetzij bodemtype of vegetatie of iets anders –, dan kan daaruit mogelijk informatie uit gewonnen worden over de betekenis van dat element (natuurlijk weer: in een bepaalde periode en in een bepaald gebied). Soms blijkt eenzelfde naamselement in verschillende gebieden (waarbij elk gebied afzonderlijk landschapshistorisch homogeen is) verschillende betekenissen te hebben. In dat geval is het zaak de verschillende betekenissen in één te reconstrueren betekenisontwikkeling in te bedden, en dat kan leiden tot nieuwe inzichten.

### 6.2.2 *Categorisering via naamselementen*

Het is duidelijk, dat aan de categorisering van geografische namen in de bovengenoemde zin problemen kleven. Een categorisering op grond van aanwezige naamselementen, los van de mogelijke betekenis van die elementen, levert daarentegen alleen problemen als niet zeker is of het element in kwestie aanwezig is in de naam. Daarom zijn van elke naam die in het pilotbestand is opgenomen de elementen in afzonderlijke gegevensvelden opgenomen (bij twijfel aan de analyse van een naam wordt de mogelijkheid geboden om een alternatieve analyse). Zo kan men bijvoorbeeld alle toponiemen die het element horst bevatten selecteren en localiseren. Analyse van deze locaties op landschappelijke kenmerken kan dan mogelijk helpen bij het reconstrueren van de betekenis van dit element in een bepaalde periode.

Vanwege het grote belang van deze bouwstenen van de namen zal aan de etymologie van een aantal belangrijke naamselementen uit het pilot-gebied aandacht worden besteed. Daarbij wordt de toewijzing van die elementen aan de eerdergenoemde categorieën ter sprake gebracht zodat de toponiemen die deze elementen als hoofdbestanddeel hebben op indirecte wijze worden gecategoriseerd.

### 6.2.3 *Chronologische categorisering*

Naast bovengenoemde semantische categorisering kan men namen ook trachten in te delen naar ontstaansperiode. Een informatiebron is daarbij de taal. Omdat namen taalconstructies zijn dragen ze het stempel van de taal zoals die was in de periode van het ontstaan van de naam.

Een belangrijke cesuur voor de dialectgroep waartoe de taal van het pilot-gebied behoort (Nederduits / Nederlands) ligt rond de elfde eeuw waarin de overgang plaatsvindt van het Oudnederlands (zo men wil Oudnederduits) naar het Middelnederlands (Middelnederduits). De belangrijkste verandering in die periode was, dat de flexie-uitgangen vanwege de beginklemtoon die de Germaanse dialecten kenmerken zodanig verzwakt waren dat ze hun functie niet meer goed konden vervullen. Die functie ging steeds meer overgenomen worden door het gebruik van voorzetsels. Ook het gebruik van suffixen om een bepaald betekenisaspect aan de basisbetekenis toe te voegen maakte plaats voor meer omschrijvende constructies en samenstellingen. Zo wordt in Oudnederlandse toponiemen vaak een naamvaluitgang gebruikt die lokatie, dat wil zeggen 'ligging te midden van of in de buurt van' kon aanduiden. In de oudste bronnen is die uitgang aanwezig als -um, -un of on, na de Oudnederlandse periode zwakt hij af tot -en (en soms treedt later herinterpretatie op tot -em > -hem). Ook kon men in het Oudnederlands bij voorbeeld een groep berken aanduiden met een constructie als birk-ithi. Hierin drukt birk- 'berk' de hoofdbetekenis uit en is -ithi een suffix dat een verzameling kon aanduiden. Na de Oudnederlandse periode werd het gebruikelijk om dezelfde betekenis met een samenstelling (b.v. berken-bos) aan te duiden.

Op grond van kenmerken als de bovenstaande is het vaak wel mogelijk om vast te stellen of een toponiem in de Oudnederlandse of (daaraan voorafgaande) Westgermaanse periode ontstaan moet zijn. Nadere bepaling van de ontstaans-

periode binnen dit lange tijdsvak is echter veel moeilijker. Soms zijn er aanwijzingen over de periode waarin een bepaalde suffix nog productief was (d.w.z. actief voor woordconstructie gebruikt kon worden) en kan men voor toponiemen waarin dat suffix optreedt tot een nadere (ante quem) tijdsbepaling komen, maar gezien de schaarste aan gegevens over de taal uit die vroege periode kleeft hieraan grote onzekerheid. De periode van het in onbruik raken van een suffix zou bijvoorbeeld per regio verschillend kunnen zijn geweest. Gebleken is althans dat er verschillen zijn in de geografische spreiding van de gebruikte suffixen in oude toponiemen. Ook kennis over de chronologie van fonologische ontwikkelingen kan soms helpen bij een nadere tijdsbepaling, maar de spelling van de toponiemen laat niet altijd definitieve conclusies toe met betrekking tot de weergegeven klanken.

Voor samengestelde toponiemen (ook wel *composita* geheten) kan groepering naar hun samenstellende delen ook zinvol zijn in verband met de datering, met name groepering naar hoofdbestanddeel, in Germaanse talen het laatste deel, dat met een leenvertaling uit het Duits wel het grondwoord (Duits *Grundwort*) wordt genoemd. Zo heeft men samenstellingen op *-hēm* gedateerd in de periode van de vijfde tot de tiende eeuw na Christus en samenstellingen op *-wik* in de periode van de achtste tot de dertiende eeuw. Soms is het mogelijk meer zekerheid te krijgen door er cultuurhistorische gegevens erbij te betrekken: een groep toponiemen op *-cope* vormt de toponymische neerslag van een door de bisschop van Utrecht gestimuleerde ontginningsactiviteit die door particulieren werd ondernomen (periode ca 10<sup>e</sup> tot 13<sup>e</sup> eeuw). De namen van deze ontginners zijn vaak terug te vinden in het eerste lid van deze toponiemen. Steeds blijft voorzichtigheid geboden bij de datering van toponiemen omdat de beschikbare gegevens allerlei ruis kunnen bevatten: er kan bijvoorbeeld sprake zijn van vernoeming, van herinterpretatie, en wanneer een bepaald naams-element tot de levende woordenschat is blijven behoren kan het eeuwen later opnieuw gebruikt worden bij naamgeving. Het is daarom zaak alle voor de datering relevante bronnen, binnen- zowel als buitentalig, aan te spreken.

Van belang is bijvoorbeeld dat bepaalde categorieën geografische namen op grond van taalkenmerken aan verschillende tijdsperiodes gekoppeld lijken. Zo zijn de oudste geografische namen te vinden onder de waternamen (hydro-niemen). Wat de toponiemen betreft dragen de buurschapsnamen doorgaans de taalkenmerken van hoge ouderdom. Boerderijnamen zijn doorgaans minder oud dan buurschapsnamen, maar maken vaak weer een oudere indruk dan de meeste veldnamen.

De algemene indruk is verder, dat namen die gekoppeld zijn aan een menselijke nederzetting ouder zijn dan namen waarbij dat niet het geval is. Om misverstanden te voorkomen: het gaat hier niet om namen die in oorsprong nederzettingen aanduiden – dat is namelijk meestal juist niet het geval – , maar om namen die op een gegeven moment verbonden zijn geraakt aan een nederzetting.

In het algemeen geldt, dat geografische namen waarvan de betekenis nog duidelijk is doordat constructie en/of samenstellende delen nog tot de levende taal behoren een grotere kans hebben te verdwijnen bij verandering van hun denotatum<sup>5</sup> dan namen die niet meer begrepen worden, omdat het verschil tussen de beschrijving die in de naam ligt besloten en de inmiddels veranderde werkelijke situatie dan duidelijk is en dus als hinderlijk ervaren kan worden.

Toch kan ook in zo'n geval een naam gehandhaafd blijven omdat degenen die de naam gebruiken weten op welke geografische lokatie hij betrekking heeft en dat is toch wel de belangrijkste functie van een veldnaam. Daarnaast is het natuurlijk gemakkelijker als men geen nieuwe naam hoeft te verzinnen.

*5 Het denotatum van een naam is datgene waarnaar de naam verwijst.*

#### 6.2.4 Omstandigheden die een rol spelen bij het behoud van namen

In welke situatie kunnen namen waarvan de oorspronkelijke betekenis niet meer begrepen wordt toch de eeuwen trotseren? Door te kijken naar de kenmerken van de geografische namen die daadwerkelijk de eeuwen hebben getrotseerd – en dat zijn, afgezien van de namen voor de grotere beken en rivieren vooral de buurschapsnamen – kan men een indruk proberen te krijgen van de mechanismen die voor behoud hebben gezorgd. Mijns inziens wordt het behoud vooral gewaarborgd wanneer een naam gekoppeld is geraakt aan een menselijke nederzetting of, nauwkeuriger gezegd, aan de groep mensen uit zo'n nederzetting. Toen de mens de mogelijkheden van de landbouw ontdekt had ging hij op zoek naar grond die daarvoor geschikt was. Daarbij speelde niet alleen de 'intrinsieke' vruchtbaarheid van de grond mee, maar ook de mogelijkheid die grond bood om hem voor landbouw te exploiteren met de middelen die de mens ter destijds ter beschikking stonden. Omdat de akkers kwetsbaar waren en dus goed in de gaten moesten worden gehouden lagen de boerderijen in de onmiddellijke nabijheid van die akkers. De boeren die gebruik maakten van eenzelfde gebiedje van bebouwbare grond hadden gemeenschappelijke belangen en stelden daarom ook onderling bepaalde gedragsregels op. Deze omstandigheden leidden ertoe dat zij in hun eigen en ook in andermans ogen een groep gingen vormen. Als gevolg daarvan bestond er ook een behoefte aan een naam voor die groep en het lag voor de hand dat de groep haar naam ontleende aan de benaming voor de locatie waar de woningen van die groep zich bevonden. Dat was dus meestal ook het gebiedje waar de akkers lagen.

#### 6.2.5 De oudste toponiemenlagen

Uit analyses van de oudste toponiemen in onze streken blijkt dat het (voor zover we kunnen nagaan) heel vaak beschrijvingen van het landschap in ruime zin betreft. De namen refereren aan zaken als vegetatie (meestal in het oog springende vegetatie als bomen en struiken), bodemgesteldheid (kleilig-zandig, nat-droog, kleur e.d.), rivieren en beken (waarbij niet alleen verwijzingen in algemene termen, maar ook naar oude waternamen optreden) en geaccidenteerdheid (geomorfologie). Soms is er een verwijzing naar antropogene elementen in het landschap (voorden, bruggen, wegen; ontginningsactiviteiten, aanplant, hakhoutbeheer; een enkele keer (vlucht)burchten). Namen van Germaanse oorsprong die verwijzen naar personen ontbreken daarbij in het gebied van Vlaanderen, Nederland en Noord-West Duitsland vrijwel geheel. Het al door Tacitus in zijn *Germania* geschetste beeld van een gemeenschap zonder steden (en als we hem mogen geloven ook wars van het stedelijke leven) stemt hiermee overeen.

Als zo'n groep boeren als hierboven vermeld (letterlijk de buurschap, in het Oost-Nederlands nog boerschop of boerschap) dan haar naam ontleende aan de naam voor de plek waar ze woonden, dan kunnen we dus verwachten, dat dat namen uit bovengenoemde semantische velden zullen zijn. Als die naam verbonden raakt met een sociale groep, dan is het dus niet meer of niet meer allen een landschapsbeschrijving, maar heeft hij zich ook ontwikkeld tot een verwijzing, een 'label', voor de groep. Als dat label – dat afgezien van de verwijzing naar de groep betekenisloos kan worden – eenmaal goed verankerd is in die groep en daarbuiten, dan bestaat er weerstand tegen verandering van die naam. Het kan zijn dat het landschap na verloop van tijd niet meer beantwoordt aan de beschrijving die in de naam tot uitdrukking werd gebracht, maar de groep heeft de neiging haar naam te behouden. Dat verschijnsel is van alle tijden.<sup>6</sup> Ook als de groep om welke reden dan ook (uitputting van de bodem op de oude lokatie, nieuwe technieken of gereedschappen die de mogelijkheid openen voor nieuwe ontginningen, enzovoort) besluit te verhuizen naar een andere lokatie, kan zij haar oude naam behouden. Dat betekent, dat de landschapsbeschrijving

*6 vergelijk bijvoorbeeld een organisatie als de oliemaatschappij Shell, ooit ontstaan door een fusie van een transportmaatschappij (schepen die schelpen vervoerden) en een oliemaatschappij, die naam en logo onveranderd liet toen van transport van schelpen geen sprake meer was.*

uit de naam kan verwijzen naar een plek die niet meer samenvalt met de lokatie van de latere boerderijengroep. Hierbij moet rekening worden gehouden bij pogingen om die oude namen te verklaren.

Het zijn deze tot groepsnaam geworden landschapsnamen die, zoals gezegd op de oude waternamen na, het oudste stratum vormen van de toponiemen. Later worden zij vaak tot namen van de marken en esdorpen, en soms versmalt hun denotatum tot de naam van een enkele boerderij.

### 6.2.6 Boerderijnamen

Het gros van de boerderijnamen uit het pilot-gebied (en wijde omgeving) is waarschijnlijk van veel jongere datum dan de buurschapsnamen. In tegenstelling tot deze laatste namen wordt de basis de boerderijnamen vaak gevormd door een persoonsnaam, meestal een Germaanse mansnaam. Boerderijnamen zijn evenals buurschapsnamen verbonden met een nederzetting (namelijk de boerderij), en met een groep (de familie die de boerderij bewoont) en ook zij kunnen over het algemeen de tand des tijds goed doorstaan. Als ze veranderen dan kan dat komen omdat er een nieuw geslacht op de boerderij gaat wonen. Dat zij toch over het algemeen aanzienlijk jonger zijn dan de buurschapsnamen komt waarschijnlijk omdat ze pas veel later dan die buurschapsnamen gefixeerd zijn.

#### Boerderijnamen gebaseerd op persoonsnamen

Het bekendste type van op persoonsnamen gebaseerde boerderijnamen in Oost-Gelderland en Overijssel wordt gekarakteriseerd door de aanwezigheid van het bekende suffix *-ink*, dat ook bekend is uit talloze van deze boerderijnamen afgeleide familienamen. Dit type treft men ook aan in de aangrenzende delen van Duitsland, al gebruikt men daar meestal de spelling *-ing*.<sup>7</sup> Dit suffix *-ink* is wat betekenis betreft vergelijkbaar met een genitief. Zo betekent een naam als *Baltink* ‘van Balto’, d.w.z. ‘de boerderij van Balto’.

Men schat dat dit type boerderijnamen grotendeels gefixeerd is in de 12e en 13e eeuw (let wel: dat wil niet zeggen dat de boerderijen die die namen dragen ook uit die tijd stammen).

In overeenstemming hiermee is de waarneming dat bijvoorbeeld in het gebied dat viel onder de hoofdhof Elfter van het klooster Werden aan de Ruhr (d.i. een groot deel van het huidige Twente en de Niedergrafschaft Bentheim) in 10e- en 12e-eeuwse schattingsregisters van dat klooster vrijwel alleen persoonsnamen worden genoemd en niet of nauwelijks boerderijnamen. Bovendien zijn de persoonsnamen uit het 10e-eeuwse register andere dan die uit het 12e-eeuwse register.

Zo staat er bijvoorbeeld dat een persoon geheten *Uuigger* (*Wigger*) uit de buurschap *Tuegloe* (nu *Twekkelo*) een aantal produkten afdroeg. Omdat in zo'n vermelding een persoonsnaam en niet een boerderijnaam genoemd wordt terwijl de schatplichtigheid toch verbonden zal zijn geweest aan de boerderij, krijgt men de indruk, dat gefixeerde boerderijnamen nog niet algemeen waren. Pas wanneer bepaalde rechten en plichten verbonden aan een boerderij gingen worden vastgelegd zal de behoefte aan een vaste naam sterk zijn geworden. Voordien zullen de bewoners van die in omvang beperkte buurschappen waarschijnlijk voldoende hebben gehad aan de persoonsnaam. Iedereen binnen de buurschap kende elkaar natuurlijk goed en doublures van voornamen zullen niet vaak zijn voorgekomen omdat het oude Germaanse persoonsnamensysteem bij de toenmalige kleine persoonsaantallen ook zonder nadere toevoeging voldoende combinatiemogelijkheden bood om die te vermijden. Als men dan de boerderij van (zeg) *Wigger* wilde aanduiden zal men ongetwijfeld het *ink*-suffix gebruikt hebben (*Wiggerink*), maar als een zoon van die *Wigger*, zeg *Hartger*,

<sup>7</sup> de uitgang *-ing* in Drentse boerderijnamen daarentegen gaat blijkens de oude bronnen terug op *-inge* < *-inga*.

de boerderij ging overnemen van zijn vader, dan zal men die boerderij Hartgerink genoemd zijn gaan worden.

Als we de 10e-eeuwse persoonsnamen uit bovengenoemd gebied vergelijken met die uit de 12<sup>e</sup> eeuw, dan valt op, dat het jongere register duidelijk meer verkorte namen eindigend op suffixen als -zo en -ko bevat (koosnamen) en minder volle (d.i. tweestammige) namen. Dit beeld lijkt overeen te stemmen met het beeld dat de persoonsnamen die de basis vormen van de ink-namen laten zien. (b.v. Liuzo in plaats van Liudbert dat kan leiden tot Leussink, Gebbe[ke] i.p.v. Gerbrand tot Gebbekink en Gebbink, Betteke i.p.v. Bertold tot Bettink en later Bettink etc.). Nader onderzoek naar deze namen zou dit beeld nog kunnen ondersteunen, maar voorzichtigheid is geboden, want het kan goed zijn dat eenzelfde persoon zowel een volledige tweestammige naam kan hebben gebruikt als een verkorte naam, en wellicht is het aantrekkelijker geweest want korter en simpeler) om juist de verkorte naam te gebruiken bij het vormen van de boerderijnaam. Bovendien hoeft de situatie in het gebied uit het voorbeeld (Twente) niet dezelfde te zijn als die in het pilot-gebied.

Niet altijd is de basis van een -ink-naam een persoonsnaam. Meermalen treden bijvoorbeeld namen op als Smeenck, Smienck, Smienck (samengetrokken uit Smedink, bij smede 'smid') en Bruggink (bij brugge 'brug') of Meijerink (bij meijer 'beheerder van een hof'). In het pilot-gebied ligt zelfs een erf met een ink-naam waarvan de basis een toponiem is, namelijk Veldhorstink.

Andere veel voorkomende boerderijnaamuitgangen zijn -man en -huis. Zo is er bijvoorbeeld de erfnaam Broekman, die oorspronkelijk doelde op de persoon die in een boerderij in of bij een broek ('drassig gebied') woonde, en Broekhuis 'huis in of bij het broek'. Het kan ook zijn, dat de bewoner van een erf Broekhuis aangeduid werd met Broekman, en dat die laatste naam geleidelijk aan ook in gebruik kwam om het erf zelf mee aan te duiden. De boerderijnamen op -man maken op grond van hun geringe vertegenwoordiging in Middeleeuwse bronnen de indruk doorgaans van een jonger type te zijn dan de -ink-namen. Wel is bekend, dat elders in Oost-Nederland (b.v. in Noord-Twente) en ook in Nedersaksen boerderijnamen op -man op grote schaal ontstaan zijn vanuit oorspronkelijke ink-namen doordat dit -ink werd vervangen door -man. Ook hier hebben deze namen op -man aanvankelijk de bewoner van het betreffende erf aangeduid, maar gingen ze geleidelijk aan ook gebruikt worden voor het erf zelf. Ook nu nog kan het gebruik van het lidwoord in combinatie met de boerderijnaam op -man in sommige streken gebruikt worden om de bewoner van het erf aan te duiden, dus b.v. De Broekman voor 'de bewoner van het erf Broekman'. In het pilot-gebied is de boerderijnaamuitgang -ink grotendeels behouden gebleven en gaan boerderijnamen op -man dus meestal niet terug op oudere namen op -ink.

#### Boerderijnamen ontleend aan landschapsnamen

Het komt ook vaak voor dat een boerderij haar naam geheel of gedeeltelijk ontleend heeft aan een benaming voor een landschapselement. Soms heeft het landschapselement in kwestie zijn naam behouden naast de ernaar vernoemde boerderij, soms niet. Een enkele keer wekt een boerderijnaam de indruk sporen van een toponiem van een landschapsnaam uit de oudere, vroeg- en voor-middeleeuwse lagen te hebben bewaard, maar meestal de oude, vaak eenstammige constructies die typerend zijn voor de oudste lagen ontbreken vrijwel.

We kunnen hier onderscheid maken tussen boerderijnamen die ongewijzigd zijn ontleend aan de landschapsnaam (b.v. Lankhorst) en boerderijnamen die gedeeltelijk aan landschapsnamen zijn ontleend (b.v. Broekhuis, Horstkamp).

De ouderdom van dit type boerderijnamen kan niet rechtstreeks worden afgeleid uit de ouderdom van de landschapsnaam waarnaar de boerderijnaam is vernoemd, ook al is de boerderij ongewijzigd ontleend aan de landschapsnaam. Wel is het vaak het geval dat de landschapselementen die in boerderijnamen aanwezig zijn verwijzen op menselijke activiteit in het landschap, zoals het geval is bij de namen op -laar en op -kamp. In dat geval is de kans groter, dat ontstaansperiode van de boerderijnaam gekoppeld is aan de tijd waarin de betreffende activiteit een aanvang nam.

Het is van belang, met name voor een beter begrip van de betekenis van de herkomst van het veelbesproken woord laar, om te zien of de landschappelijke omstandigheden waarin die namen optreden informatie over die herkomst kunnen bevatten. De kamp-namen lijken in het pilot-gebied vooral met bouwland te moeten worden geassocieerd. De veelvoorkomende toponiemen (meestal boerderijnamen) Veldkamp, Nijkamp, Heitkamp (/Heetkamp, Hietkamp) wijzen op ontginningen van jongere datum door hun verbinding met veld (open vlakke buiten de oude enkgronden), nij ('nieuw') en heit, heet en hiet ('heide', die op steeds grotere schaal voorkwam op de door begrazing schraler wordende veldgrond).

#### Jongere boerderijnamen

Al in de Volle en Late Middeleeuwen geven boerderijnamen in het pilot-gebied blijk van erfsplitsingen, althans van het ontstaan van boerderijnamen die zijn afgeleid van een oudere enkelvoudige boerderijnaam via de toevoegingen klein en groot. Deze toevoegingen zijn vooral kenmerkend voor Salland en de Graafschap Zutphen, zoals ook nog blijkt uit de verspreidingskaarten van de ervan afgeleide familienamen.<sup>8</sup> Elders, b.v. in Drenthe en Twente, zijn de toevoegingen old en nij gebruikelijker. Ook in het pilot-gebied komen boerderijnamen voor met de toevoeging nieuw, maar opvallend is, dat hier niet het te verwachten dialectische nij gebruikt wordt maar het Nederlandse nieuw.<sup>9</sup> Deze waarneming is echter gebaseerd op de veldnamenboeken die van de gemeentes uit het pilotgebied zijn samengesteld, en in deze boeken wordt doorgaans geen speciale aandacht besteed aan de dialectuitspraak van de namen. Dat noopt tot voorzichtigheid, maar omdat de toevoegingen nij of nieuw ook (vrijwel) ontbreken in de Middeleeuwse vermeldingen van boerderijen uit het pilotgebied lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het hier doorgaans jongere (na-middeleeuwse) namen betreft.

Opvallend is ook, dat er meermalen boerderijnamen voorkomen met de namen Koekoek en Nachtegaal. Het betreft hier ongetwijfeld jonge namen. De vraag is wat de achtergrond is van deze in vergelijking met de meeste andere boerderijen zo afwijkende benaming. Deze benamingen moeten welhaast metaforisch zijn. Wordt hier verwezen naar het in bezitnemen van een verlaten huis (Koekoek) en/of naar iemand die stiekum 'snachts een provisorisch optreksel had gebouwd waardoor hij, als hij tijdig 'rook' in de schoorsteen had, gedoogd werd? De eenmaal voorkomende naam Veldekster lijkt ook tot deze soort te behoren. Verder vallen op de regelmatig (ook buiten het pilot-gebied) voorkomende namen met het element kiefert (b.v. Kiefert, Kieftenkamp, Kieftenbelt). Kiefert is in Oost-Nederland de benaming voor de kievit. Moet ook aan deze vogelnaam een metaforische betekenis worden toegekend of gaat het hier gewoon om stukken land die veel door kieviten bezocht worden?

<sup>8</sup> zie *Nederlands Repertorium van Familienamen, delen Overijssel, en Gelderland*.

<sup>9</sup> het betreft hier uiteraard niet samenstellingen met nij in het eerste lid, zoals de frequente namen Nijkamp en Nijland.

### 6.2.7 Veldnamen

#### Namen van hoofdelementen in het landschap

Vrijwel iedere oude buurschap in het pilot-gebied kent de volgende hoofdelementen in het landschap: in de eerste plaats een oud akkercomplex aan de randen waarvan de oude erven verspreid liggen, in dit gebied genaamd enk, verder het veld (soms heide geheten naar de gelijknamige op den duur overheersende vegetatie op die gronden), vaak broekgronden (het broek), maten ('hooilanden'), weide ('grasland voor het vee') en holt ('bos dat bestemd is om hout te leveren'). De benamingen voor de gebieden met veldgrond en broekgrond en het holt worden meestal voorafgegaan door de naam van de buurschap waartoe zij behoren, zo b.v. Leestense Broek, Gorsselse Heide, Dommerholt). Deze benamingen vormen een afspiegeling van de verdeling van deze vroeger ongedeelde gebieden onder de buurschappen.

De gebieden met hooi- en weilanden zijn per perceel benoemd en kennen in het pilotgebied geen benaming op buurschapsniveau (dus geen Leestense Maten of Warkense Weiden). Terreinbenamingen op -wold (waarmee 'dichtbegroeide wildernis' werd aangeduid) zijn in het pilot-gebied, anders dan b.v. in Drenthe, schaars. De bosterm die het nauwst verbonden is met menselijke nederzettingen, lo, treedt vaak op in de buurschapsnamen zelf (Rijssel, Gorssel), soms in boerderijnamen (Wezenlo, Graffel) en soms als veld- of terreinnaam ('t Loo).

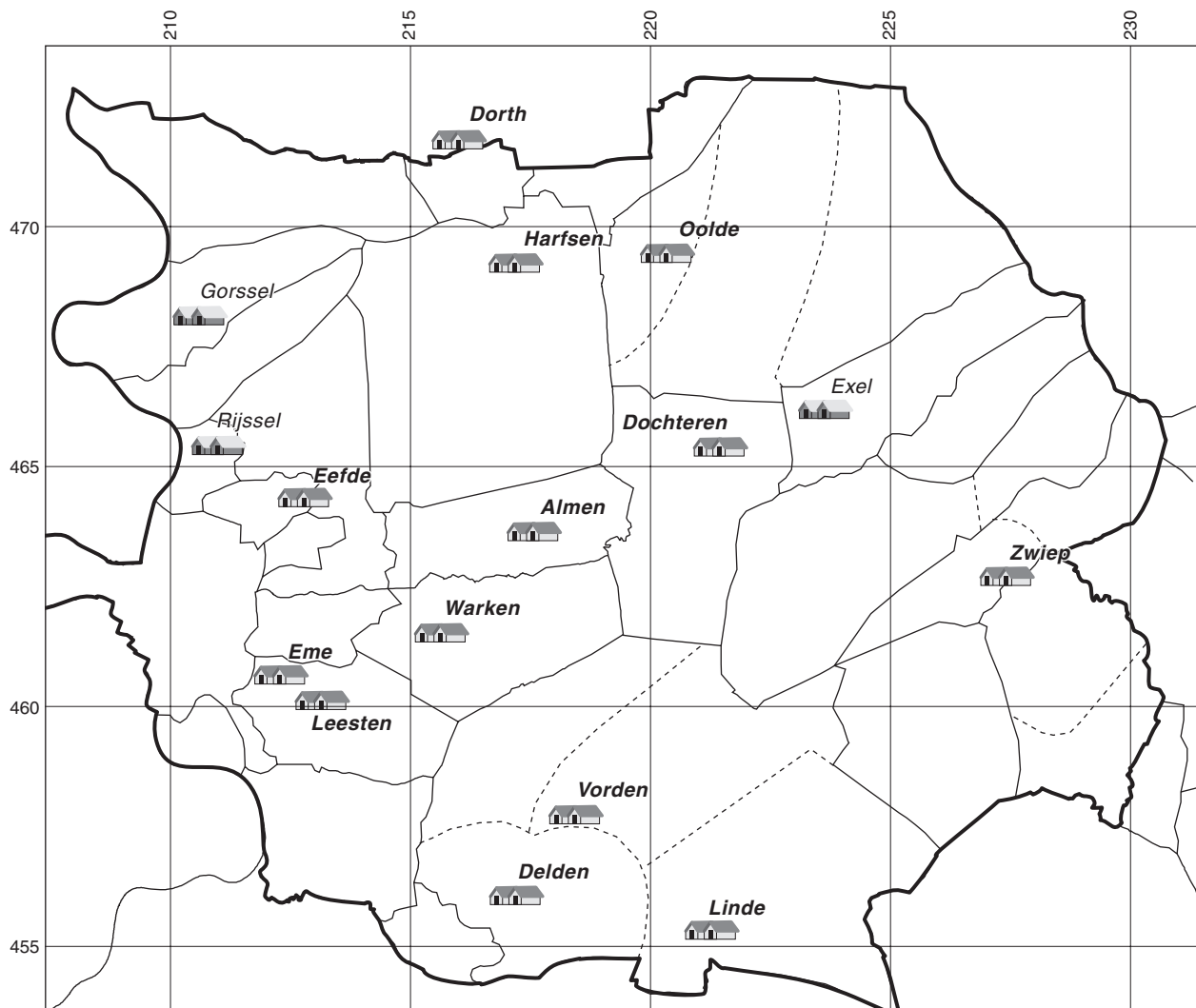
#### Perceelnamen



Het talrijkst zijn de perceelsnamen. Uit de geringe specificiteit van veel van deze namen blijkt, dat ze meestal slechts voor lokaal gebruik dienen. Zo zijn er in het pilotgebied een groot aantal toponiemen Koeweide, Wei(d)e (met toevoegingen als Hoge, Lage/Lege, Grote), Koemaat, Kamp, Kempken. Zo zijn deze namen geboekstaafd in de veldnamenboeken. In de praktijk zal men, bij behoefte aan nadere specificatie, de naam van boerderij toevoegen waaronder die weide, kamp etc. hoort. Bij deze namen is vooral van belang ze te plaatsen in hun landschappelijke situatie (bijvoorbeeld de bodemsoort) om er bijvoorbeeld statistiek op los te laten. Ook kan men zo het namenlandschap van een streek vergelijken met dat van een andere streek. Dan kan blijken, dat namen of naamselementen die in de ene streek zeer algemeen zijn in de andere streek schaars zijn en/of een andere betekenis hebben, of anders gezegd, wat op lokale schaal gewoon is, kan op globale schaal bijzonder of belangwekkend zijn.

Tussen de grote massa tamelijk eenvormige namen bevinden zich echter ook bijzondere en/of belangwekkende namen. De verklaring van die namen is vaak lastig, omdat er dikwijls geen oude vermeldingen van zijn overgeleverd. Soms blijkt verheldering te kunnen komen van boerderij- of buurschapsnamen van elders die eenzelfde naamselement bevatten, en waarvan wel oude vermeldingen bewaard zijn. Een voorbeeld hiervan vormen de perceelnamen in het pilotgebied met het element nord die mogelijk verwanten kennen in Drenthe (zie onder het hoofdstuk Bijzondere toponiemen).

#### Namen die verwijzen naar andere namen

De kans, dat een naam wordt gevormd met behulp van een andere naam neemt toe naarmate namen jonger zijn. Deze namen zijn niet goed te verklaren voor wie niet op de hoogte is van die vernoeming. Zo is er in het pilotgebied een



- Vorden**  
 a
- Rijssel**  
 b

Afb. 3. De verspreiding van de oudste dorps- en buurschapsnamen.

a vóór 500 AD  
 b mogelijk (deels) vóór 500 AD  
 Markegrenzen volgens H.B. Demoed 1987: De markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19e eeuw, Zutphen.

Aangevuld (stippellijnen) met gegevens uit B.H. Slicher van Bath 1949 (1944): Geschiedenis van de nederzettingen in het graafschap Zutphen (tot 1500), in: Herschreven historie. Schetsen en studiën op het gebied der middeleeuwse geschiedenis, Leiden.

boerderij geheten Plattekamp waarvan het eerste lid blijkt te verwijzen naar een familienaam Von Platen die aldaar in de 16<sup>e</sup> eeuw ontginningen hebben uitgevoerd.<sup>10</sup> Zonder deze achtergrondinformatie zou deze naam niet verklaard kunnen worden.

<sup>10</sup> B.Ĵ. Hekket, *Oostnederlandse Familienamen (onder Platenkamp)*

## 7 Stratigrafie van de toponiemen

Schattingen maken van de ouderdom van geografische namen is vaak moeilijk. Vrijwel altijd is er aan die namen geen stichtingsdatum verbonden, maar zijn ze als het ware organisch gegroeid. Voor de oudere naamstrata is dat gebeurd in periodes die soms ver liggen voor de eerste beschikbare schriftelijke vermeldingen.

Eén manier om toch iets over die ouderdom te weten te komen is om de naam op zijn taalkenmerken te onderzoeken. Omdat een geografische naam een taalconstructie is draagt hij namelijk de sporen van de taal zoals die was ten tijde van het ontstaan van die naam. Kennis van de verschillende opeenvolgende taalfasen kan dus helpen bij het dateren van een naam.

Omdat het pilotgebied sinds de periode van het Gemeen-Germaans – d.i. de periode waarin de Germaanse dialecten nog niet of nauwelijks van elkaar verschilden – deel uitmaakt van het Germaanse taalgebied moeten we ons wat de taal betreft richten op de Germaanse dialecten.

De grootste verandering die in de Germaanse dialecten heeft plaatsgevonden sinds het Gemeen-Germaans is de teruggang van de flexie (verbuiging en vervoeging) als gevolg van de ‘verdoffing’ van de klinkers van lettergrepen die geen klemtoon hadden. Doordat de flexie-uitgangen vanwege die verdoffing niet meer goed te onderscheiden waren moest men andere middelen gaan gebruiken om de betekenis van die uitgangen uit te drukken. Dit gebeurde vooral door gebruik van voorzetsels. De ontwikkeling van de taal ontwikkelde zich van synthetisch tot meer analytisch.

Het afzwakken van de volle flexie-uitgangen gebeurde niet in alle dialecten gelijktijdig en even ingrijpend: de Hoogduitse dialecten hebben bijvoorbeeld meer van die uitgangen bewaard dan de Nederduitse en de Engelse nog minder dan het Nederduits. Voor het Nederduits, waartoe de dialecten in het pilotgebied gerekend kunnen worden, gebeurde die afzwakking in de loop van de 11<sup>e</sup> en 12<sup>e</sup> eeuw.

Voor de datering betekent die, dat toponiemen waarvan de structuur nog duidelijk synthetisch is thuishoren in de periode vóór deze verandering. Meestal bestaat de structuur van de toponiemen uit die periode uit een stam gevolgd door een (al dan niet samengesteld) suffix en een flexie-uitgang. Deze constructie wordt wel *éénstammig* genoemd en zo’n naam een *simplex*. De stam is, voor zover we dat kunnen nagaan, meestal een appellatief, d.w.z. een soortnaam die destijds tot de levende taal behoorde.

Een enkele keer lijkt het erop dat een naam als het ware van de grond af is opgebouwd, dus niet uitgaat van een compleet bestaand woord (appellatief), maar van een wortel. Men spreekt dan van een *primaire constructie*. In dat geval is dus eigenlijk een nieuw woord gecreëerd dat dienst doet als eigenaam. Namen die zo zijn samengesteld stammen uit een tijd dat de synthetische constructie nog volop productief was en ze horen bij de oudste bekende strata.

Omdat we maar beperkt op de hoogte zijn van de woordenschat van de oude taalfasen is het in het algemeen moeilijk om te bepalen of de basis van een naam gevormd wordt door een toen bestaand appellatief, of dat sprake is van een primaire constructie. Voor zover we kunnen beoordelen zijn primaire constructies vooral te vinden in oude waternamen (hydroniemen). Van deze hydroniemen kunnen vervolgens weer toponiemen zijn afgeleid, maar de leeftijd van die toponiemen hoeft niet gelijk te zijn aan de leeftijd van de hydroniemen waarnaar in die namen verwezen wordt.

De periode waarin éénstammige namen als boven omschreven konden worden gevormd is lang. Als we ons beperken tot het Germaans is dat vanaf de afsplitsing van het Germaans als zelfstandige dialectgroep tot het eind van de periode waarin de Germaanse dialecten aangeduid worden met het voorvoegsel Oud- (ca 11-13<sup>e</sup> eeuw, afhankelijk van het dialect) dan is dat een periode van

meer dan duizend jaar. Nadere datering binnen die periode is dus wel gewenst. Hier zouden bijvoorbeeld gegevens over de productieve fase van bepaalde suffixen (dit is de tijd waarin een bepaald suffix gebruikt kon worden om een nieuw woord te vormen) bij een nadere datering kunnen helpen. Vanuit archeologisch oogpunt is vooral van belang of een naam van vóór de Volksverhuizingstijd kan dateren of niet. De naamkundige Udolph schat, dat de oude eenstammige namen met een r-suffix, maar ook die met een s-suffix en met het samengestelde ith-ja-suffix van voor de Volksverhuizingstijd kunnen dateren. Hieraan moet ongetwijfeld ook het enkelvoudige ja-suffix toegevoegd worden. Ook het n-suffix komt al voor in toponiemen die vermeld zijn in de Romeinse tijd (b.v. Fectione, nu Vechten, genoemd naar de ligging aan de Fectio > Vecht). Men moet er dan wel zeker van zijn, dat het suffix in kwestie niet onderdeel uitmaakt van een appellatief dat als basis van de naam heeft gediend, maar echt is toegevoegd bij het construeren van de naam.

Van belang is ook vergelijking van de de continentale-Germaanse toponymie de Angelsaksische toponymie. De Angelsaksische volksverhuizing naar het huidige Engeland die in de 5<sup>e</sup> eeuw na Christus op gang kwamen zouden bij de stratigrafie van de toponiemen kunnen helpen als de stijl van naamgeving en het gebruik van suffixen in het herkomstgebied van de Angelsaksen (Jutland, Sleeswijk-Holstein) vergelijkbaar zouden zijn met die in de gebieden van het huidige Nedersaksen en Oost-Nederland. Het valt althans op, dat constructies met sommige suffixen die op het continent voorkomen in Engeland ontbreken (r-, -s, -st-, -str-suffixen). Andere suffixen zijn wel in beide gebieden aanwezig: het ing-suffix bijvoorbeeld treedt op in Oost- en Midden-Engeland, het ithi-suffix vrijwel alleen in het zuidoosten (vnl Kent) en slechts in kleine aantallen.<sup>11</sup>

Behalve op grond van de constructie van de naam kan men ook kijken naar het voorkomen van bepaalde woorden in namen. Zo zijn de samengestelde toponiemen op -lo door Blok gedateerd op de periode van de Vroege Middeleeuwen. Udolph denkt echter, dat deze namen ouder kunnen zijn. Hierbij moet worden opgemerkt dat lô als appellatief nog lange tijd tot de levende taal heeft behoord. Ook als Vroeg-Middeleeuws worden door Blok gedateerd de samengestelde toponiemen op -hari (vb. Mander, Notter, Nutter, alle in Twente, en Rienderen

Bovenstaande overwegingen leiden voor de toponiemen in het pilot-gebied tot de volgende selectie voor de oudste toponiemenstrata.

- 1 oude eenstammige constructies (naar schatting ontstaan voor 500 AD)  
In sommige gevallen leidt het ontbreken van oude vermeldingen tot onzekerheid over de etymologie en dus ook de datering van de naam.  
Almen; Delden; Dochteren; Dorth; Eefde; Eme; Harfsen; Leesten; Linde; Oolde; Vorden; Warken; Wesse; Zwiep
- 2 lo-namen (mogelijk ten dele ontstaan voor 500 AD)  
Lo is een oud naamselement, maar is ook lang als appellatief in gebruik geweest, waardoor toewijzing aan een bepaald tijdperk moeilijk is.  
Kandidaten voor oude lo-namen zijn:  
Exel; Gorssel; Rijssel; Wezenlo; Graffel
- 3 namen op -hem, -wijk, -laar/-lere (naar schatting ontstaan 500 - 1200 AD)  
Namen op -hem worden gedateerd tussen de 5<sup>e</sup> en de 10<sup>e</sup> eeuw.  
In een aantal gevallen lijkt een hem-naam te zijn ontstaan uit een oudere eenstammige naam door toevoeging van -hem. (voorbeelden van deze opbouw zijn in het pilotgebied niet gevonden). Overigens zijn hem-namen in het pilotgebied schaars.

*11 Udolph, Namenkundliche Studien zum Germanenproblem, blz. 152, 191, 212, 240, 256.*

Wijk-namen worden vooral geassocieerd met de periode van grote expansie van het woonareaal die aan het eind van de Vroege Middeleeuwen inzet. De frequente combinatie van deze namen met oriëntatiebenamingen (noord-, zuid-, oost-, west, middel-) duidt op een vorm van planning. Het is goed mogelijk, dat aan de term *wijk* een bepaalde juridische status was verbonden (een bepaalde vrijdom bijvoorbeeld). Zo komt ook diverse malen als eerste lid *gunne-* voor, en dat verwijst waarschijnlijk naar een verleende vergunning voor een ontginning alsook (afgesleten vormen van) *vriling-* en soms ook *laat-*, verwijzend naar personen die vrijheid hebben verkregen in het kader van een ontginning.

De laar-namen zijn waarschijnlijk ook in deze periode te plaatsen. De etymologie van de term laar is omstreden, maar als betekenis wordt meestal aangegeven 'bosweide'. Inderdaad treft men in deze namen vaak verwijzingen naar (activiteiten verband houdend met) vee aan, maar ook verwijzingen naar hakhoutbeheer. De meeste laar-namen zijn composita en zijn verbonden aan een boerderij, een enkele keer, ook in het pilot-gebied, treft men de (waarschijnlijk vroeg-middeleeuwse) eenstamige constructie *Laren* aan (een oude dativus meervoud uitgang van laar met locatieve betekenis: 'bij de laren'), die waarschijnlijk vroeg-middeleeuws is. Die namen zijn verbonden aan buurschappen (vgl. Laren in het Gooi, en (Noord-, Midden- Zuid-) Laren in Groningen). Behalve de vorm laar (Middelnederlands lare) treedt ook de vorm lere (< leri < lari) op.

hem: Lochem

laar: Laren; Verder is sprake van een Wolfeler Enk, maar waarschijnlijk is Wolfeler geen buurschapsnaam maar een erfnaam die afkomstig is van een laar-naam (deze zelfde laar-naam komt overigens vaker voor en verwijst mogelijk naar een laar waar een constructie aanwezig was om wolven te vangen)

wijk: Leuke (via samentrekking en i-umlaut ontstaan uit Lowic dus lo + wijk: nederzetting in een lo); Noordwijk, Veldwijk



## 8 Bijzondere toponiemen

In dit hoofdstuk zullen enige bijzondere toponiemen nader worden geanalyseerd. Het gaat hier in hoofdzaak om buurschapsnamen. Zij behoren vrijwel zonder uitzondering tot oude toponiem-strata en zijn vrijwel steeds landschap-gerelateerd.

De hoge ouderdom van deze namen bemoeilijkt dikwijls de verklaring van deze namen, omdat niet altijd vroeg-middeleeuwse vermeldingen beschikbaar zijn. Vaak is het noodzakelijk om bij pogingen tot verklaring op zoek te gaan naar namen of naamselementen uit andere gebieden, waarbij vooral andere Germaanstalige gebieden in aanmerking komen. Hier blijkt, dat niet alleen toponymisch materiaal uit het gebied van het huidige Duitsland (met name natuurlijk Noord-Duitsland) van belang is, maar ook materiaal uit Engeland.

## **Almen**

Buurschap onder Gorssel

### *Vermeldingen*

1188 ingevoegd eind 13<sup>e</sup> eeuw Almen

*Categorie:* vegetatie

### *Verklaringen*

Dit is een eenstammig toponiem op basis van alm- 'iep, olm'. Doorgaans wordt die basis in dit type toponiemen gecombineerd met een suffix. In dit geval is dat suffix bij gebrek aan vroeg-middeleeuwse vermeldingen niet meer met zekerheid te reconstrueren.

De vorm *alm* (of *elm*) voor de 'iep' is in het Nederlands uitgestorven. Het Engels kent nog wel de vorm *elm*. Van de vorm *olm* wordt doorgaans verondersteld dat het een ontlening is aan het Latijn (*ulmus*); hij staat in ablautverhouding tot *alm*. Vergelijk voor de boomnaam ook *Almelo*.

## Angeren

Verdwenen buurschap

### *Vermeldingen*

1290 Angerhem

*Categorie:* vegetatie

### *Verklaringen*

Op toponymische kaart van 1850 nog zichtbare, inmiddels verdwenen buurschap, inmiddels doorsneden door aangelegde waterwegen.

Basis is *anger* < (germ.) \*ang-ra ‘grasland’. (zie Kluge-Seebold onder *anger*).

Dit woord is nog in het Hoogduits bekend en Wahrig omschrijft de betekenis als ‘ungepflügetes, wildgrünes Grasland’. Het is verwant aan laatlatijn *ancrae*, *angrae* ‘Raum zwischen Bäumen, bepflanzte Uferstreifen’ (Kluge Seebold). Het beeld dat deze betekenisomschrijving bij mij oproept is dat van natuurlijk grasland met relatief schaarse boombegroeiing.

Gras heeft licht nodig en kan dus niet in een dicht bos groeien. Natuurlijk grasland zal dus in bos alleen op open plekken groeien. Zo kon een betekenis ‘grasland’ zich ontwikkelen tot ‘open bos met gras’ en ‘grasland met bomen’. De vorm Angerhem duidt op een samenstelling van *anger* en *hêm* ‘woonplaats’. Het lijkt me goed mogelijk dat deze naam is ontstaan door toevoeging van *hêm* aan een gebiedsnaam \*Angrun (vgl. de plaatsnaam Angeren). Dit kan gebeurd zijn toen er een nederzettingkern was ontstaan. Deze ontwikkeling is vaker waar te nemen (b.v. in *Merm* bij Elst bij Nijmegen < Marith-haim; *Doldersum* in Drenthe waar de oudste vermeldingen *Dolre* luiden; ook de duistere oude vorm *Theodon* van *Didam* kan zo verbonden worden met latere vormen als *Diedeheim*, *Thiedeheim*; de vorm *Diedehun* uit 1025 die via een 18<sup>e</sup> eeuwse copie is overgeleverd zou als een verschrijving voor \*Diedenun (< \*Theodonun) geïnterpreteerd kunnen worden; de basis \*theod- is uit meer oude toponiemen bekend, maar is nog niet verklaard)

Interessant is de verwantschap met *eng*, *enk* (< \*ang-jô), dat ‘gemeenschappelijk bouwland, es’ is gaan betekenen. Deze betekenis zal niet de oorspronkelijke zijn geweest. Het lijkt me mogelijk, dat *eng*, *enk* in een eerdere fase een benaming is geweest voor een open bos waar tussen de bomen gras kon groeien, en waar wellicht ook wel akkertjes waren aangelegd. Door degradatie van het bos danwel door bewust vrijmaken van het bos voor meer akkerland zal de latere es zijn ontstaan. De latere betekenis van *eng*, *enk* is dan een afspiegeling van die veranderde situatie.

Het woord *eng*, *enk* heeft dus een andere oorsprong dan het woord *esch*, dat waarschijnlijk van meet af aan ‘zaailand, akkerland’ heeft betekend. Het komt althans al in het Gotisch (*atisk*) al in die betekenis voor. Ook toen er nog geen aaneengesloten akkercomplex was heeft het woord als benaming voor een stuk akkerland (zaailand) gediend.

Het is dus in deze visie mogelijk dat in een bepaald gebied zowel de benaming *enk*, *eng* als de benaming es naast elkaar hebben bestaan, de eerste om ‘open bos met gras’ en de andere om ‘akkerland’ aan te duiden. De vraag blijft, waarom er een scherpe geografische grens bestaat tussen gebieden waar een gemeenschappelijk akkercomplex aangeduid wordt met *eng*, *enk* en gebieden waar zo’n akkercomplex *es* heet.

## **Berkel**

Zijrivier van de IJssel

De naam van deze rivier past wat constructie betreft bij de namen IJssel en Dinkel.

In alle drie gevallen is sprake van een constructie met een *l*-suffix. Voor de IJssel wordt daarbij gedacht aan de Proto-Indoeuropese wortel *\*eis-/\*ois-/\*is-* ‘snel stromen, heftig stromen’ als basis, in het geval van Berkel kan men denken aan de Proto-Indoeuropese wortel *\*bherǵ-*<sup>12</sup> ‘glanzend, wit’, in dit geval mogelijk ‘helder’. Op deze wortel is ook de boomnaam *berk* gebaseerd.

*12 de ǵ in de wortel staat hier voor de schwa) een eenstammige naam met l-suffix.*

**Dochteren (Groot- en Klein-)**  
buurschap in de gemeente Lochem

*Vermeldingen*

1207 Thuchterde (aldus in Slicher van Bath, *Mensch en Land in de Middeleeuwen*; Jellinghaus *Westfälische Ortsnamen* geeft hier de vorm Thuchtert(h)e).

*Categorie: vegetatie*

*Verklaringen*

Deze naam wordt door Jellinghaus (*Westfälische Ortsnamen nach ihren Grundwörtern* onder het grondwoord *hard*) gezien als een samenstelling van een woord *ducht* in een betekenis ‘Genossenschaft’ en *hard* dat in zijn Middelhoogduitse vorm *hart* ‘fester Sandboden, heide’ kon betekenen.

Wat het eerste lid van deze verklaring betreft: een Nederlands woord *ducht* of *docht* is mij in deze betekenis (dus ‘genootschap’ of iets dergelijks) niet bekend, maar wel in de betekenis ‘roeibank’. Misschien is er bij Jellinghaus sprake geweest van verwarring met het woord \**druhti* dat ‘gevolg’ (Du *Gefolgschaft*) kon betekenen (zie EWN onder *drost*). Hoe het ook zit met de achtergrond van dat *ducht*, de pogingen tot etymologisering van dit woord gaan uit van een oorspronkelijke anlaut d-, terwijl de oudste vermelding van Dochteren de grafie th- heeft, die wijst op een fricatief [p].

Het tweede lid van Jellinghaus’ etymologie is ook in Nederland uit toponiemen bekend. Zo is (of was?) er bij Soest een veldnaam *Hard*. Het is waarschijnlijk ook aanwezig in de familienaam *Ter Hart*. De achtergrond en betekenis van het woord is niet erg duidelijk. De Oudhoogduitse vorm *hard* zou de betekenis ‘*Bergwald*’ gehad hebben. Andere door Jellinghaus vermelde betekenisomschrijvingen zijn:

‘...eine Terrainstufe zwischen zwei Ebenen, lang und von ziemlich steiler Neigung.

(ontleend aan Werneburg, *Die Thüringer Ortsnamen*, Erfurt 1884 blz. 168).

De oudste tekst waarin de term mogelijk appellatief gebruikt wordt luidt:

‘*lucum quem vulgares hart nominant*’ (anno 995). Maar Grimm, Wb. 509 heeft de volgende omschrijving: *In Bayern und Franken ist hart Boden aus Kies und Sand und nur mit weniger trockner, an sich unfruchtbarer Dammerde überzogen. Auch unbebautes Land, Heide*. Enerzijds lijkt er dus sprake van een term voor een bepaald type bos, anderzijds van een bodemkarakterisering. De vraag is of het hier om hetzelfde woord gaat, en zo ja welke van die betekenissen oorspronkelijker is en hoe de betekenisontwikkeling is verlopen. Misschien is het woord verwant met de toponymische elementen *haar* en *hari*. De omschrijving van Grimm roept de vraag op naar mogelijke verwantschap met het uit Zweedse dialecten bekende woord *har* ‘steenachtige grond’. Verder wordt met dit laatste woord in verband gebracht het Oudhoogduitse *harug* en het Oudengelse *hearg* ‘bos; heiligdom’ en het Oudnoorse ‘steenhoop, offerplaats’ (zie Jan de Vries, NEW, onder *haar* (2)).

Jellinghaus’ verklaring van het eerste lid valt dus af. Ook de aanwezigheid van het genoemde element *hard* in zijn verklaring is allerminst duidelijk. Als de door Jellinghaus vermelde grafie *Thuchtert(h)e* juist is dan wijst de grafie -t- of -th- wijst op een fricatief [p] en niet op een -d.

Het lijkt erop dat we naar een hele andere verklaring moeten zoeken en er lijken daartoe mogelijkheden geboden te worden door vergelijking met Engels toponymisch materiaal. Uit Oud-Engelse toponiemen is namelijk bekend het woord *pūf* en daarnaast een verwant *puft*, beide in de betekenis ‘bosje, struikgewas’ (A.H.Smith: *English Place-name elements*). Een Oudnederduitse of

Oudnederlandse tegenhanger van dit woord zou eveneens *\*pufi* luiden, maar zou zich klankwettig tot *pucht* ontwikkelen (-ft > -cht) en juist in het Oudnederduits zijn van die ontwikkeling al sporen bekend uit de 10<sup>e</sup> eeuw. (J. van Loon, *Historische Fonologie van het Nederlands*, blz. 146). Ook semantisch is dit een aanvaardbare optie, want oude toponiemen zijn vaker beschrijvingen van terreinen met stuikgewas.

Kijken we naar de structuur van de naam, dan lijken er mogelijkheden aanwezig om de naam niet als een compositum, maar als een simplex te beschouwen: *\*pucht* in combinatie met een worteluitbreiding -r- aangevuld door de uit toponiemen bekende ithi-uitgang, dus *\*pucht-r-ithi* dat 'gebied met bosjes' zou kunnen betekenen. Dit soort constructies komt vaker voor, bijvoorbeeld in Duitse toponiem *Huckarde*, nu een wijk van Dortmund, in 947 vermeld in de vorm *Huckrithi*, te analyseren als *\*huk-r-ithi* (zie Udolph, *Germanenproblem*, blz. 178).

## Eefde

buurschap onder Warnsveld

### *Vermeldingen*

1294-1295 *Evede* (*Rek. Geld. pag. 24*), 1395 *Evede*

*Categorie:* vegetatie

### *Verklaringen*

Op grond van de oudste vermelding *Evede* is het waarschijnlijk dat het hier om een eenstammig toponiem gaat met het suffix *-ithi*. Dit suffix komt vrij vaak voor in de oudste toponiemenlagen en wordt vaak gebruikt in combinatie met een boom- of struiknaam. Het duidt dan een gebied aan dat gekenmerkt wordt door de aanwezigheid van de betreffende vegetatie.

De identificatie van de vegetatiesoort in kwestie stuit niet zelden op problemen, omdat het vaak voorkomt dat eenzelfde woord in verschillende dialecten voor verschillende soorten vegetatie wordt gebruikt. De achtergrond hiervan is, dat deze verschillende vegetatiesoorten wel eigenschappen gemeen kunnen hebben. Zo kan kwekkeboom een benaming zijn voor de jeneverbesstruik, maar ook voor de lijsterbes. Het benoemingsmotief is hier de levenskrachtigheid van de vegetatie (het eerste lid *kwek-* is verwant met nl. *kwiek*; vergelijk ook *kweekgras*, een benaming voor een zeer moeilijk uit te roeien grassoort).

Ook in de naam Eefde is waarschijnlijk een vegetatiennaam aanwezig. Er kan daarbij gedacht worden aan *effe*, in Vlaanderen nog in gebruik ter aanduiding van de boomsoort Spaanse Aak, maar in Rijnland voor de iep (zie Chr. Buiks Laantmiddeleeuws landschap en veldnamen in de Baronie van Breda, blz. 49). Mogelijk is dit woord verwant met het Hoogduitse *Eberesche*, ook *Aberesche* (zie Kluge-Seebold), een aanduiding voor de lijsterbesboom (sorbus). De reconstructie van Eefde kan dan zijn *\*Evithi* of *\*Avithi*.

Opvallend is dat er een vermelding *Avede* (uit 1359) bestaat, die volgens Slicher van Bath (*Mensch en Land in de Middeleeuwen*) de benaming is van een erf onder de (inmiddels verdwenen) buurschap Rijssel, die onmiddellijk ten westen van Eefde heeft gelegen. Gezien de structuur van deze naam lijkt het me niet onmogelijk dat het hier een variant van de naam Eefde betreft.

## **Eme**

Verdwenen buurschap ten noordwesten van Leesten, Warnsveld, tegenwoordig onder Zutphen

### *Vermeldingen*

Ca 1200 *Eime*, 1291 *Heijme*, 1301 *Heme*; latere vermeldingen steeds *Eme*

*Categorie:* geomorfologie

### *Verklaringen*

We hebben hier te maken met een eenstammig toponiem dat zeer waarschijnlijk gebaseerd is op een hydroniem. De elementen *eem-*, *em-* en *am-* komen voor in diverse waternamen in Nederland en daarbuiten. Zo zijn er b.v. de riviernamen *Eem* en *Eems* en *Amer*. Uit dialecten is nog bekend het werkwoord *beëmen* 'groenland laten bevoeien door een beek'. Verder is bekend het woord *emer* 'nat land aan een rivier'.

Vermoedelijk ligt aan *Eme* dezelfde waternaam ten grondslag als de naam *Eem*. De oudste vermeldingen van deze naam (777 kopie 10<sup>e</sup> en 11<sup>e</sup> eeuw) luiden *Hemi* (*super alueum Hemi*, ... *partes Hemi*) en *Ema* (ca 1000: *ab aqua Ema nominata*) en *Emme* (ca 1160: *ad aquam Emme*). De latere vormen met lange stamklinker (*Eem*, *Eme*) kunnen teruggaan op een vorm *\*Amî* (met nominatief-uitgang) en de vormen met korte stamklinker (*Emme*) op een verbogen vorm *\*Amiâ* van dezelfde naam (vergelijk de herkomst van de vormen *veen* en *ven*). Er is ook een kandidaat voor die stroom, namelijk de *Ooijerhoekse Laak*. Het is duidelijk, dat deze laatste naam jong is, maar ook, dat dit stroompje in een oud bekken ligt. De oude naam voor deze beek zal dus *Eime*, *Eme* (< *\*Amî*) geweest zijn. Een nederzetting aan die stroom werd vervolgens genoemd naar dat water. Later kreeg dat water een nieuwe naam, maar bleef de oude naam bewaard in de nederzettingsnaam. Dit verschijnsel treedt vaker op.

Andere toponiemen met het element *eem-*:

**Eimeren** (gem. Elst, Gelderland; 1358 *Eymeren*). Naast vormen met *-ei-* zijn er, evenals bij *Eme*, ook vormen met *-ee-* gezien de familienaam *Van Eeimeren*. De basis van dit toponiem is waarschijnlijk gelijk aan die van *Eme*, maar anders dan in *Eme* is in *Eimeren* waarschijnlijk een r-suffix aanwezig.

Ook de gebiedsnaam **Emsbroek** ten oosten van de enk van Harfsen (aangegeven op de topografische kaart van ca 1910) bevat waarschijnlijk hetzelfde element, hier in combinatie met een s-suffix, en misschien houdt ook de erfnaam *Emslo* onder Almen (anno 1382-1383, in de Afschriften van de Rekeningen van de hertogen van Gelre, fol. 33 v.) hiermee verband.

**Eemster**, buurschap in Drenthe, met vermeldingen als 1210 kopie begin 15<sup>e</sup> eeuw *Hemsere*, 1217 *Emesere*, toe *Eemshoren*, 1461 *in der marke toe Eemshoren*, 1572 *Eemsser*.

## Gorssel

### Vermeldingen

1275 *Gerslo*, *Gorstelo* (OGZ no. 971), 1294 *Gerstlo*, 1395 tot *Gorstlo*, 1395 *Van Thienden toe Gorsle*, 1401 (reg. *Van der Heerssbede in den Lande van Zutphen*;) in *Gorsloe*

*Categorie*: vegetatie

### Verklaringen

Gorssel wordt gewoonlijk verklaard uit *gors* 'gras' en *lô*. *Gors* (en ook *gers*) wordt daarbij gezien als een verwant met *gras*.

Opvallend is echter, dat er in een aantal vormen, met name in de oudere, een -t aanwezig is in het eerste lid, dus niet *gers* en *gors*, maar *gerst* en *gorst*. Daarom valt te overwegen om aan een andere verklaring te denken voor het eerste lid.

Een mogelijkheid daartoe lijkt zich aan te dienen in de vorm van een benaming voor een bepaalde doornstruik, die in het Oudengels in toponiemen aanwezig is, nl. *gors*, *gorst* 'gorse, hurze', d.i. 'gaspeldoorn, Franse brem, stekelbrem, gens, ginster'. Het woord staat in ablaut met *gerst*.

Vergelijkbaar is dan het Engelse toponiem *Gorsley* in Gloucestershire (1228 *Gorstley*).

Of het Middelnederlands *gorsboom*, *goorsboom* 'juniperus' hier iets mee te maken kan hebben blijft in het midden.

Een verklaring van *gors* uit de vogelnaam *gors* of *gars* is niet waarschijnlijk, vooral omdat ook dan de vormen met -t niet goed verklaard kunnen worden. Bovendien lijkt dit vogeltje gezien zijn de geringe grootte niet erg in aanmerking te komen ter karakterisering van een *lo*.

## Bijlagen

**Jellinghaus**, (*Die westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*) onder het element *gerste* :

'**gerste**, f. Geersch, görsk, aegopodium podagraria kommt wohl nicht in Betracht. Auch nicht unser Gerste.

*Gersten*, oder *Garsten* b. Lengerich Kr. Lingen: *Giureston*, *Geruston* 890; *Gerst*, b. Bochum 1245; *Gerstau*, fem. Flur b. Lütte in Lippe: *Gärsau* 1731; *Velegersten*, Hofname im Südosnabrückischen; *Overvollgarsten*, Erbe in Vehs Ksp. Badbergen 16. jh., Osn. Mitt. III, 170; *Blattgerste*, oberhalb Lügde: vor der Plattgersten 1527, Preuss, Reg. IV, 363 f.; *Gerstemeier*, Hof b. Vogelsang Kr. Hagen; *Gaste*, Bsch. b. Osnabrück: *Gerst*, Möser IV, 406 a. 1240; *thor Gaes*, 16. Jh. Krause im Ndd. Korresp.-Blatt VI, 93 nennt ein *garst*, die Hocke, der Haufen von 10-20 Garben. Vgl. -sete. '

Het is voornamelijk niet duidelijk of deze toponiemen met het eerste lid van de naam Gorssel in verband kunnen worden gebracht.

### New Shorter Oxford English Dictionary:

**gorse** /gO:s/ n. [OE *gors*, *gorst*, f. IE base meaning 'rough, prickly', repr. in L *hordeum* barley, rel. to OHG *gersta* (G *Gerste*) barley.] Any of several spiny yellow-flowered leguminous shrubs of the genus *Ulex* (esp. *U. europaeus*), characteristic of heathy places. Also called *furze*, *whin*.

**WNT:**

**GORS (I)** — GORZE; en GARS, GARZE —, zw. vr., en soms onz.; mv. *gorzen, garzen*. nl. *gors* (zie VERDAM 2, 2107, onder Gras), onz. Wellicht na verwant aan *gras* (zie FRANCK, *Etym. Wdb.*), een vermoeden dat bevestiging vindt in het bestaan van *gorzing*, dat hetzelfde beteekent en metterdaad niet anders dan een bijvorm van *grazing* is; verg. ook de verklaring die KILIAAN geeft. Oorspronkelijk zal *gors* dus bepaaldelijk: eene *begraasde* aanslibbing hebben aangeduid en misschien in dit opzicht van de schorren zijn onderscheiden geweest (verg. BEEKMAN, *Strijd. o. h. Best.* 83, noot 1), maar later ook op andere aanwassen zijn toegepast geworden.

Langs de monden der groote rivieren, bepaaldelijk in Zuid-Holland: buitendijks aangeslibd land dat bij gewone vloed niet meer onderloopt. Zie GORZERIJ en GORZING, 1<sup>ste</sup> art. || Gors. j. garse. *Viridis gramine ripa*, KIL. Garse. Zeland. *Pratum viridans nullo cinctum aggere; herbida planities alluvione adiecta*, Ald. — De landen ende Gorssen, die onder de voorsz Dijckagie sullen zijn begrepen, *Gr. Placaatb.* 2, 1797. Het gors Ten halven-krijt (*bij Arnemuïden*), CATS 1, 435 a. Dat Dirksland destijds (*in 1415*) nog was een waarschijnlijk onbewoonde schor of gors, alleen als grasland gebruikt, *Vad. Rechtsbr., Versl.* 2, 271. (...)

**GORS (II)** — in oostelijke tongvallen ook GARS —, znw. vr., mv. *gorzen*; verkl. -je. Mnd. (in samenstelling) *gorse, gose* — voor *go(r)se* — *gerse, grasse*. Voor de afleiding zie de Aanm. Benaming van het vogelgeslacht *Emberiza*. || De Gorzen ... hebben in het algemeen, in grootte en gedaante veel overeenkomst met de Vinken, SCHLEGEL, *Vogels*, 114. Veel minder verbreid (*dan de geelgors*) is in ons vaderland ... de grauwe gors, BURGERSDIJK, *Dieren*, 2, 260. Met den geelgors is wel de rietgors ... de meest gewone soort van gorzen in ons vaderland, 261. (...)

## Graffel

Toponiem gelegen ten noorden van de (voormalige) Looër-enk, voortlevend in de namen *Groot Graffel*, vroeger een boerderijnaam, tegenwoordig de naam van een psychiatrische infichting, en *Klein Graffel*, naam van een boerderij.

### Vermeldingen:

1383 *Grafloe*

1395 (Thijnslijst): ('Wt den tijnsboick dat was olt XCJ jair', dus uit 1304):

Cleyn Graeffle

Pond- en schildschattingen (1463-1496) (de Warkense vermeldingen hebben vermoedelijk betrekking op het huidige klein Graffel en de Leestense op het groot Graffel; het goed lag dus op de grens van twee marktterritoria) :

1463: Warken: *op graffel*; Leesten: *ten graffel*

1472: Warken: *te graffele*; Leesten: *te graffele*

1494: Leesten: *to graffell*

1494-96: Leesten: *toe graffelle, op graffelle*; Warken: *op graeffelle, up graffele*

*Categorie:* vegetatie (invloed menselijke activiteiten)

### Verklaringen

Graffel is een samengestelde naam op *-lo* voort. Waarschijnlijk moet deze naam niet beschouwd worden als nadere aanduiding voor een deel van het ten zuiden ervan gelegen Leestense gebied Loo, maar als een naam die los hiervan ontstaan is. Er blijken een aantal gelijkkluidende namen in Duitsland te bestaan waarbij in een enkel geval ook sprake is van vroeg-middeleeuwse vermeldingen: *Grafeld* bij Berge, Kreis Bersenbrück (1294 *Graflo*); *Grafelde*, Kreis Alfeld (1022 *Grafla*, 1022 *Graflon*, 1019 *Gravelon*; *-lon* is de dativus meervoudsvorm van *lo* en de vorm *la* komt men vooral in oudere vermeldingen vaker tegen voor *lo*); *Graffeln* bij Salzkotten (waarschijnlijk uit \**Graflôn*); *Graflo*, een verdwenen toponiem dat gelegen heeft in de buurt van Beckum, aldus vermeld in 1231.

Er zijn meerdere pogingen gedaan om het eerste element van deze toponiemen te verklaren. Behalve aan de verklaring 'graf' (Oud-Saksisch *graf*, Oud-Hoogduits *grab*), dus Graflo als 'lo waar zich graven bevinden'<sup>13</sup>, is ook gedacht aan een verklaring van het element *graf-* vanuit een veronderstelde continentaal-germaanse tegenhanger van het Oud-Engelse *græfe* (met lange *æ*), waarvan de nevenvorm *grāf* (daarnaast ook *grāfa*, *grāfe*) ten grondslag ligt aan het huidige Engelse *grove*. De betekenis was 'bosje, kreupelhout, spaartelgenbos'<sup>14</sup>. Met de Oud-Engelse vorm *græfe* zou klankwetting een Nederduitse (en dus ook Oostnederlandse) vorm \**grāf* corresponderen en dit laatste woord zou, in het geval van Graffel met een verkorte klinker, aanwezig zijn in de genoemde Duitse en Nederlandse toponiemen.

Het bestaan van de Engelse toponiemen *Groveley* in Wiltshire (in 1168 *Gravelea*) en *Graveley* in Cambridgeshire (in 1060 eveneens *Gravelea*), waarvan het eerste lid uit het Oud-Engelse *grāf* wordt verklaard en het eerste lid correspondeert met *lo*, lijken voor deze verklaring te pleiten (ook daar moet dan verkorting van de klinker in *grāf* zijn opgetreden). Graflo zou dan de benaming kunnen zijn van een *lo* met hakhout (spaartelgenbos), een betekenis die aantrekkelijk is in het licht van wat hiervoor over de term *lo* is opgemerkt. Een ander toponiem met het element *graf-* in het eerste lid is *Grafhorst* bij IJsselmuiden in Overijssel, in 1277 eveneens vermeld als *Grafhorst*, later ook *Graafhorst*. Ook hier lijken er weer Engelse tegenhangers te bestaan in de vorm van

<sup>13</sup> Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch, dl II, Orts- und sonstige geographische Namen*, 1084.

<sup>14</sup> B.Ĵ. Hekket, *Oostnederlandse Familienamen, onder Graffelman*.

*Grovehurst* in Kent en *Gravenhurst* in Bedfordshire (1206 Gravenherst). En ook de combinatie van ‘horst’ met ‘hakhout’ is goed denkbaar.

Deze verklaring is vanuit landschapshistorisch oogpunt aantrekkelijk, maar roept vanuit taalhistorisch oogpunt vragen op omdat de in dit geval veronderstelde verkorting van de klinker een ongewone ontwikkeling is. Een lange klinker *-ā-* zou zich in de dialecten van het betreffende gebied namelijk regulier tot een lange open *a* hebben ontwikkeld (de klinker die vaak *-oa-* of *-ao-* wordt gespeld) en die klinker zou bij verkorting eerder tot een vorm *Groffel* dan tot een vorm *Graffel* geleid hebben. Er bestaan echter andere toponiemen waar in plaats van een te verwachten *-oa-* klank een korte *-a-*klank aanwezig is (een erf *Astebringe* in de Drentse buurschap *Ansen*, waarvan het eerste lid *ast-* zeer waarschijnlijk samengetrokken is uit *awist* ‘schaapsstal’).

De verdere herkomst van die Oud-Engelse woorden *græfe* en *grāf* is niet bekend, en er wordt daarom wel verondersteld dat het hier een niet-indoeuropees substraatwoord betreft.<sup>15</sup> Mogelijk zijn er trouwens sporen van een continentale tegenhanger van het Oudengelse *grāf* aanwezig in een aantal toponiemen.<sup>16</sup>

Over de verklaring van het eerste lid uit nl ‘graf’ het volgende. Er is in de negentiende eeuw melding gemaakt van urnengraven bij *Graffel*. In het recentelijk onderzochte deel van de nabijgelegen *Looër-enk* ontbreken sporen van graven, maar het gebied van *Graffel* is niet onderzocht. Of de naamgevers van *Graffel* deze urnengraven inderdaad als zodanig herkend hebben is twijfelachtig, maar mochten er daar ook latere (Merovingische) inhumatiegraven aanwezig zijn dan zouden de naamgevers daar zeker weet van hebben gehad. Nader onderzoek van de omgeving van *Graffel* (en van de andere toponiemen *Graflo* en *Grafhorst*) zou nodig zijn om hierover meer zekerheid te krijgen. Voor de verklaring van *Graffel* (*Graflo*) als ‘lo waar zich graven bevinden’ spreekt verder dat die taalkundig geen problemen oplevert.

Een verklaring van het eerste lid uit het aan *graf* verwante nl. *graaf* (Middel-Nederlands en Middel-Nederduits *grave*, Oudhoogduits *grabo*) in de zin van ‘gracht, kuil, put’, in een enkel geval ook ‘(bij het graven opgeworpen) wal’, is vanwege de oude vermeldingen *Graflo* minder waarschijnlijk.

Ook nl. *graaf* in de zin van ‘landsheer, landsheerlijk ambtenaar’ (Middel-Nederduits, Middel-Nederlands *grāve*, *grēve*) is als verklaring voor het eerste lid niet waarschijnlijk omdat men in dat geval in plaats van *Graflo* de vorm *Gravenlo* of *Grevenlo* zou verwachten.

15 *Chambers Dictionary of Etymology* onder *grove*.

16 Voor een poging om toch ondersteuning te vinden voor de andere voorgestelde etymologie (‘lo met hakhout’) zou men kunnen nagaan of de uitspraak van *-a-* in dialectvarianten van de andere *Graflo*-toponiemen wellicht nadere informatie kan verschaffen over de oorspronkelijke lengte van deze klinker, ingeval het lokale dialect althans nog onderscheid maakt tussen de oorspronkelijke lange en korte *-a-*. Verder zou men nog kunnen onderzoeken of er ook toponiemen met sporen van een continentaal-germaanse tegenhanger van het Oud-Engelse *grāf* (*/grāfa*, *grāfe*) te vinden zijn die dan klankwettig de elementen *gr\_f-* of *greif-* zouden moeten luiden, waarbij men bedacht moet zijn op ‘concurrerende’ woorden als Middel-Nederduits *grāve* ‘*graaf*’ en *grevel* ‘*das*’ (een dier dat veel *graaft*). *Grevenloch*, een veldnaam bij *Büren* en *Grevenlo*, een verdwenen nederzetting bij *Stemwarde* (beide in Duitsland) kunnen ‘lo van de *graaf*’ betekenen en *Grevelhorst* bij *Coesfeld* in Duitsland moet waarschijnlijk *geduid* worden als ‘*dassenhorst*’ (de naam *Dashorst* komt ook meermalen voor). Onduidelijk zijn het in 1234 bij het Duitse *Soest* vermelde *Grevilo* alsmede het toponiem *Grevel* bij *Dortmund* (1193-1197 *Grevele*, *Grivele*). Belangwekkend zijn *Greven*, *Kr. Münster* (890 *Greuan*, 1088 *Grevinni*, 1150 *Graven*) en *Greffen*, *Kr. Warendorf*: 1088 *Grewini*, 1176 *Greveneh*) omdat ze eenstammig zijn en in een aantal oude vormen het *inni-suffix* optreedt, wat duidt op een terreinbeschrijving. Daarbij past een betekenis ‘rijshout, spaartelgenbos’ beter dan het door *Jellinghaus* (*Westfälische Ortsnamen*) aanwezig veronderstelde grave ‘*Graben*’ of ‘*Wall*’.

## Harfsen

(buurschap gem. Gorssel, Gelderland)

### Vermeldingen

1206 *Haruesnen*, 1313-1314 *Hervesen*, *Harveschen*

*Categorie:* bodem (of vegetatie?)

### Verklaringen

Verklaringen van dit toponiem zijn mij niet bekend. De oudste beschikbare vermelding *Haruesnen* wijst in de richting van een eenstammige constructie. Waarschijnlijk kan dit toponiem wat betreft de stam vergelijkbaar met **Herfte** (gem. Zwolle, Ov.; ca. 1310 *Heruten*). Dit Herfte bevat dan het uit toponiemen bekende -ithi-suffix. De basis van deze toponiemen is waarschijnlijk *harwa*, Vergelijk het Middelnederlandse *herwe*, *harwe* dat 'scherp' kan betekenen, en het Hoogduitse *herb*. In deze toponiemen is de betekenis mogelijk te zoeken in de sfeer van 'droog, zandig, schraal'. Vergelijk hiermee ook het Oostnederlands dial. *haar* (zie b.v. NEW van Jan de Vries onder *haar* (3)) 'droog, schraal' (van de wind), 'dor' (van een weide). Dit woord blijkt de basis te vormen van nog diverse andere oude toponiemen (zie lijst).

Voor het Overijsselse *Herfte* is een andere basis voorgesteld, en deze basis kan, althans taalkundig, ook voor Harfsen in aanmerking komen, namelijk (germaans) *\*hazwa-*, voortlevend in Hoogduits *Haar* '(onbewerkte) vlas' (Oudhoogduits *haro*, genitief *harves*). Als dit oorspronkelijk een benaming voor een bepaald stadium in de vlasbewerking is geweest en niet een benaming voor de plant als zodanig, dan lijkt deze basis echter minder waarschijnlijk voor een toponiem. Daarnaast is de vraag of aanwezigheid van vlas landschappelijk of anderszins ondersteuning kan vinden. Zie verder de lijst met vergelijkbare toponiemen.

## Morfologisch vergelijkbare toponiemen

Morfologisch vergelijkbaar is waarschijnlijk het toponiem **Dalfsen** in Overijssel (1231 *Dalsen*, *Dalfese*, 1318 *Dalvesem*, 1320 *Dalvesen*). De gebruikelijke etymologie ziet hierin een heem-naam bij een persoonsnaam Dalf, maar dit lijkt me niet terecht. Het lijkt me mogelijk, dat dit toponiem teruggaat op een vorm *\*Dalvesne(n)*, een eenstammige constructie op basis van *\*dalve*, dat terug kan gaan op *\*dakwa*, dat evenals *\*harwa* in Harfsen een -wa-suffix bevat dat in het Germaans ondermeer voor kleuraanduidingen gebruikt werd (vgl. nl. *geluw* naast *geel*, *valuw* naast *vaal*, maar ook in andere woorden zoals *scheluw* naast *scheel*).<sup>17</sup> De -s- in Harfsen en Dalfsen moet misschien bij de opvolgende -n- getrokken worden (sn-suffix).

Verder is deze morfologie waarschijnlijk ook aanwezig in het toponiem **Horsen** gemeente Druten, Gelderland (1242 (*de*) *Horsne*, ca. 1280 *Hursen*), dat als basis *\*horwa-* kan hebben, een oud woord voor 'modder, drek' dat in een aantal toponiemen optreedt<sup>18</sup> en in **Malsen**, Gelderland, oorspronkelijk de benaming voor het gebied waarin Geldermalsen en Buurmalsen lagen; laat 11e eeuw (*in*) *Malsnon*, 1076-1081 vervalst? cop. 2e helft 12e eeuw (*Rogerus de*) *Malsena*, 1139 vervalst? cop. midden 14e eeuw (*Herimanno de*) *Malsne*; *Buurmalsen*, gem. Buren, Gelderland; 850 cop. eind 11e eeuw *Uberan Malsna*, ca 1200? copie 14e eeuw (*in*) *Overmalsen*). Hier is de basis waarschijnlijk *\*malwa*, dat in enkele Oudengelse toponiemen aanwezig wordt geacht. A.H. Smith reconstrueert

<sup>17</sup> In de 19<sup>e</sup> eeuw kende men in het Nederlands nog *daluw*, *deluw* 'vaal, bleek, loodkleurig; verlept', en dit zou wel eens het gezochte woord kunnen zijn. Een etymologie van dit woord is mij onbekend, maar misschien kan aansluiting gevonden worden bij het Griekse *thallós* 'loot, spruit' en *thallein* 'bloeien, uitschieten'. Dit is weliswaar het tegenovergestelde van een betekenis 'verlept', maar bevindt zich wel in precies hetzelfde betekenis-spectrum. Een betekenisovergang 'bloeiend' > 'uitgebloeid' > 'verlept' lijkt mogelijk.

<sup>18</sup> Zie over dit *\*horwa* J. Udolph, *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*, blz. 318 e.v.

Oudengels \**malu*, genitivus enkelvoud *malwe* ‘a gravel ridge’, (A.H. Smith, English Place-Name Elements dl II, blz. 313: in het toponiem *Mansell Gamage & Lacy*; daarnaast, van Oudnoorse oorsprong, de verwante woorden *mêlr* ‘a sand-bank, a sand-hill’ (b.v. in Meaux in Yorkshire-East) en \**malgr* ‘gravelly or stony place’ (in *Malham*). Tenslotte ook in **Zweesen**, een verdwenen buurschap, mogelijk de oude naam voor Zuilen, Utrecht (840-849 cop. ca. 1000 (ad post 719) (in) *Suabsna*, maar een andere copie hiervan heeft *Suabsna*, 918-948 cop. eind 11e *Suegsna*, 10e eeuw *Suecsnon*, vóór 1147 copie eind 12e - begin 13e eeuw *Suabsna*, 1130-1161 cop. ca 1420 (in) *Suesne*, 1165 (de) *Suesen*)  
Mogelijk met wortel *swêg* (bekender in zijn Friese variant *zwaag*), waarvan de betekenis doorgaans wordt omschreven als ‘weidegebied’.<sup>19</sup>

### Vergelijkbare toponiemen

Eenstammige toponiemen op dezelfde basis als Harfsen zijn mogelijk:

**Herwen**, gem. Rijnswaarden, Gelderland (1e eeuw *CARVIO*, 897 kopie eind 12e eeuw *Harauua*, 1218 *Harewen*), hier dus mogelijk in combinatie met het ja-suffix uit \**charw-ja* ‘het droge/schrone [terrein]’. In de zeer oude vermelding *Carvio* is de c- mogelijk een latinisering zijn van een Germaanse ch-klank. In het Germaans is de Indo-Europese k op een paar specifieke posities na geëvolueerd tot een scherpe ch-klank die later een h-klank is geworden.

**Caruone**, dat in de omgeving van Kesteren, Gelderland gelegen heeft en als zodanig vermeld wordt ca. 300 cop. 7e en 8e eeuw, en ca. 365 copie 13e eeuw op de *Tabula Peuteringiana*. Voor de c- zie de opmerking onder Herwen. Hier lijkt de wortel gecombineerd met een n- suffix.

**Herwethe**, vermeld in Soester Zeitschrift 1882, blz. 113 (zie Jellinghaus Westf. Ortsn, die geen nadere gegevens geeft over de ligging van dit toponiem). Deze vorm stamt uit een vermelding anno 1290. Dit is een naamgenoot van Herfte bij Zwolle en bevat duidelijk het -ithi-suffix

**Herborn**, in de Dillkreis, Hessen; 1307 *Herborn*, 1251 (*villa*) *Herberin*, 1231 *Herberen*, 1048 *Herbore marca*; in hedendaags dialect *Hervern* (gegevens ontleend aan Jellinghaus, Westf. Ortsnamen). Het is niet zeker of dit toponiem in deze reeks hoort, maar is dat het geval, dan kunnen we uitgaan van *harwa* + r-suffix. Dit r-suffix is ook een van de kenmerkende suffixen uit de oudste toponiemenlaag.

<sup>19</sup> Het lijkt erop dat het sn-suffix bij voorkeur gecombineerd wordt met wortels eindigend op -w of -g.

## 't Hummel

Naam van een boerderij langs de (voormalige) Looër Enk

### Vermeldingen

1496 't Hummeler

*Categorie:* categorie van laar

### Verklaringen

Boerderij in de buurschap Leesten, gelegen aan de rand van de (voormalige) Looërenk (ook wel Looierenk). Op grond van de vermelding uit 1496 lijkt hier sprake van een laar-naam. Over de precieze betekenis en etymologie van het woord laar is veel geschreven zonder dat dit heeft geleid tot een definitief oordeel. De betekenis zal trouwens in de lange periode van het bestaan van dit woord zeker geëvolueerd zijn. In veel gevallen krijgt men de indruk dat sprake is geweest van een afgeperkt gebied met een specifieke bestemming, met name als veeperk of weidegebied voor vee (vandaar dat laar vaak vertaald wordt met 'bosweide'), maar bijvoorbeeld ook voor hakhoutbeheer (denk aan laar-namen als Stobbelaar, Stoevelaar, Stokkelaar).

In het geval van Hummeler kan sprake zijn geweest van een laar waar *hop* werd verbouwd. Het eerste lid is dan een variant van het Middelnederlandse *hommel*, Oud-Engels *hymele*, Oud-Noors *humli*, allen 'hop'. Het woord is nog bekend in West-Vlaamse dialecten. Het is volgens sommigen een oud leenwoord uit de Fins-Oegrische talen. De volkeren uit die taalgroep zouden als eersten hop bij de bierbereiding hebben gebruikt. In de periode van de Volksverhuizingen zou het woord zich over Europa verbreid hebben. In een schenkingsbrief van Pepijn de Korte van ca. 760 is al sprake van *humlonariae*, d.i. 'hopvelden'.<sup>20</sup>

Interessant is, dat in een oude houtsingel aan de rand van de enk en ook vlakbij 't Hummel nog steeds veel hop blijkt te groeien.<sup>21</sup> Misschien is het Hummeler in verband te brengen met de hopteelt ten behoeve van de bierbereiding.

Bekend is dat hop sedert de 14e eeuw in Zutphen en omstreken werd verbouwd als grondstof voor de bierproductie. Hop werd ca. 1325/1350 geïntroduceerd i.p.v. gruitbier op basis van haver en gerst.<sup>22</sup>

Naast dit woord *hommel* komen er ter verklaring van het bepalende deel van Hummel nog twee woorden in aanmerking. Ten eerste is er het nog in dialecten voorkomende *hummel* voor 'grove kies' (vgl. Noors *humul*, 'kleine ronde stenen'), bekender in overdrachtelijke zin als benaming voor een klein persoon. Daarnaast is er *hommel* als benaming voor diverse insectensoorten, waaronder ook de bij. Van deze twee verklaringen is vooral deze laatste (*Hummeler* als 'laar waar bijen werden gehouden') voorstelbaar. De aanwezigheid van wilde hop in de omgeving van 't Hummel is echter een sterk punt in het voordeel van de eerste verklaring.

't Hummel heeft mogelijk een Franse naamgenoot in de vorm van het toponiem *Homblières* in het Département de la Seine, oostelijk van St. Quentin, in Frankrijk, in 1150 vermeld in de gelatiniseerde en afgeleide vorm *Humolariansis*. Verder is er natuurlijk het Achterhoekse *Hummelo*, bij Keppel. In dit geval wijzen de oude vermeldingen echter eerder in de richting van een lo-naam in plaats van een laar-naam (oudste vermelding anno 828 kopie eind 11e eeuw: Hummelle; 1025 kopie 18e eeuw : Hummila; 1117-1127 vervalst ca 1180-1190 kopie 14e eeuw: Segefridus de Hummelo).

<sup>20</sup> aldus Frank-Van Wijk, *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 262.

<sup>21</sup> gegevens van de heer B. Groenewoudt, archeoloog bij het ROB.

<sup>22</sup> gegevens van de heer M. Groothedde, stadsarcheoloog van Zutphen.

## Leesten

### Vermeldingen

1121 *Lestne* (bron?), 1128-1139 (origineel) *Wenzo de Lestnon* (OBUtr I 324), 1134 falsum van ca. 1180-1190: *videntibus ... et audientibus ... tam laicis quam clericis videlicet ... Wenzone de Lesten* (OBUtr I 347), 1395 (Archief Graven en Hertogen van Gelre, Graven van Zutphen) *Leesten*, 1463-1496 (Schilt- en Pontschattinghe slantz van Zutphen) *Leisten*, *Leesten*.

*Categorie:* geomorfologie

### Verklaringen

De naam *Leesten* is duidelijk eenstammig. Dat wil zeggen dat het een constructie betreft bestaande uit een basis (die een wortel kan zijn of een appellatief) vaak gevolgd door een suffix en daarachter een naamvalsuitgang. Dergelijke constructies zijn typerend voor de taal zoals die was vóór de 11<sup>e</sup> eeuw, waarin de overgang naar het Middelnederlands, of in deze streek misschien beter Middelnederduits, plaatsvond. In die vroegere taalfase waren de flexie-uitgangen (verbuiging en vervoegingsuitgangen) nog niet afgesleten en nog op veel grotere schaal in gebruik. Later, toen als gevolg van de beklemtoning op de beginlettergreep die afslijting een feit was geworden moest men de betekenis van de uitgangen met andere middelen tot uitdrukking brengen, en doorgaans gebeurde dat met voorzetsels.

In dit geval is de basis van de constructie waarschijnlijk het gedeelte *lest-*. Het daaropvolgende gedeelte *-non / -na* is te ontleden in een *-n*-suffix gevolgd door een naamvalsuitgang. De variant op *-on* (< *-un* < *-um*) is de vaak in oude toponiemen optredende dativus meervoudsuitgang die een locatieve betekenis heeft, dat wil zeggen dat hij vertaald kan worden als ‘bij, in de buurt van, of gelegen in’; de variant op *-a* is mogelijk de nominativus enkelvoud uitgang. De basis *lêst-* kan waarschijnlijk verbonden worden met het Nederlandse appellatief *leest*, benaming voor een schoenmakersgereedschap, gebruikt bij het vormen, modelleren. Een oudere (vorm en) betekenis van dit woord geeft het Gotische *laists* ‘spoor’ (gereconstrueerde Oud-Germaanse vorm *\*laista-* ‘voet, spoor’), en het bijbehorende werkwoord *laistjan* ‘volgen’. De *leest* is dus een gereedschap dat het leer ‘op het goede spoor’ zet, dus geleidt naar de gewenste vorm.

Het bekende Duitse werkwoord *leisten* correspondeert met het Gotische *laistjan*, en de (oudere) betekenis ‘volgen’ heeft zich hier via ‘tot het eind toe volgen’ tot ‘volvoeren, nakomen’, en verder tot ‘presteren’ ontwikkeld.

Ook verwant, maar dan zonder dentaalsuffix, is het Duits *Gleis*, ouder *Geleise* ‘spoor, rails’, en verder Oudhoogduits *waganleisa* ‘wagenspoor’. Er blijkt zelfs in een aantal Nederlandse dialecten (Brabant, Noord-Holland) een woord *lees* te bestaan of tot voor kort te hebben bestaan (zie WNT onder *lees*(I)) in de betekenis ‘(wagen)spoor’, en daarnaast is er een oudere betekenis ‘vore’ opgetekend. Dit woord blijkt een verre verwant te hebben in de vorm van het Latijnse *lira-* ‘richel van bij het ploegen opgeworpen zand tussen de voren’, en ook ‘vore’. Dit woord is zien we terug in *delirium*, een vorm van ‘ontsporing’. Ook in een tweetal om hun archaïsmen bekend staande Baltische talen komt dit woord voor: het Litouws kent *lysė* ‘bloembed’ en het uitgestorven Oudpruisisch, ten dele nog archaïscher dan het Litouws, *lyso* ‘opgeworpen aarde tussen twee voren’.

De vraag is hoe we via deze betekenissen kunnen komen tot een zinvolle betekenis voor het toponiem Leesten. Men zou kunnen denken dat de naam een verwijzing bevat naar ligging in de nabijheid van of te midden van (-n-suffix) (wagen)sporen, wegen. Dit lijkt niet zo voor de hand te liggen omdat ligging aan of bij een weg niet erg onderscheidend is. Wel is er een oude vermelding (anno 891-892 kopie 1170-1175) die als volgt luidt: in pago Bataua in Watlarero marca et in *Waganleisero marca* hubas III<sup>es</sup> (Codex Laureshamensis) en ook wordt in een 11<sup>e</sup> eeuwse kopie van een document uit 838: in pago Felua ... *in uilla Uuaganuuuga* ... quicquid in illis locis habuisti (Dipl Belg 182). Zulke namen komen dus wel voor.

Er is echter een veel aantrekkelijker verklaring mogelijk van ditzelfde *leest*. Het gebied van de Leester Enk is onlangs archeologisch en bodemkundig onderzocht. Daarbij is duidelijk geworden zich aldaar een aantal parallelle zuidwest-noordoost georiënteerde rivierduinen hebben bevonden met daartussen vrij diepe dalen, die door de mens al in een ver verleden zijn opgevuld.<sup>23</sup> Op het oorspronkelijke reliëf blijkt nu de benaming Leesten goed van toepassing te kunnen worden gebracht, uitgaande van een oude betekenis 'richel' (rivierduinrug) danwel 'vore' (slenk) voor leest. Men zou de betekenis van Leesten dus kunnen omschrijven als '[bij / in ] het gebied met de richels'.

In toponiemen uit de oudste lagen komt men vaker beschrijvingen van het landschappelijke reliëf tegen. Zo is er de buurschapsnaam (*Oud-*) *Wulven* bij Houten in de provincie Utrecht, waarvan vroeg-middeleeuwse vermeldingen zijn bewaard die ons zicht geven op de herkomst van de naam: 1196 *Wluinne*, 1200 *Woluenne*, 1266 *Wulvin*. Dexe vormen wijzen net als die van Leesten op een eenstammige constructie, hier met basis *wulf-* (< \*hwulf-), dus niet te identificeren als de diernaam *wolf*, maar ablatend met de wortel van nl. *welven*. Deze wortel treedt, in combinatie met een ander suffix, ook op in het Hoogduitse *Wulst* 'langwerpige verdikking', ook 'gezwollen lippen'. (de reconstructie die gemaakt is luidt: \*hwulf-sti). Het gedeelte *-inne* kan geïdentificeerd worden als een suffix, waarschijnlijk een ander dan dat in Leesten, maar wel met soortgelijke betekenis. Het gaat hier om het samengestelde suffix *-inni* (< *-inja*), dat in toponiemen een gebied kan aanduiden. De naam *Wulven* kan dan 'gebied met welvingen' betekenen. De betekenis komt dus dicht bij die van Leesten.

Leesten heeft zeer waarschijnlijk een naamgenoot in de terreinnaam *Het Leesten* (aldaar ook een stuk heide geheten *Leesterhei*) ten zuidwesten van Ugchelen gemeente Apeldoorn. Ook hier lijkt het reliëf ter plaatse in overeenstemming met de verklaring die hier voor deze naam gereconstrueerd is.

## Bijlage

### WNT:

**LEES (I)**, znw. vr., mv. *leezen*. Uit *leeze*, mnl. *lese*; ohd. *-leisa*, mhd. *leis*, nhd. *gleise* uit ouder *geleise*. Het woord is o. a. verwant met *Leest* en *Leeren* (I). Spoor, door wagens in een weg gemaakt, wagenspoor; in sommige oude woordenboeken ook vermeld in den zin van: vore. Thans nog gewestelijk, b. v. in Brab. en N.-Holl., bekend. | | *Sulcus* ... Een voore, oft leese, JUNIUS, *Nomencl.* 270 b. *Leese. Sulcus. & Orbita*, KIL. — Wt de vore oft leese varen. ... *Delirare*, PLANT. li 2 d. *Desen wegh suldy houden ende sult wel neerstelijck gade slaen de leesen van mijnen wagen*, FLORIAN., *Ovid. Hersch.* (ed. 1650) 42. *Soo haest als de Wielen voorts draeyen, soo rollen dese klonte oock nederwaerts, somtyts in, somtyts neffens de leeze*, CROON, *Moy-al* 330. *Wat zijn de leezen diep in die rotte straat!* SCHUERM.

(...)

<sup>23</sup> Gegevens van Michel Groothedde, stadsarcheoloog van Zutphen.

## Mossel, Mussel,

buurschap in de gemeente Lochem

### Vermeldingen:

1394 *Mossele*

Categorie: vegetatie

### Verklaringen

De naam *Mossel* is verwant met het Nederlandse *mos* en het Duitse *Moos*. Waarschijnlijk is het element *-le-* niet afkomstig van *lo* maar van een *l*-suffix (vgl. wat dit suffix betreft b.v. (de) Borkel)

Kluge-Seebold schrijft onder *Moos* (1) het volgende:

MOOS <sup>1</sup> Mhd. *Mos*, ahd. *mos*, mndl. *mose* 'Moos, Moor, Sumpf' (das Moor ist der mit Moos bewachsene Ort) aus germanisch \**musa-* / *-ōn* m./n. 'Moos, Moor', auch in altnordisch *mosi* m., altenglisch *mos*. Im Ablaut hierzu altnordisch *mýrr* f. 'Schlamm', altenglisch *mêos* m./n. (?), althochdeutsch *mios* m./n., mittelhochdeutsch *mies* 'Moos' (siehe Miesmuschel). Aussergermanisch vergleichen sich altrussisch *m\*ch\** m. 'Moos', litauisch *m<sup>4</sup>sa<sup>x</sup>* m. Pluralis 'Schimmel, Kahm', lateinisch *muscus* m. 'Moos'.

Vermutlich ist die hochstufige Form eine Vriddhi-Ableitung, doch legen die bezeugten Bedeutungen diese Annahme nicht nahe. Über eine einfachere Wurzel (indogermanisch) \**meu-* 'feucht sein, schimmeln' vergleicht sich *Moder*. (...)

*Mos* blijkt, zoals vele andere vegetatienamen, voor plantkundig zeer verschillende vegetatievormen gebruikt te worden (zie WNT onder MOS (II) – opgenomen als bijlage). De vraag is wat de meest oorspronkelijke betekenis van dit woord is. We moeten blijkbaar denken aan een afleiding van een Indo-Europese wortel met de betekenis 'vochtig, schimmel'. Kluge-Seebold omschrijven Moor (nl. moer, moeras) dus als 'gebied waar mos groeit', in dit geval (en ook bij Mussel) denkt men daarbij natuurlijk aan veenmos.

Het WNT zegt over VEENMOS het volgende:

**VEENMOS**, znw. onz., mv. *-sen*. Uit *veen* (I) en *mos* (II). — Mosplant die, resp. geslacht van bladmossen (*Sphagnum*) dat in moerassige streken groeit. || Veenmos, zekere plant op de hoge venen, grijsgroen van kleur, die van boven aangroeit en van onderen afsterft (*sphagnum hypnum*), V. DALE [1898]. — *Sphagnum*. Veenmos. Dit Geslacht veelal Veenige gronden beminnde, geef ik daar van den naam, HOUTTUYN, *Nat. Hist.* II, 14, 384 [1783]. Gelijk op de hoge zuidzijde van Kolham het veen vooral door het veenmos ontstaan was, zoo ontstond aan de lage noordzijde van Kolham de darg vooral door riet, biezen enz., RUTGERS, *Beschr. v. Kolham* 23 [1849]. Het breedbladig Veenmos — *Sphagnum cymbifolium* ... — brengt ... veel tot de veenvorming toe. Zij zijn, behalve aan het ronde der donkerbruine zaaddoos, welks mondopening gene tanden heeft, vooral te onderscheiden aan de, bij droogte, witachtige kleur van het blad, V. HALL, *Landh. Flora* 278 [1854]. STARING, *Bodem v. Ned.* 1, 113 [1856]. Zoo zal ... uit veenmos het losse, gelaagde, grauwveen ontstaan, dat de bakkers gebruiken, BLINK, *Nederl.* 2, 516 [1892]. In mijn herinnerend oog dan: het kleed der mossen; der goud-groene gehuikte bladmossen; en der bruin-gebrande, dichte veenmossen, V. D. WOESTIJNE 1, 31

[1901]. De bodem is zeer drassig, bedekt met dikke lagen veenmos, *Versl. Landb.* 1914, 3, 124. V. OSS, *Warenk.* 235 [1936]. Op schrale grond kan bij voldoende vochtigheid veenmos een afsluitend dek vormen, dat steeds in dikte toeneemt en een hoogveen vormt, V. D. VLERK en KUENEN, *Geheimschr. d. Aarde* 29 [1940].

Het woord *mossel* (in Drenthe *mussel*, in de veldnaam *De Mussels*, een gebied ten zuiden van de Beilier stroom en ten westen van de *Visvijver*, zuidoostelijk van Beilen; voor het overige komen de mussel-veldnamen voor in de buurt van de Mussel-Aa: Musselhooistukken (bij Musselkanaal), Valther Mussel, Musselstukken) is een afleiding van *mos* via een l-suffix. Schönfeld omschrijft *mussel* als 'laag, moerassig land', waarbij men dan weer niet direct aan hoogveen denkt. Een eenstammige naam bij deze wortel is het Duitse *Müssingen* bij Everswinkel, dat in 1050 vermeld wordt met de vormen *Musna*, *Musne*. Het ligt aan de Müssenbach ligt (bron Jellinghaus, Die Westfälische Ortsnamen nach ihren Grundwörtern). Hier zien we deze wortel mus- in combinatie met andere suffixen: voor de plaats in de huidige vorm het -ingen-suffix (dat doorgaans geïdentificeerd wordt als verwijzing naar een groep personen, maar dat waarschijnlijk ook wel op een terrein kan slaan), en in de oude vormen het n-suffix. Of nou die Müssenbach vroeger ook kortweg *Musna* heette weet ik niet, en ook in dat geval zou je weer kunnen denken aan *Musna*-â, dus aan een benaming naar een *terrein* *Musna*.

Er zijn twee beekjes geheten **Mosbeek** in Noord-Twente, Een ervan stroomt door de buurschap Mander in Noord-Twente, het andere door het Springendal. Waarschijnlijk is hier *mos* < *mus* en niet < *mors*, welk laatste woord in het Twentse dialect *mö(r)s* luidt. Ten zuiden van Freren in Westfalen stroomt een Moosbeek. Verder is er nog een toponiem **Muisbroek** (gem. Giessenlanden, Zuid-Holland, 1873 Muisbroek; vgl. ook FN Musschenbroek?) waarvan het eerste lid door VanBerkel&Samplonius van een oudnederlands *\*müse* wordt afgeleid. Dat moet dan een ablautvariant van de eerdergenoemde wortel *\*mus-* met korte stamklinker zijn. De buurschap **Mossel**, gem. Ede in Gelderland (1476 Den Morschel, 1478 Mossel) en het voormalige erf **Morselt** bij Borne in Overijssel (1475 Merslo) lijken in het eerste lid niet *mos-* maar *morsch*, *mersch* (< *\*marisk*) te hebben, tenzij sprake is van herinterpretatie.

Over het gebied *De Mussels* bij Beilen in Drenthe schrijft Theo Spek:

'historische kaarten en bodemkaarten leerden mij dat het groenlandcomplex met het toponiem *Mussels* bij Beilen op de zuidflank van het beekdal van de Beilerstroom ligt, juist op de plek waar mesotroof broekveen overgaat in oligotroof hoogveen. De bodem ter plekke was in de historische periode een dunne laag hoogveen op een zandondergrond. Een opvallende parallel met milieu ter plekke van veenstroompjes (zoals de Mussel-A), want ook daar komt een overgangsmilieu voor, namelijk van het oligotrofe hoogveenmoeras in de omgeving naar het door oppervlaktewater en kwelwater wat aangerijkte mesotrofe milieu langs het veenstroompje zelf. Vegetatiekundig verwacht ik direkt langs het veenstroompje een berkenbroekvegetatie met gagelstruwelen, terwijl de hoogveenkoepels daarachter een veel opener vegetatie van veenmossen, heide en pijpestrootje had. In het geval van het beekdal bij Beilen verwacht men in de natuurlijke situatie een elzenbroekbos in de kern van het beekdal, op de flanken overgaand via een zone van berkenelzenbroekbos en berkenbroekbos naar een meer open hoogveenvegetatie. Wellicht is *mussel* de benaming voor een overgangsmilieu tussen broek (voedselrijker, lager in het beekdal, bosbegroeiing) en veen (voedselarm, hoog op de beekdalflank, open hoogveenvegetatie). Omdat de bovengrond ter plekke van de mussel-namen vrijwel zeker uit veenmos (*Sphagnum*) bestaat, past jouw etymologie in bodemkundig-landschappelijk opzicht heel goed.'

'Overigens hebben dergelijke overgangsmilieus in Drenthe vaak ook het toponiem vledder-vlier-fledder-fliers. Het verschil tussen beide begrijp ik echter (nog) niet.'

Overigens trof ik in een oorkonde uit 1517 [ een passage die ] spreekt over een erf ‘op Coldervene, strekkende aan den Somerdijck en boven in ’t Mosvene’. (Achief Abdij Dikninge, inv. nr 131), waaruit blijkt dat mos inderdaad in het oude Drenthe werd gebruikt voor veenmos. Het landschap van Kolderveen (ZW-Drenthe bij Meppel) is namelijk voor het overgrote deel een hoogveenlandschap.’

## Bijlagen

### WNT:

**MOS (II)**, znw. onz., in Z.-N. ook m. (zie CORN.-VERVL.), en ook wel als vr. op te vatten, wanneer b. v. van *Iersche mos* als geneesmiddel sprake is. Mnl. *mos* (ook wel *most*); KIL. geeft ook *mosse*. Als synoniem met *mos* komt voor *mors* (zie beneden, en verg. *morslant* in het Mnl.): wellicht is *mors*, door welke oorzaak dan ook, uit *mos* ontstaan. Over den vorm *mies* (bij KIL. en PLANT.) naast *mos* zie de etymologische woordenboeken; over het onz. geslacht naast het manlijke van osl. *múchú* zie HIRT in *IF.* 2, 349 en 17, 292.

1 De oudste beteekenis van *mos* is niet met zekerheid te bepalen. Behalve de nu bekende komen in de oudere taal ook voor die van *moeras*, *moerassige grond* en die van *schimmel*. Verg. voor de eerstgenoemde b. v.: ‘Wy (hebben) een gemaecten wegh gevonden int *Mos* oft *Moras*’, *O.-I. e. W.-I. Voyag.* 1, 14 c. Een van deze moet men aannemen in de zegswijze ‘*t is in het mos*, het is bedorven (zie BOEKENOOGEN 649); wellicht ook in de hier volgende plaatsen. || Het mos wast tonsent ooc vuyt den potten, Zoe schoon canse myn wyf houwen, in *Leuw. Bijdr.* 4, 323. ’k Sou oock niet van jou houwen dan, vergat gy jou nou inde mosch(?), FRANSOON, *G. Wouters* 20.

2 In de algemeene taal wordt de naam *mos* thans toegepast op planten (cryptogamae), die in de wetenschap tot zeer verschillende groepen behooren, zoo behoort het zoogenaamde *Iersche mos* tot de *Wieren (algae)*, het *Ijslandsche mos* tot de *Korstmossen (lichenes)*, die met de *algae* en de *fungi* samen eene afdeeling vormen, waartegenover de afdeeling der *Mossen (bryophyta)* staat: tot deze laatste behooren de *Levermossen (hepaticae)* en de *Bladmossen (musci)*. Verg. OUDEMANS en DE VRIES, *Leerb.* 2, 173 vlgg. || (...)

### MNW:

**MOS** (ook **moss**, **mosch**, **most**; verb. nv. *mosse* en *mose*), znw. o. Mnd. *mos*; mhd. *moos*; ohd. *mos*; eng. *moss*, hd. *moos*; ndl. *mos*. Daarnaast met klankwisseling ags. *meós*, ohd. *mios*; mhd. hd. *mies*. Deze woorden hebben in verschillende germ. talen de beteekenissen *mos* en *moeras*, *poel*, waaraan zich het gebruik in het Mnl. aansluit. Vgl. de Wdbb. van Grimm, Franck en Kluge, en zie *mose*.

1 *Poel*, *moeras*, *moerassige grond*. (...)

2 *Mos*, het bekende plantje. Zie over de verschillende soorten van *mos* Dodon. 770 vlgg. (die het woord steeds *mosch* schrijft). *Teuth.* *moss* op den boom of anders, *ulmus*, *quisquillie* (bij Dief. komt de glosse *mos* bij het laatste woord niet voor, doch *Teuth.* geeft ook op *quisquillosus*, waarmede hoogstwaarschijnlijk hetzelfde bedoeld wordt als ndl. *bemost*, mnl. *bemost* of mnd. *mosich* (Dief. op *ulmus*); *eynreley cruyt* off *grasych bemosheit (l. bemostheit)* up den water off bomen wassende, *muscus* (vgl. Dodon. 772: ‘*watemosch*, niet omdat sy in ’t water selve, maer op waterachtighe plaetsen meest groeyt’). Kil. *mos*, *mosch*, *mosse*, *mucor*, *situs (schimmel)*; *mos der boomen*, *muscus*, *bryon*, *lanugo arborum*; *moskruyd*, *ulva*, *alga*, *fucus marinus*, *muscus marinus* (Dodon. 776: ‘*zeemosch*’). Plant. *mosch* oft *mos*, *mies*, *mousse qui croist aux arbres*; *mosch afdoen*, *mosch afstrijcken*, *oster la mousse à un arbre*; *mosch* dat op de tacken der boomen wast, *canities frondium*; *mosch* dat op de queappelen oft persen wasset, *gelijck cleyn wolle oft cottoen*, *lanugo*. Van het

Germ. komt fra. *mousse*. (...)

— Ook in de bet. *schimmelplant*, *schimmel* zou het woord op de laatste plaats kunnen worden opgevat. Dat deze aan mos niet vreemd is, bewijst Kil.'s mosse, j. mos, mucor; mos, mosch, mosse, mucor, situs; mosachtigh, fracidus, mucidus; mossen (*schimmelen*), fracere, situm trahere, gal. *moiser* (thans *moisir*). Vgl. ook mostich, en eng. *must*, en *musty*, dat van *most* (*mos*) in deze bet. afkomt (...)

## Norde

Een naamselement dat optreedt in diverse veld- en boerderijnamen in het pilotgebied:

**Norde**, boerderij in de buurschap Vierakker, gemeente Warnsveld; aldaar nog een huis **Op 't Norde** en een terreinnaam **Norden** (zie kaart 1).

**'t Norden**, boerderij in de buurschap Eefde, gemeente Gorssel (zie kaart 2).

**'t Norde** en **Klein Norde**, alsmede een daaraan grenzend perceel geheten **Norn** in de buurschap Harfsen, gemeente Gorssel. In 1494 wordt er aldaar een boerdrij *Norden* vermeld. (zie kaart 3)

**Norde**, boerderij in buurschap Delden bij Vorden, Gelderland

**'t Nordenkampje**, perceel grond gelegen ten zuiden van de dorpskern van Gorssel

## Verklaringen

### *nord < noord?*

Het ligt op het eerste gezicht voor de hand bij een verklaring van deze namen te denken aan de geografische oriëntatiebenaming *noord*. Ook Jellinghaus (Die westfälische Ortsnamen nach ihren Grundwörtern) vermeldt **nord** als *Grundwort* en gaat uit van een verklaring vanuit de oriëntatiebenaming. Toponiemen die hij hierbij vermeldt zijn: **Nörde**, Kr. Warburg (1158 Northe); **Norde**, aan de Norderteiche Kr. Hofgeismar (1120 Nortthe); **Norden**, bij Putten, Gelderland (1150 Northon).

### *Norden < \*Norden-â ?*

Men zou dan, geïnspireerd door de buurschapsnaam *Zuna*, gemeente Rijssen (1457 Zuijdenae), kunnen proberen de namen Norde(n) te verklaren als elliptische vormen van \*Norden-â, d.i. 'benoorden de â ('waterstroom')' - in het Vierakkerse Norde zou dat de Hackfortse beek kunnen zijn en in het Hafsense Norden de Eefse beek. Het probleem is dan, dat de ontwikkeling van Norde(n) dan anders is gelopen dan die van *Zuna* (< Zuden-â, ofwel 'bezuiden de â (hier de Regge) '). In *Zuna* heeft het secundaire accent op het tweede lid â de afzwakking tot schwa (en vervolgens verdwijning) tegengegaan, en analoog zou \*Norden-â niet tot Norden, maar tot een vorm als \*Norna hebben moeten leiden.

In het algemeen is natuurlijk de vraag bij een verklaring vanuit de oriëntatiebenaming *noord* wat de referentie is geweest bij de naamgeving. Zo is *Zuna* waarschijnlijk op te vatten als 'dat deel van de marke Notter dat bezuiden de rivier ligt', immers, de omstandigheid dat *Zuna* ten zuiden van de Regge ligt is als zodanig niet onderscheidend genoeg. De waarneming dat Notter en *Zuna* (in deze volgorde) vrijwel steeds in één adem genoemd worden in de archieven ondersteunt deze interpretatie. Het 'centrum' waarvanuit de naam *Zuna* is gegeven zal dus Notter zijn geweest. Het Vierakkerse gebied met Norde-namen ligt niet in het noorden maar in het zuiden van deze buurschap, en ook het Harfsense gebied met dergelijke namen ligt niet in het noorden maar in het zuidwesten van de buurschap. Ook de waarneming dat ondermeer de vorm Norde (zonder n dus) optreedt strookt niet met een verklaring uit de oriëntatiebenaming noorden omdat in de dialecten ter plaatse de uitgang -en zich niet tot -e ontwikkelt.

### *een andere verklaring*

Aan de verklaring van Norde(n) uit de oriëntatiennaam *noord* kleeft echter een belangrijk bezwaar, namelijk dat in de toponiemen *Norde(n)*, anders dan in *noord*, geen rekking van de stamklinker is opgetreden (ook in de plaatselijke dialecten is de windrichtingsbenaming *noord* en niet *nord*). Het is daarom

waarschijnlijk, dat het element *nord* in deze toponiemen een andere oorsprong heeft dan *noord* en er lijkt inderdaad een kandidaat aanwezig in de vorm van een basis die ook aanwezig kan zijn in het Drentse toponiem *Norg*, namelijk *\*nor-* (< *\*nur* < *\*hnur-*). Dit woord *\*nor* kan verwant (anlautvariant?) zijn met *knor*, met een mogelijke betekenis 'boomstronk, knoestige boom' of iets anders hobbeligs of knobbeligs. In oude vermeldingen van *Norg* (1139 kopie 16e eeuw *Nurch*, ca 1225 *Nurch*, 1230 *Nurch*) wordt de stamklinker geschreven met -u- en dat wijst op een korte oe-klank.

Een toponiem *Norde* kan opgebouwd zijn uit deze wortel *nor-* in combinatie een dentaalsuffix. Daarmee kan een verzameling van dergelijke knoestige bomen of boomstronken zijn omschreven. Een vorm *Nörde* kan dan via i-umlaut uit *\*Norithi* (< *\*Hnur-ithi*) zijn ontstaan.

Ook de perceelsnaam **Nordenkampje**, mogelijk herinterpretatie uit *\*Norrenkampje* zou kunnen wijzen op een kamp met *norren* in eerdergenoemde zin.

### **Vriezekolk**

Interessant in dit kader is ook de veldnaam **Vriezekolk** (1421 Vreesenkolck). Op de kadastrale kaart (zie Boerderij- en Veldnamen van de gemeente Gorssel, uitg. Oudheidkundige Vereniging De Elf Marken, Stichting Staring Instituut/ Mr HJ Steenbergenstrichgin, Gorssel/Doetinchem, 2000, kaartblad 32, (blz. 89)) grenst het gebied van deze naam aan het gebied geheten *Norn* (< *\*Norden*; zie kaart 3) Omdat een kolk een aanduiding is voor een poel zal het gebied zijn naam aan deze poel ontleend hebben, maar belangwekkend is hier vooral het eerste lid *vrieze-*. Bij recent onderzoek naar de etymologie van de Drentse plaatsnaam *Vries* is ondermeer de mogelijkheid geopperd, dat deze naam op een verdwenen appellatief *\*wrêse* kan zijn gebaseerd. Als betekenis voor dit appellatief is daarbij gedacht aan een benaming voor bomen/struiken met kronkelige stammen. Vanwege de voor de hand liggende associatie met de volkerennaam *Fries* (in het Oost-Nederlands en Nederduits *Vrêze*) heeft zich dit woord ontwikkeld tot *vrêze* en verder tot *vries*. *Vriezekolk* kan dus een kolk hebben aangeduid die in een gebied lag dat begroeid was met *vriezen* in bovengenoemde zin.

De geografische nabijheid van de veldnamen *Norn* en *Vriezekolk* versterkt de indruk dat de voorgestelde semantische nabijheid van hun beider bases *\*nor-* en *\*wrê-* juist was en vormt tevens een ondersteuning voor de gegeven interpretatie van *Norde*, en ook van *Vries* en *Norg*.

## Oolde

buurschap in de gemeente Lochem

### *Vermeldingen*

1392 Oelde

*Categorie:* bodem (of vegetatie?)

### *Verklaringen*

Het betreft hier zeer waarschijnlijk een éénstammig toponiem op basis van *ôl-* of *ûl-* in combinatie met het *ithi-*suffix. Oolde heeft een tweetal naamgenoten in Duitsland, waarvan er één vroeg-middeleeuwse vermeldingen heeft, namelijk *Oelde* (890 kopie 1088 Ulithi, 1219 Ulethen, 1277 Oledede). Verder is er nog de buurschap *Oelde* bij Marl in de buurt van Dorsten. De vroeg-middeleeuwse vermeldingen tonen nog duidelijk het *ithi-*suffix, dat een collectieve betekenis heeft gehad, hier mogelijk aanduiding voor een gebied dat gekarakteriseerd wordt door *ôl* / *ûl*.

Jellinghaus (*Wesfälische Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*) noemt twee naamselementen die hier misschien van toepassing zouden kunnen zijn.

De etymologie van deze woorden en hun eventuele onderlinge verwantschap zijn me vooralsnog niet duidelijk. Misschien is er een verband met *ouwe* (Du Aue; afleiding van *â* < *ahwa* ‘water’).

Ten eerste noemt Jellinghaus *ôl*, *aul*, waarbij hij de betekenissen ‘Bergschlucht, fruchtbarer Strich, Wiesenstück, von einem Bache umflossen’ noemt (vgl. P. Vogt, *Die Namen auf -aval*, Prgr. Neuwied 1895 en Doornkaat, *Ostfriesisches Wörterbuch* onder *öl*, ‘Mulde, Wasserrinne’, waarmee volgens hem het westfaalse *ölen*, *wühlen* (von Wasser gebraucht) te vergelijken is.

Hierbij noemt hij diverse toponiemen: *Das Ohl*, aan de Salzbecke 1681, Soester Jh. 1890 S. 54; *auf dem Oele*, bij Iserlohn, bij Brilon, bij Schmallenberg; *im Ohl*, bij Langschede, bij Menden en bij Meinerzhagen; *Ole*, boerderij bij Arnsberg (anno 1363, Seib. II, 527); *Aul*, een goed bij Soest; *Ohle*, een dorp bij Plettenberg; *Ohlenbach*, boerderij bij Oberkirchen Kr. Meschede; verder diverse samenstellingen met *ool(e)*.

Daarnaast noemt Jellinghaus het element *ol*, *ul* waarvan hij de betekenis omschrijft als ‘vochtig, modderig’. Zo zijn er meerdere beken geheten *Uhle*, die uit broekgrond ontspringen. Daarnaast noemt hij nog *Das Olbrok*, (*Ulbrok*, *Oelbrok*), ‘waldige Mark zwischen Wiedenbrück und Gütersloh 1317.

Vgl. H. Eickhoff, *Das Olbrock* S. 20; *Olbach*, beek bij Ibbenbüren en ook naam van een zijrivier van de Emmer. Ook in Nederland komt het toponiem *Uilenbroek* voor, en daarnaast ook *Uilengoor* waarvan het eerste lid wellicht ook hier thuis hoort.

**\*Rijssel**

verdwenen buurschap onder Warnsveld, gelegen ten westen van Eefde;  
nog aanwezig in de veldnaam *Rijsselsche Waarden*

*Vermeldingen*

? 1105 (*falsum*) *Rislo*

*Categorie:* categorie van lo

*Verklaringen*

Het betreft hier duidelijk een lo-naam. Het eerste lid *ris-* verwijst naar *rijs* 'rijshout, loten'.

Het gaat hier waarschijnlijk om een lo waar met aan hakhoutbeheer deed, een zogeheten spaartelgenbos.

De naam is vergelijkbaar met het Noordfranse Rijssel, beter bekend onder zijn Franse benaming Lille.

## **Roosdam, Roosdom(p)**

### *Vermeldingen*

geen oude vermeldingen bekend.

*Categorie:* bodem

### *Verklaringen*

De vorm -dam voor het tweede lid is zeer waarschijnlijk een herinterpretatie. Oorspronkelijker is dom uit ouder *dum* (spreek uit doem met korte oe-klank). Dit toponiem komt ook elders voor, onder andere in het Stokkumer Broek. Ook Schönfeld, Veldnamen, blz. 94 vermeld het in appellatief gebruik: *roosdompen* zijn in de Nulandse Polder benamingen voor lage hooigrasweilanden. Zie verder onder *Dommer*.

## Warken

Buurschap in de gemeente Warnsveld.

### Vermeldingen

1059 *falsum ca. 1180-1190 : XX mancipia et X mansos ... VII in Werken Reinzonis (OBUtr I 223), 1416 Warken*

### Verklaringen

Ongetwijfeld betreft het hier een eenstammige constructie. De basis kan al dan niet appellatief zijn, maar de wortel is in beide gevallen hoogstwaarschijnlijk \*werk-.

Als we op zoek gaan naar mogelijk verwante topo- of hydroniemen, dan zou men kunnen denken aan *Werkendam* (1230 Werkine, 1233 Werken, 1241 Werkendamme), genoemd naar een dam in een watertje \*Wirkene, dat ook onderdeel vormt van een 12<sup>e</sup> eeuwse vermelding van een toponiem Wirkene-munde. Ook in de naam *Werkhoven* (Utrecht; 918-948 copie eind 11<sup>e</sup> eeuw in *Uuerken due ecclesie cum terris ad easdam pertinentibus* (mogelijk moet *Uuerken due* gelezen worden als Uuerkendia), 1126 origineel *Wilhelmo de Wercunden*, 1169 *Hecelo de Uuercundia*, 1178 origineel *Giselbertus de Wercunde*).

In deze gevallen wordt uitgegaan van de wortel \*werk- <(ie) \*werg- ‘draaien, krommen’, gecombineerd met verschillende suffixen. Misschien kan hier ook de volgende niet geïdentificeerde riviernaam bij getrokken worden: <1146> *falsum* eind 12<sup>e</sup> eeuw copie 16<sup>e</sup> - 17<sup>e</sup> eeuw: *in comitatu Thessandrico ... villam Emplam nomine super fluvium Verchena* (DKIII 148; OBNB I 47), copie 1772 *Werchena*. Hetzelfde geldt voor het *Werchina* uit de volgende vermelding (ligging mogelijk in de buurt van Stiphout en Lierop): 1179 copie eind 13<sup>e</sup> eeuw: *molendinum Stipedunch curtem in Werchina ... curtem de Liedorp* (OBNB I 71 fragm.). Misschien kan hier ook de naam *Urk* bij betrokken worden (*urk*- als nultrap naast *werk*- (zie bijlagen).

Het Gelderse Warken zou genoemd kunnen zijn naar de ligging in de nabijheid van een water. Het ligt namelijk pal naast een riviertje: de Warkensche Laak.

Een andere mogelijkheid is om de wortel \*werk- te verbinden met oudnoors *virki* ‘wal, burcht’, eigenlijk ‘omheining van vlechtwerk’, oudzweeds *värke* ‘visweer’ (dus ook vlechtwerk) en nieuw-iers *fraig* ‘wand uit vlechtwerk’ (aldus Jan de Vries in NEW onder *werk* (2)).

*Werk* is ook een term uit de vlasbewerking voor ‘de grove, niet al te korte, onsterke, verward in elkaar gestrengelde draden van vlas of hennep, die bij het hekelen tusschen de tanden van den hekel blijven zitten (de langere afvaldraden heeten *heede*)’ (zie WNT onder *werk* (II)); het Hoogduits heeft de vorm *Werg*) Het toponiem *Werken* zou dan dus kunnen verwijzen naar aldaar ooit aanwezige (gevlochten) schuttingen, een regelmatig voorkomend motief in toponiemen (vgl. bijvoorbeeld het Drentse Valthe).

Vanwege de betekenis van de vlasterm *werk* zou men misschien ook kunnen denken aan andere verwarde of verstrengelde zaken zoals dichte begroeiing of struikgewas.

De precieze uitgang is bij gebrek aan vroeg-middeleeuwse vormen niet meer met zekerheid te reconstrueren. Het kan zijn dat er alleen een dativus meervoud uitgang met locatieve betekenis aanwezig is, maar ook is mogelijk dat er een n-suffix aanwezig is geweest, misschien ook gecombineerd met een ja-suffix (dus *-inja* > *-inni* > *inne* > *enne* > *en* of *-unja* > *-unni* > *-unne* > *enne* > *-en*).

## Bijlagen

**Urk** (gem. Urk, Flevoland; 966 na 968 cop. eind 10e eeuw 10<sup>e</sup> eeuw : *cuiusdam insule medietatem in Almere que Urch vocatur* (DOI 324; OBUtr V 3028 (124 bis)) Urch, 968 cop. 1472 *in territorio Vrck in pago Salo*, 996 cop. 1480 Urck) Gaat misschien terug op een waternaam. Er is in Didam in 1418 sprake van ‘(...) *item dat Puttensge goet 3 steden ende 1/2*. *Item op die Urq*. Bij Spellen ten zuiden van Wesel in Duitsland ligt een **Ork** (1248 Urke, Ilgen, Quellen Kleve, I : 11). Krahe behandelt in Blätter zure Namenforschung XVI, 92 vv de waternaam **Orke**.

Mij lijkt het mogelijk verband te leggen met de waternamen Werchena (eind 12e eeuw, omgeving van Empel, Noord Brabant; zie Kunzel, Blok, Verhoef) , Werchina (1179, ligging onbekend; Kunzel, Blok, Verhoeff), en Werken(dam) (< 1230 Werkine, 1233 Werken, 1241 Werkendamme), en Wirkenemunde (begin 12e eeuw) door een wortel \*urk- te zien als nultrap van de wortel \*werk-

Zou de zogeheten *Val van Urk* (naam van een dieper gelegen ‘gleuf’ in de Zuiderzee die langs Urk stroomt) hier iets mee te maken hebben? Wellicht ontstonden daar veel draaikolken en dat past bij deze wortel.

Er is daarnaast ook een watergebied ten oosten van Urk dat De **Nagel** heet, en dat weer doet denken aan het toponiem **Nagele**. (oorspronkelijk op het voormalige eiland Schokland) Nagel, Nagele komt vaker voor als hydroniem, onder andere op de Veluwe als naam van een plasje. Misschien is deze naam verwant aan het ww. *nagen*, ‘knagen’, ‘knabbelen’, vanwege het ‘afknabbelen’ van land. Dit zou een verwijzing kunnen zijn naar de periode waarin de Zuiderzee ontstond vanuit het veel kleinere *Almere*.

### WNT:

**WERK (II)** — WARRIK —, znw. onz., g. mv. Mnl. *werc*. Mog. identiek aan WERK (I) (zie m.n. J. DE VRIES, *N.E.W.*), hoewel ook in verband gebracht met een idg. wortel *uerg-*, ‘afsluiten, vlechtwerk’ (zie hiervoor eveneens J. DE VRIES, *N.E.W.*).

1 De grove, niet al te korte, onsterke, verward in elkaar gestrengelde draden van vlas of hennep, die bij het hekelen tusschen de tanden van den hekel blijven zitten (de langere afvaldraden heeten *heede*).

[ ... ]

2 (Zeeuw.) Uitgeplozen geteerd touwwerk om naden en voegen tusschen planken te breeuwen (ook wel *bruin werk* genaamd, i.t.t. het *witwerk* van de bet. 3).

[ ... ]

3 (Mil., zeeuw.) Uitgeplozen touwwerk of de onder 1) genoemde vlasafval gebruikt om de handen schoon te maken en als poetskatoen (ook wel *witwerk* genoemd, i.t.t. het *bruinwerk* van de bet. 2).

[ ... ]

4 (Bij uitbr.) Rommel, rotzooi. || En waerdij niet blent, en al dat van u gebras „ es, ghij sout u spiegelen aen den coninck Manassces wat werck dat vlas „ es oft wol in den cam geslegen, *Sp. v.d. Hel* 32 [c. 1565].

**Afl.** *Werkachtig* (van planten), zie de aanh. || *Werkachtig*, *stuppeus*, stijve, verwarde haren; kuif, werk, *stuppa*, DIETRICH-DE VRIESE, *Kunstwoordenl. d. Planten* 5 a [1834].

## Warnsveld

### Vermeldingen

1121 kopie 13<sup>e</sup> eeuw *ecclesiam de Warnesvelt (OBUtr I 298)*, 1157 kopie 17<sup>e</sup> eeuw *pensionem decimarum que ... est in Warnesfelde (OBUtr I 420)*, 1395 ('wt den tijnsboick dat was olt XCJ jair', dus uit 1304, Archief Graven van Gelre, Graven van Zutphen) *Wernsfelt*, en *Warnfelt*, 1321 *Warensfelt*, 1323 *Wernesfelt*, 1334 *Warensfeld*, 1337 *Warnesfelt*, 1343 *Wernesfelt*, 1345 *Werensfelt*, 1348 *Wernsveld*, 1350 *Werensfelt* 1400 (Register der Ossenwede in den Lande van Zutphen) *Warnsfelt*, 1463-1496 (Schilt- en pontschattinghe slantz van Zutphen) *Dat kerspel van Wernsfelde*, 1472 (Schattinglijst Land van Zutphen) *Werensvelde*.

*Categorie:* bodem (invloed van menselijke activiteit ?)

### Verklaringen

Het is duidelijk dat het hier gaat om een samengestelde naam op -veld. De verklaring spitst zich dus toe op het eerst eerste lid Warns-. Dit warns- wekt de indruk een genitief van een parsoonsnaam te zijn, want een element warn- of wern- is bekend uit Germaanse persoonsnamen. Namen als Werner en Werenfried zijn voorbeelden hiervan evenals de erfnaam *Warnshuis* bij Winterswijk (1362 *Werenshus*, 1468 *Wernshues*) en namen als *Wargerink* (< *Werin-ger* + *ink*) en *Warnsinck* (< *Werin-zo* + *ink*). *Wern, warn* gaat terug op *werin, warin*, een uitbreiding van de stam *war* 'bescherming, hoede', verwant met het nl. *weren*.

Taalkundig zijn er dus geen problemen met een verklaring van Warnsveld als *veld* van een persoon met een naam gebaseerd op dit element *warin, werin*. Wel is het ongewoon, dat een – kennelijk oud – compositum op -veld, tevens buurschapsnaam, in het eerste lid een genitief van een persoonsnaam heeft. Als oude buurschapsnamen al samengesteld zijn, dan zijn dat meestal lo-namen. In de omgeving van Warnsveld zien we dan ook oude eenstammige buurschapsnamen als *Leesten*, *Warken* en het verdwenen *Eme* en daarnaast lo-namen als *Gorssel*, *Graffel*. Bovendien is het van belang welke betekenis we hier aan het hoofdelement *veld* moeten toekennen. De term *veld* zoals die optreedt in gebiedsnamen als *Warkensche Veld* duidde een grotendeels open vlakte die vrijwel uitsluitend voor begrazing diende en uiteindelijk (19<sup>e</sup> eeuw) vaak overwegend met heide begroeid was (na invoering van de kunstbemesting veranderde de situatie weer drastisch). In Engeland is geconstateerd, dat de *feld* daar juist vooral in (vroeger) bosrijke streken op te treden als term voor dat wat in tegenstelling staat met bos. Het lijkt erop, dat *veld* een term is geweest voor een terrein dat eerst met bos begroeid is geweest maar waar de bomen zijn verdwenen (al dan niet door rechtstreeks menselijk ingrijpen). De etymologische basis van het woord *veld* is de Indo-Europese wortel *\*pelē/plā-* 'uitbreiden' die waarschijnlijk teruggaat op de meer basale wortel *\*pel-* 'stoten, slaan', zodat men kan denken aan 'platslaan, uiteenslaan'.<sup>24</sup> Misschien moeten we bij Warnsveld dan ook denken aan *veld* in de zin van '(bos)ontginning'. De ontginning, danwel de persoon die er zijn naam aan gegeven heeft zal dan waarschijnlijk van enig belang zijn geweest gezien het feit dat de naam is uitgegroeid tot een buurschapsnaam. Naamkundig gezien doet de situatie denken aan die van *Zutphen*, want ook *Zutphen* is als naam voor een oude buurschap ongewoon. Het is dan ook niet een vroeg-middeleeuwse buurschap op de aldaar aanwezige langgerekte zandrug die uitgegroeid is tot stad maar een burcht die haar naam ontleend heeft aan een ten zuiden van die zandrug gelegen veengebied.

<sup>24</sup> Kluge, Seebold, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*.

Misschien is een andere verklaring voor het eerste lid van Warnsveld mogelijk. Deze is geïnspireerd door een verklaring van de plaatsnaam *Warmfield* (Yorkshire-West, Engeland), die in het Domesday-book (1086) vermeld staat als *Warnesfeld*, en in 1121-1127 vermeld wordt als *Warnefeld*, en in 1201 als *Wernefeld*. De oude vermeldingen van deze naam doen sterk denken aan Warnsveld. Het eerste lid wordt door de naamkundige Ekwall<sup>25</sup> verklaard vanuit een (niet overgeleverde) Oudengelse pendant *\*wraenne* van het Oudsaksische woord *wrênjo* 'hengst'. Dit woord is in het Oudhoogduits overgeleverd als *reinno* en in het Oudnoors als *reimi*, beide ook 'hengst' (in beide gevallen is de anlaut *wr-* geëvolueerd tot *r-*). Het Middelnederlands heeft *wrêne* 'hengst, strijdros'. Ook in het Nederlands is nog bekend de vorm *wreen*. Uit het Germaans afkomstig zijn ook het Middellatijnse *waran(n)io* en het Italiaanse *guaragno* 'hengst, strijdros'. Het woord is verwant met nl. *ww wrensen* 'hinniken van een hengst naar een merrie'. De basis is mogelijk een wortel *wri-* 'met de lippen trekken', en dat sluit weer aan bij het Latijnse *ridere* 'lachen'. Als dit woord inderdaad aanwezig is in het eerste lid van Warnsveld, dan moet metathesis zijn opgetreden (*wran-* > *warn-*).

Een andere Engelse naamkundige, A.H. Smith<sup>26</sup>, overweegt om in het eerste lid de vogelnaam *wren* 'winterkoning' te zien (Oudengels *wrenna*, en ouder *werna*; verdere achtergrond onbekend, mogelijk verwant met Oudhoogduits *rentilo*, en IJslands *rindil*, beide ook 'winterkoning'), maar ik acht het niet zo waarschijnlijk dat een oud toponiem op -veld gekarakteriseerd wordt door de frequente aanwezigheid van dit kleine vogeltje.

Ook de verklaring van het eerste lid vanuit het eerdergenoemde woord voor 'hengst' lost niet alle raadsels rond dit toponiem op, al was het alleen maar omdat men zich kan afvragen wat de achtergrond voor zo'n 'hengstenveld' zou kunnen zijn. Dit 'hengstenveld' is althans een belangrijk of opmerkelijk landschapselement geweest, omdat het naamgevend is geworden voor een buurschap. Zou de naam kunnen wijzen op paardenfokkerij? Bovendien zijn er op het taalkundige vlak problemen, want een vorm *wrêne*, met lange stamklinker *ê* lijkt niet goed verenigbaar met metathesis, want die treedt alleen op bij korte klinkers. Misschien is er eerst verkorting opgetreden. Maar dan is er nog het probleem dat geen in Warnsveld geen vormen met *-e-* zijn overgeleverd. Daar staat tegenover dat de Middellatijnse vorm *waran(n)io* wel een korte *-a-* lijkt te vertonen en eveneens *blijk* lijkt te geven van een aanzet tot metathesis.

25 E. Ekwall, *Oxford Dictionary of English Place Names*.

26 A.H. Smith, *English Place-Name elements*.

## Wichmond

Gehucht ten zuiden van Warnsveld, Gelderland

### Vermeldingen

740 kopie 10<sup>e</sup> eeuw: *terram ... in pago Hisloae in uilla que dicitur UUithmundi*, 797 kopie 10<sup>e</sup> eeuw *ad reliquias ... que ... in Uuithmundi constitute sunt - acta est ... in loco ... qui dicitur Uuithmundi*, 799 (begin of midden 10<sup>e</sup> eeuw): *ad UUithmundum*, 801 kopie 10<sup>e</sup> eeuw *acta est ... in loco qui dicitur in UUigtmundi*, 840-849 kopie ca 1000 *in UUihtmundi iuxta fluuium Isla* (Vita Ludgeri) (bron: Lexicon van Nederlandse Toponiemen vóór 1200)

### Verklaringen

Een samengesteld toponiem. Het grondwoord wordt in de oude vermeldingen geschreven als *mundi*. Het ligt voor de hand om dit woord in verband te brengen met nl. *mond* (Middelnederlands *mond*, Oudhoogduits *mund*) in de zin van monding. Wichmond is in de loop der tijd verplaatst en lag vroeger dichtbij de IJssel (bij de plek waar de (voorganger van) de Runneboomse Laak in deze rivier uitmondt? NAVRAGEN). Het is echter de vraag of deze associatie juist is.

Uit diverse toponiemen is in ieder geval wel bekend een woord *muid(en)* als benaming voor een monding, b.v. in Muiden, IJsselmuiden, Jarmuiden (IJmuiden is een analoge 19<sup>e</sup>-eeuwse nieuwvorming). Dit *muid-* (< *múþ-*) is ontstaan uit *munþ* ‘mond’ via nasalering en verdwijnen van de n in combinatie met compensatorische rekking (vgl. Oud-Engels *múþ* > Eng. *mouth*; een ander voorbeeld is Oud-Engels *súþ* > Eng. *south* en nl. *zuid*), een verschijnsel dat deel uitmaakt van het zogeheten *Noordzeegermaans* (een benaming voor een aantal dialectverschijnselen die optreden in diverse Germaanse dialecten rond de Noordzee en die mogelijk een gevolg zijn van intensieve handelscontacten), ook wel aangeduid met de term *Ingweoons*, maar deze benaming suggereert ten onrechte een verband met de door Tacitus vermelde Germaanse stammengroep der Ingwaeonen. Voorwaarde voor het optreden van het verschijnsel is een opeenvolging van *vokaal + n + fricatief*.<sup>27</sup>

Opmerkelijk is, dat er ook in het gebied waar Noordzeegermaanse taalverschijnselen optreden toponiemen zijn die als grondwoord *mond* hebben terwijl men *muid(en)* zou verwachten (*Egmond*, *Ijsselmonde*). Als verklaring hiervoor is gedacht aan Frankische invloed in deze namen, want in het Oudfrankisch trad dat bovengenoemde verschijnsel niet op en werd *munþ* tot *mund* en later *mond*.

Men heeft echter ook overwogen om het -mond uit die toponiemen te scheiden van de benaming voor het gelijknamige lichaamsdeel (en daarvan afgeleide woorden als monding). Er is namelijk een ander woord *mond*, dat teruggaat op *mund-* (-u- staat hier voor korte oe-klank) met als betekenis ‘bescherming’. Dit woord is nog in deze betekenis bekend in het Duits – het etymologisch woordenboek van Kluge-Seebold vermeldt het althans, zij het met de kwalificatie ‘archaisch’.<sup>28</sup> Omdat dit woord teruggaat op een Germaanse vorm *\*mundō* ‘hand, bescherming’ waarin sprake is van een -d- (een explosief dus) en niet van de fricatief -p- (‘Engelse th’) blijven de eerdergenoemde nasalering en rekking hier in de Noordzeegermaanse dialecten achterwege. Dit woord blijft dus in deze dialecten gewoon *mund* (waarin -u- voor korte oe-klank staat; later wordt dit *mond* of *mund*).

De vroege vermeldingen van de toponiemen Egmond en Wichmond (Gelderland) (zie Lexicon van Nederlandse Toponiemen vóór 1200) lijken er boven-

<sup>27</sup> een fricatief is een klank die door ‘frictie’ van de lucht ontstaat, dus klanken als [f], [s] en [þ], de ‘Engelse’ th.

<sup>28</sup> Ik vraag me af of er een verbinding mogelijk is met het etymologisch duistere Engelse *mound* ‘fence, hedge, embankment’ en het gelijkkluidende ww. ‘to heap up, to fence in’ later ‘to enclose with an embankment’ (zie Chambers, *Dictionary of Etymology*).

dien op te duiden dat het grondwoord hier niet dit Germ. *\*mundô* was maar *\*mundi*, een woord dat kan zijn opgebouwd uit het laatstgenoemde *mund* in combinatie met het ja-suffix. Dit *\*mundi* zou kunnen duiden op iets dat beschermd wordt of een beschermde status heeft of dat bescherming biedt. Het lijkt me ook aanwezig in het Middelnederlandse (Gelderse) appellatief *hengemunde* (daarnaast ook *hêgmunde*) (zie MNW), waarvan het eerste gedeelte gelijk zal zijn aan dat in toponiemen als Hengevelde, Hengelo en Hengelaar en zal verwijzen naar een omheining (henge < hegne). Dan zou een *hengemunde* dus een omheinde *\*mundi* zijn in een van de bovengenoemde betekenissen. Het woord is in de oudere vorm *hagamundi* onderdeel van het verdwenen toponiem *Sillinhahagamundi* (aldus vermeld in een twaalfde-eeuwse kopie van een stuk uit 814-815; zie Lex. Ned. Top.) dat ergens in de Betuwe wordt gesitueerd, en het Lexicon omschrijft de betekenis als ‘land van de heer’. Het eerste lid *haga* wordt in datzelfde Lexicon omschreven als ‘jachtterrein’. Het gaat in ieder geval om een omheind gebied met een beschermde status.

Het eerste lid *wich-* van Wichmond staat in de oudere vermeldingen gespeld als *with-* en daarnaast als *wiht-* en *wigt-*. De spelling *with-* moet gezien de latere vormen waarschijnlijk geïnterpreteerd worden als schrijfwijze voor *wiht*<sup>29</sup>, want een interpretatie van de grafie *-th-* als labiodentale fricatief (dus *with-* uitgesproken als [wip]), dus als in het Engelse *with*) kan *klankwettig* niet tot *wiht* (uitspraak [wiXt] als nl. wicht) hebben geleid en zou dus het gevolg moeten zijn geweest van een herinterpretatie van de naam. Reconstrueren van herinterpretaties is een hachelijke zaak omdat dat neerkomt op onderzoek naar associaties die de naam destijds kan hebben opgeroepen. In dit geval zou men kunnen denken aan associatie met een persoonsnaam Wigmond, maar in dat geval is de *-t-* in de vormen *UUihtmundi* en *UUigtmundi* weer niet goed te begrijpen. Als persoonsnaamelement is *wicht* niet bekend en een motivering voor een associatie met het (etymologisch overigens duistere) *appellatief* *wicht* is moeilijk te bedenken. Om met een persoonsnaam geassocieerd te worden behoefde het eerste lid van een vorm *\*Withmundi* trouwens niet gewijzigd te worden, want *wid-*, *with-* is wel bekend als persoonsnaamelement en een persoonsnaam Widmund wordt zelfs door het eerdergenoemde Lexicon geacht aanwezig te zijn in het (verdwenen) toponiem *UUihtmundhem* dat gesitueerd wordt op of in de omgeving van het eiland Tessel, met vermeldingen als: wsch 822 - ca 825 kopie 1150-1158 in *uilla Widimuntheim* en elders in dezelfde bron in *uilla Witemuntheim* en in *Witmuntheim*, 918-948 kopie eind 11<sup>e</sup> eeuw in *UUiutmundhem* en in *UUihtmundhem*.<sup>30</sup>

Terug naar Wichmond, waarvan, samenvattend, een etymologie op basis van een persoonsnaam niet erg waarschijnlijk moet worden geacht.

Zoeken we naar andere etymologieën, dan kunnen we beginnen met op te merken dat het eerste lid *wiht* [wiXt] in deze vorm oorspronkelijk kan zijn, maar ook kan teruggaan op *\*wikt*. Dat laatste wordt verondersteld door Blok (Lex. Ned. Top.), die zich niet aan een reconstructie van de betekenis waagt. Er zijn misschien toch mogelijkheden om deze betekenis te reconstrueren, want een Oudengels *\*wiht* wordt in de betekenis ‘bocht’ door A.H. Smith (English Place-Name Elements onder *\*wiht*) gereconstrueerd uit Engelse toponiemen. Het wordt gezien als afleiding bij het werkwoord *wiken* ‘(uit)wijken’ dat in deze vorm zowel Oudengels als Oudsaksisch is.

In het geval van een oorspronkelijk *\*wiht* is er misschien een verband (dentaal-afleiding) mogelijk met het Oudsaksische en Oudhoogduitse *wih* ‘heiligdom, tempel’, dat bijvoorbeeld ook geacht wordt aanwezig te zijn in de plaatsnaam *Wijhe* aan te IJssel bij Olst in Overijssel (mogelijk in: 1145 kopie 12<sup>e</sup> eeuw *Rodulfus de Wia*). Wichmond zou dan kunnen duiden op een beschermd gebied met een heiligdom. Dit *\*wiht* is echter nergens als zodanig geattesteerd.

29 Ook het omgekeerde komt voor, dus een grafie *-ht-* die geïnterpreteerd moet worden als *-th-* voor dentale fricatief, b.v. in *Rohthem* (10<sup>e</sup> eeuw, Werden) voor het Overijsselse *Rossum* gem. Dinkelland (voorheen gem. Weerselo).

30 De door het Lexicon voorgestelde etymologie van deze naam roept de vraag op waarom een in dit geval te verwachten genitiefvorm van de persoonsnaam ontbreekt. Misschien moet *Widimunt-* daarom niet als persoonsnaam verklaard worden maar betreft het een op zichzelf al een toponiem met als grondwoord *mund* of *\*mundi* dat hierboven ter sprake is gebracht. De mogelijkheid dat *hêm-* namen als eerste lid een toponiem kunnen bevatten is mijns inziens nog onvoldoende belicht binnen de naamkunde (denk b.v. aan *Doldersum* in Drenthe, dat in de oudere bronnen *Dolre* luidt). Men zou zich in het geval *UUihtmundhem* (hier staat *-ht-* trouwens voor *-th-*) een toponiem *\*Wipemund*[i] kunnen voorstellen met als eerste lid germ. *wipu* ‘struikgewas, bos’.

## Bijlagen

### MNW:

HENGEMUNDE (**hengmunde, hegemunde, heegmunde, -monde**), znw. vr. Het woord, dat veelvuldig in geldersche oorkonden voorkomt, is tot heden noch in zijn vorm noch in zijne beteekenis opgehelderd. Gissingen over den oorsprong vindt men Nijh. 1, 198 *noot*; *T. en Lettb.* 2, 47 vlgg.; Van den Bergh, *Mnl. Geogr.* 261. Andere namen van gedeelten land, waaraan men bij dit woord denkt, zijn engesprenc of egesprenc, dat insgelijks onverklaard is (is dit in zijn eerste deel verwant, dan is de h van hengemunde onorganisch), en haiman (indien dit verwant is, hetgeen mogelijk is, als haiman staat voor hageman, dan is de n van hengemunde onorganisch en hegemunde de oorspronkelijke vorm). Sommigen denken ook aan verwantschap (of identiteit?) met den plaatsnaam *Egmond (Haecmunde)*. Anderen aan ogerm. *mund* in de bet. *bezitting*. Indien de beteekenis, gelijk V. d. Bergh vermoedt, is *omheinde plaats, een land hetzij door water hetzij door eene heining afgesloten*, dan zou die beteekenis vrij wel met de opvatting van haiman overeenkomen. Volgens V. Dale is de beteekenis eene onverdeelde uitgestrektheid land, dus hetzelfde als *maalschap*. || Domus hospitalis sancte Katrine in Arnhem de communitate, dicta hengmonde, sita in campo Bertholdi de Ruwenhave, dicto Brakell, *aangeh.* *T. en Lettb.* 2, 48. De dictis hengmunde in Hersloo, pertinentibus ad bona Herslo, quondam Henrici de Brienem, *ald.* Ex communitate vicinorum in Manen, dicta hengmunde, prout ibidem sita est, *ald.* De angulo mirice [gagelkamp], sito iuxta Dorrensveld, de hengmunde per G. de Stamprade, redituarium, exposito, *ald.* De altera parte van der selver hengmunde, *ald.* Voirt wille wi, dat (si) unse henghemunde, daer si oer naest ghelegen is, gebroeken mogen in oere weide, oers turfs te graven, oers lemes to steken, oers heyden to meyen, sonder enier (*eniger*) bicronesche, also langre (*l. lange*) tent die henghemunde blijft ligghen tot eenre gemente (*a. 1320*), *ald.* 47; andere tekst bij Nijh. 1, 199 *noot*. Een stuc lants, dat onse henghemunde was, dat gheheyten is dat Goor, *ald.* 48. (Wi) gheven den voorghenoemden luden ende horen erfnamen die voorghenoemde tsestich margen, dat onse henghemunde was, te besitten voor een erflic tynsgoet, Nijh. 1, 198; zie ook de Aant. *ald.* Voirt willen wij, dat sij der heegmunde und der gemeente, die hem gelegen is op Veluwen, gebruycken sullen und oir oirbair op te doen, gelyck andere onse luyden op Veluwen, dair die wiele (?) gemeente und hengemunde is, 238.

## Zutphen

### Vermeldingen

1101 kopie begin 12e eeuw: *astantibus principibus ... Ottone de Sutphen* (Gysseling, Top. Wb leest hier *Sutphen*), 1103 origineel: *in presentia ... principum quorum nomina ... notavimus ... Otto comes de Sutfene*, 1107 origineel: *comiti Heinrico de Suffenne ... dedi*, 1117 origineel: *Heinricus de Sutfenna*, 1117 origineel: *istis testibus ... Heinricus comes de Sutuene*, 1138 kopie 2e helft 12e eeuw *Heinircus comes de Suthfene*, 1059 falsum ca 1180-1190: *inter ... dominos Sutphaniensis oppidi*, en elders in dezelfde bron: *... ad usum canonicorum in Sutphania*, en: *ecclesie in Sutfenne ... concedimus*. (gegevens uit Lexicon van Nederlandse Toponiemen vóór 1200)

### Verklaringen

De stad Zutphen is ontstaan uit een versterking die is aangelegd op de zuidpunt van een langgerekte NNO-ZZW gelegen zandrug. Deze zandrug heeft een enk en diverse oude bewoningssporen, en het is te verwachten, dat hieraan een oud toponiem (of toponiemen) verbonden is geweest, maar het is niet erg waarschijnlijk dat dit toponiem Zutphen heeft geluid. In deze naam, samengesteld uit *súth* 'zuid(elijk)' en *fenne* 'ven of veen', ligt namelijk al besloten, dat het een gebied betreft dat zich ten zuiden van iets anders bevindt. Dat andere, te weten de [nederzetting op] de zandrug, is vanwege die oriëntatiebenaming zuid-blijkbaar vanuit de mens gezien centraler gelegen. Zo is er inderdaad ook meer noordelijk bij diezelfde zandrug een toponiem *Noordveen* (1352 Nortfene) geattesteerd.

Het basiselement van de naam, *fenne*, is een voorloper van het huidige Nederlandse woord *ven*. De Nederlandse woorden *ven* en *veen* hebben taalkundig dezelfde basis. In Oost-Nederland kan *ven(ne)* 'veen' betekenen (b.v. in de benaming [*t*] *Vreezenvenne* voor Vriezenveen) maar ook 'plas' in veengebied (b.v. *'t Möllenven* in Saasveld in de (voormalige) gemeente Weerselo in Twente).

Dat de benaming van de nederzetting op die zandrug niet bewaard is gebleven zou kunnen komen omdat de burcht, die op het zuidelijke punt van die zandrug is gebouwd en genoemd is naar dat zuidelijke ven-gebied, de oude nederzetting(en) al spoedig in belang verre zal hebben overtroffen. Misschien hebben de bewoners van die zandrug zich ook verplaatst richting de burcht en is als gevolg daarvan de oude nederzettingsnaam in onbruik geraakt.

## 9 Toponymische elementen

In dit hoofdstuk wordt een aantal belangrijke en/of veel voorkomende toponymische elementen nader geanalyseerd. Deze elementen worden ingedeeld in de categorieën *vegetatie, geomorfologie, bodem* en *antropogeen*.

*over de categorie antropogeen*

Van bovengenoemde categorieën behoeft de categorie *antropogeen* nadere toelichting. Binnen deze categorie kan namelijk worden onderscheiden:

- *zuiver antropogeen* zijn landschapselementen die hun ontstaan alleen te danken hebben aan de mens. Hieronder vallen bijvoorbeeld gebouwen, bruggen, wegen en omheiningen.
- *gedeeltelijk antropogeen* zijn landschapselementen die het resultaat zijn van een wisselwerking tussen mens en natuur. Zo zijn bijvoorbeeld zeer waarschijnlijk als gevolg van bepaalde exploitatievormen van bos elementen als *lo* en *holt* ontstaan en zijn *voorden* het resultaat van gebruikmaking van bestaande plekken waar de oversteek van water of slecht begaanbaar terrein minder moeilijk was.

Over hoe die wisselwerking precies heeft plaatsgehad en dus ook hoe sterk de menselijke invloed is geweest bij het totstandkomen van die landschapselementen is nog veel onbekend. Soms is zelfs niet met zekerheid te zeggen of er wel menselijke invloed in het spel is geweest.

*Toponymische elementen als merktekens van cultuurhistorische gebeurtenissen.*

Aan de exploitatievormen van de natuur door de mens zijn vaak ook bepaalde rechten en plichten en andere zaken (b.v. gebruiken) verbonden. Om een volledig inzicht te hebben in de betekenis van het woord waarmee een bepaalde exploitatievorm wordt aangeduid zou men ook op de hoogte moeten zijn van die rechten en plichten etc., maar deze zaken, die uiteraard ook nog gebonden kunnen zijn aan een gebied of bevolkingsgroep, zijn vaak niet of nauwelijks meer te achterhalen. Onze onbekendheid hieromtrent verklaart, waarom er zovaak synoniemen lijken op te treden onder toponymische elementen.

Het kan ook voorkomen, dat een compleet uitgewerkt concept (b.v. een ontginningsvorm inclusief rechten en plichten en andere zaken), uiteraard met een daarvoor bedachte term (b.v. een leenwoord<sup>31</sup> of een nieuw bedachte term danwel een uitbreiding van de betekenis van een bestaand woord) van bovenaf opgelegd wordt. Zo kunnen toponymische elementen dus staan voor bepaalde gebeurtenissen in de cultuurgeschiedenis.

Neem bijvoorbeeld *wijk* als toponymisch element, een woord voor een nederzetting. Toen dit woord in het gebied van het huidige Vlaanderen, Nederland en Noord-West Duitsland gebruikt ging worden in toponiemen waren er in dat gebied natuurlijk wel termen beschikbaar met de betekenis 'nederzetting' (b.v. *hêrn*). Dat men toch het woord *wijk* ging gebruiken heeft waarschijnlijk te maken met specifieke rechtspositionele omstandigheden die met die term verbonden moeten zijn geweest, dus bepaalde vrijheden, rechten en plichten etcetera. Het zou kunnen zijn, dat een bepaald machtscentrum ontginningen wilde stimuleren via het verlenen van specifieke vrijheden aan de ontginners en/of aan de ontginning. Om duidelijk te maken dat het een dergelijke ontginning betrof had men de behoefte aan een nieuwe term. In het geval van *wijk* heeft men lang gedacht dat het een ontlening betrof uit het Latijn (*vicus*), maar de laatste jaren vermoeden een aantal onderzoekers toch dat het hier gaat om een betekenisuitbreiding (in een bepaald gebied) van het Germaanse woord (verwant met nl. *wijken*) voor 'wijkplaats, toevluchtsoord'. Als toponymisch element verwijst dit woord dan naar een bepaalde gebeurtenis (ander woord hiervoor?) in de nederzettingsgeschiedenis.<sup>32</sup>

<sup>31</sup> Vergelijk bijvoorbeeld de huidige Nederlandse term *mail*, een importwoord uit het Engels. Dit woord (dat tegenwoordig wel gebruikt wordt in plaats van *e-mail*) heeft in het Nederlands de specifieke betekenis 'e-mail, berichten die via internet zijn verstuurd' gekregen.

<sup>32</sup> Zie ook J. van Loon 'Het ontstaan van het begrip *Stad*', blz. 147-169.

## **BELT**

‘kleine verhoging in het landschap’

*Categorie:* geomorfologie (ook invloed van menselijke activiteit is mogelijk)

### *Verklaringen*

Benaming voor een klein heuveltje, ook een hoop (dus een door ophoping ontstane bult). Vooral bekend van de samenstelling *vuilnisbelt*. In toponiemen vaak in samenstellingen als *konijnenbelt* en *vossebelt*.

Waarschijnlijk verwant met *bult*. In het Middelnederlands is het woord niet geattesteerd. Opvallend is de door Galleé (Geldersch-Overijsselsche Dialecten, 4 genoemde variant *belter* (zie WNT onder *belt*). Zonder dat de precieze vorm van verwantschap duidelijk is zal dit woord behoren tot de woorden bij een Indo-Europese wortel *\*b<sup>h</sup>el-*. Kluge-Seebold (onder Ball (1)) denkt dat de uiteindelijke oorsprong van deze groep te zoeken is in de klank die ontstaat als men zijn wangen opblaast en de lucht laat ontsnappen (‘Lautgebärde für die aufgeblasenen Backen’).

### **Bijlagen**

#### **WNT:**

**BELT**, znw., dat in het Mnl. niet is aangewezen, en ook bij KIL. niet voorkomt. Het beteekent: eene hoogte, een hoop, een heuvel (zie b. v. GALLEÉ, *Geld.-Overijs. Dial.* 4 : ‘belt, belter, m. heuvel’), en is in de algemeene taal het meest bekend in samenstellingen. De afleiding is niet bekend, misschien is *belt* verwant met *bult*. || Uit den afval van de vergane (heide)planten (ontstaan) kleine heuveltjes. ... Deze heuveltjes noemt men belten of koppen, BLINK, *Ned.* 2, 532 .

— In Overijssel ook als naam voor graszoden die van het land gestoken worden om ze als brandstof te gebruiken; dit afsteken heet *ofbelten*.

— In den zin van *aschbelt*. || De Vulnis, leggende op de Belt aan den Heeren-Weg, *Keuren v. Haerlem* 1, 197 b (a°. 1752).

**Samenst.** *Aschbelt*, *vuilnis*, *-zandbelt* (zie die woorden).

— *Konijnenbelten*, naam van zekere zandheuveltjes tusschen den straatweg van Zwolle naar Kampen en den rechter Ijseloever (zie STARING, *Bodem v. Ned.* 1, 390 ).

**BERG**

'Hoge plek in het landschap'

*Categorie:* geomorfologie

*Verklaring*

Als basiselement van samengestelde toponiemen komt het al vroeg voor (b.v. Albergen gemeente Tubbergen, 10<sup>e</sup> eeuw Alberga).

In toponiemen treedt soms verwarring op tussen berg en burg/borg in de zin van 'versterkte plaats'. Los van dat laatste: waarschijnlijk zijn berg en burg / borg wel verwant.

## BOS

‘bosje, stukje struikgewas’

*Categorie:* vegetatie

### *Verklaringen*

In Middeleeuwse toponiemen, waarin dit element in plaatsnamen niet zo'n grote rol speelt, moet men bij dit element denken aan een betekenis 'bosje, stukje struikgewas'. Het WNT onderscheidt *bos*, omschreven als 'Een hoeveelheid dicht bijeen of ook verward dooreen gegroeide bladeren, takken, vruchten of andere plantendelen' (denk aan 'een bos bloemen'; vgl. ook het Duitse *Busch* en het Engelse *bush*) en *bosch* 'eene vrij groote uitgestrektheid gronds, met opgaande boomen begroeid (veelal min of meer kunstmatig onderhouden of ook aangelegd en met wegen doorsneden)'. Beide woorden zijn etymologisch gelijk en inmiddels ook niet meer verschillend in spelling. Aan de huidige Nederlandse betekenis die vrij recent is moet dus niet gedacht worden bij Middeleeuwse toponiemen.

In het pilot-gebied lijken toponiemen met het element *bos* vooral tot een jonge laag te behoren. Het element komt ook een aantal keren voor in de samenstelling *Bosweide*. Van een weide in een bos is daarbij niet sprake.

Opvallend is, dat het woord ook bekend is in de Romaanse talen: Frans *bois* 'woud, hout', Oudfrans *bos* 'woud, boom, hout', Italiaans *bosco*, Spaans en Portugees *bosque* 'bos, woud'. Het Etymologisch woordenboek van het Nederlands (2003) schrijft hierover: 'de exacte verhouding tussen het Romaanse woord en de Germaanse woordstam is nog niet geheel opgehelderd.' En wat de etymologie betreft: 'Afleiding van een wortel \**bus-* < PIE (Proto-Indo-Europees) \**beu-*, \**bheu-* (Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch blz. 98) 'zwellen' is hoogst twijfelachtig. Het moet gezien het beperkte verspreidingsgebied, de onzekere PIE wortel en het betekenisveld een substraatwoord zijn'. De genoemde Romaanse woorden hoeven dus geen leenwoorden te zijn uit het Germaans, maar zowel de Germaanse als Romaanse woorden kunnen uit een substraattaal zijn afgeleid.

## Bijlagen

### WNT :

**BOSCH** — in Zuid-Nederland ook **BUSCH** —, znw. onz. (voorheen. en in Zuid-Nederland nog thans ook m.), mv. *bosschen*; verkl. *boschje*, *boschke(n)*, voorheen ook *bosschelke*, *bosschelkijn* (zie beneden, bij 1, c) en zelden *boss(ch)elijn* (*Antw. Liedb.* 329; *COSTER* 119), mv. -s. Ohd. *busc* (*bosc*) m., (*bramalbusc*, *braamstruik*), mhd. *busch*, *bosch* m., nhd. *busch* m., mnd. *busch*, *busk*, mnl. *bus(ch)*, *bos(ch)*, meng. *busk*, neng. *bush* (*busk*), dee. *busk*, zw. *buske*. De oudste betekenis dezer woorden schijnt te zijn geweest: Struik, inzonderheid eene zich reeds van onderen, vlak boven den grond uitbreidende (uitstoelende) struik met dicht dooreengegroeide takken en bladeren; dik uitstaande warklomp van tot ééne plant behorende takken. Deze betekenis is in onze taal bijna alleen bewaard in enkele oude samenstellingen als *braam-* en *doornbosch*; zie die woorden, alsmede bij MOLEMA 52 b: *albeern-*, *brommel-*, *flamboze-*, *fledder-*, *krudoorn-* en *rozebös* (waarvoor de algemeene taal thans *rozeboom* of *-struik* enz. bezigt), en voorts **BOS** (I), 1, a, b). Deze betekenis zal dan enerzijds gewijzigd zijn tot die van: (afgebroken) loovertak, 'bos' (bladeren, bloemen, haar, veeren enz.) — zie verder **BOS** (I) —, anderzijds, collectief opgevat, zijn uitgebreid tot die van: struikgewas, houtgewas, kreupelhout. De verdere uitbreiding van

laatstgenoemde opvatting, waardoor het woord synoniem is geworden met *woud*, heeft vooral in 't Nnl. plaats gehad; in het Mnd. staat het nog vaak in tegenstelling met *holt*, in het Mnl. wordt het gaarne verbonden met het synonieme *hage* en is het veelal nog onderscheiden van *wout* en *foreest*, evenals thans nog in het Nhd. van *wald* en *forst* (zie ook beneden, 1, c).

*Bosch* is hetzelfde woord als mlat. *boscus*, *buscus*, it. *bosco*, sp. port. *bosque* (vanwaar *boscaje*, fr. *bo(s)cage*), prov. *boscs*, ofr. nfr. *bois* (vanwaar *bosquet*, *bouquet*), struikgewas. Deze woorden worden door velen afgeleid van een Romaansch \**busc-*, met omzetting ontstaan uit mlat. *buxus* vr. (*buxum* onz.), en dit uit gr. *púVoV*, buksboom: de naam van dezen in zuidelijke landen veel voorkomenden boom of heester zou dan bij uitbreiding voor: struik, struikgewas genomen zijn (verg. fr. *buis*, buksboom, *buisson*, struik, *bûche*, stuk brandhout, *bûcher*, houtstapel, uit hetzelfde Romaansche woord of bijvormen er van); uit de Romaansche talen zou het woord dan in het Germaansch zijn overgenomen. Is deze afleiding — waarmede echter de meest algemeene en naar 't schijnt oudste beteekenis in het Germaansch niet al te wel strookt — juist, dan is *Bosch* niet alleen hetzelfde woord als *Bos* (I), maar ook in de verte verwant met *Bos* (III) en *Bosboom*.

1 Eigenlijk. — *a* In 't algemeen. Eene vrij groote uitgestrektheid gronds, met opgaande boomen begroeid (veelal min of meer kunstmatig onderhouden of ook aangelegd en met wegen doorsneden). In de hedendaagsche taal onderscheiden zoowel van *struikgewas* en *kreupelhout* (heesters en lagere boomen als berken, elzen en hazelaars) als van *woud*, dat thans alleen in de hoogere schrijftaal gebruikt wordt, als benaming van zeer groote, meestal in den vreemde gelegen streken, vanouds en van nature dicht met hooge boomen begroeid en in ongerepten staat gebleven, waaraan dus het bijdenkbeeld van woestheid eigen is. || *Bosch*, *boschagie*, *woudt*. *Bois*, *bocage*, *forest*. *Sylua*, *memus*, *arboretum*, PLANT. . *Bosch*. *Silua*, *nemus*, *lucus*, *saltus*, KIL. .  
(...)

**BOS (I)** — zelden, gewestelijk BUS —, znw. m. (gewestelijk soms ook onz.), mv. *-sen*; verkl. *-je*, mv. *-s* (zie ook BUSSEL). Hetzelfde woord als *Bosch*, en daarvan eerst in het latere Nnl. duidelijk, in geslacht en spelling, onderscheiden; in de 17<sup>de</sup> eeuw werd nog in alle beteekenissen onverschillig *bos* of *bosch* geschreven (de oorspronkelijke vorm van *bos* is echter nog bewaard in nfr. - noordholl. *bos*, *busk* zie 1, *a*. De oudere bet. van *bosch*: struikgewas gaat ook in eng. *bush* en ndh. *busch* en *büschel* over in die van: loovertak (groene mei), tros, bundel (bladeren, bloemen, veeren, haar); ook in het Nnl. vindt men reeds: 'een busch kemps' (*hennep*) en 'den bus metten houte' (*takkenbos*, zie VERDAM). Doch eerst en alleen in 't Mnl. is die beteekenis: bundel ook op allerlei andere voorwerpen toegepast; reeds V. D. ENDE vertaalt *bos* in 't algemeen met: '*Faisceau*, *Boteau*'. Thans zijn *Bos* en *Bosch* in onze taal twee geheel verschillende woorden geworden. Zie verder BOSCH.

1 Eene zekere hoeveelheid (een handvol) dicht bijeen of ook verward dooreen gegroeide bladeren, takken, vruchten of andere plantendeelen; fr. *touffe*.  
*a* Van gras, bladeren enz.

In 't algemeen. (...)

— In de ornamentiek. || Een Bladertuil, Bundel of Bos is de vereeniging van ettelijke bladeren, die te zamen een groep vormen, ROSE, *Ornam.* 83 .

In 't bijzonder. — 1°. In Friesland en Noord-Holland, meest als mv., in den ouderen vorm *bosken*, *busken*. Hoogopgeschoten, dichte *bossen* zwaar uitgegroeid gras, in weilanden ontstaande op plaatsen waar de beesten 'hun mest gemaakt hebben'; door het vee alleen in het late najaar, wanneer de eerste nachtvorsten den sterken smaak weggenomen hebben, gegeten, doch gewoonlijk vroeger afgemaaid en gedroogd. Zie HALBERTSMA 464 op *Bosk*, BOUMAN op *Busken*, BOEKENOOGEN op *Busch* (II), en verg. BOSCH, 2) en BOSSSEN (II).

2°. In Noord-Holland (Zaanstreek), is het mv. (*bossen*), als benaming eener

bepaalde soort van hard en taai gras, dat in *bossen* groeit en door het vee eveneens ongaarne gegeten wordt; ook *boenderbossen*, *hengstebosses*, *hondsbosses* genaamd (zie die woorden). || 't Is slecht land, er groeien veel bossen op, BOEKENOOGEN .

- b* Van vruchten: tros. Verouderd. || Bosch van wijn-besien. vetus. *Uva*, *racemus*, *botrus*, KIL. . Bosch druifve, *Bunch of grapes*, HEXHAM . — Wanneer men most in een bos druiven vint *enz.*, *Jes.* 65, 8 . Sy ... vereerden mijn twee bosschen Druiven, STRUYS, *Reys.* 72 . Wy ... begeerden (niets), dan alleen de hoenderen ... en 30 bossen bananas, ROGGEVEEN, *Dagverh.* 109 .
- 2 Bij vergelijking, van het haar van dieren en menschen; hetzij aldus gegroeid: klis, knoest, hetzij samengebonden: bundel, vlecht. (...)  
— *Een bos vederen*, *pluimen.* (...)
- 3 Een zeker aantal plantendeelen, afgesneden en in een min of meer regelmatig, meest langwerpigen vorm bijeengebonden; bundel, pak. Hetzij eene onbepaalde, hetzij eene bepaalde, doch van plaats tot plaats en naar gelang der stof verschillende hoeveelheid.
- a* Van afgesneden twijgen (rijshout) en afgekapte, kleingehakte takken (brandhout); zie verder de aanhalingen en verg. de Samenst. *rijsbos* en *takkenbos.* (...)
- b* Van andere planten en vruchten. (...)  
— Inzonderheid: *Een bos stroo*, hetzij een handvol, een wisch, hetzij een grootere bundel, nagenoeg evenveel als eene schoof. (...)  
— *Een bos werk*, pakje uitgeplozen touw, ten behoeve b. v. der breeuwers tot hoopen vergaderd, gelijkgestreken en los samengedraaid. (...)
- c* In den vlasbouw. — In Gelderland. Zes handen vol geplukt vlas (zie de aanhaling); nagenoeg hetzelfde wat elders *schränk* heet. (...)
- d* In den hennepbouw. Vijftig leeën (elk van vier schooven) hennep. (...)
- 4 Bij uitbreiding, in 't algemeen. Een zeker aantal voorwerpen, van welke soort ook, tot een meest onregelmatig langwerpigen bundel bijeengebonden. (...).

## **BRINK**

‘plek aan de rand van een akkercomplex’

*Categorie:* antropogeen

### *Verklaring*

Over de etymologie van *brink* wordt verschillend gedacht (enerzijds Kluge-Seebold, anderzijds Udolph, Germanenproblem, 838 e.v.) De oorspronkelijke betekenis is waarschijnlijk ‘rand’, waarbij met name gedacht moet worden aan terrein langs de rand van de es.

In Drenthe is per buurschap vaak sprake van één relatief grote brink, die als centrum ging fungeren. De boerderijen liggen vaak ook in een groep bij elkaar in de onmiddellijke omgeving van die brink. Soms lijkt sprake van meer dan één brink, gezien namen als Oostenbringe, Westenbringe, Astebringe (de vorm -bringe is ontstaan onder invloed van de in Drenthe gebruikelijke erfnaam-uitgang -inge). Op de brink werd o.a. het vee samengedreven en daar kon ook de *tij* zijn, d.w.z. de plek waar men bijeen kwam om te vergaderen en recht te spreken.

In Overijssel en Oost-Gelderland zijn er per buurschap vaak meerdere brinken, zodat nadere bepalingen nodig zijn om ze aan te duiden, bijvoorbeeld Hulsbrink, Spekenbrink, Steenbrink, Zandbrink, Hondebrink, Migchelbrink, Tijbrink, Spelbrink, Oostenbrink. Boerderijen bij zo'n brink werden dan genoemd naar die brink.

### **Bijlagen:**

Jellinghaus, Westfälische Ortsnamen nach ihren Grundwörtern onder *Brink*: ‘Ursprünglich Hügelrand, ansteigende Fläche, dann erst steiler Berg, dänisch brink, ein sanft ansteigender Hügel, eng. brink, Rand, Kante eines steil abfallenden Ortes. Das Wort ist in Deutschland streng auf Sachsen, aber mit Mecklenburg-Pommern beschränkt und geht deshalb auch in den Niederlanden nicht über die Provinzen Gelderland, Overijssel und Drente hinaus. Nach Friesland drang es spärlich aus Westsachsen herüber. In Nordalbingien nur in der Bdtg. ‘freier Platz im Dorfe’. Altnordisch brekka, grüner Hügel. Vgl. Arnold, Ansiedl. 339 und Nomina Geogr. Neerl. III, 328. Die zahlreichen Namen, welche der Natur der Bezeichnung nach meist aus neuerer Zeit stammen, bieten zur Erklärung nichts Neues. Das älteste Vorkommen ist Brinke in Dinxperlo, Gelderland.’

Toponiemen:

*Brinke*, in Dinxperlo, Gelderland: a. 1029

*Brinke*, Gut b. Oesede: Brinken 1184

*Brinke*, Hof im Ksp. Hagen Kr. Iburg 12. jh.

*Gosebrink*, b. Melle 1240

*Spelbrink*, früherer Hof b. Hagen Kr. Iburg: Spilebrinke 1186 (Ort wo Hirsche ‘spielen’)

*Brenken*, Kr. Baren, Brenkiun 1020

Da ein verschollenes Brynken b. Soest im Jahre 1300 auch Brenken heist (Seib. I u. 484), so wird sich das e statt i durch die fränkischen Kolonisten erklären, die gerade um Büren zahlreich gewesen zu sein scheinen;

*Wehebrink*, b. Ihorst Kr. Vechta: Wedebrink 1482

*Klokkenbrink*, häufiger Flurname. Vielleicht von der Pflanze campanula;

*Hombrink*, Hof b. Lette 1146;

*Honebrink*, b. Buer Kr. Melle 1558;  
*Speneckenbrink*, b. Clarholz 1231;  
*Kellenbrink*, in Küingdorf Kr. Melle;  
der *Gallebrink*, Holterdorf Kr. Melle 1712;  
*Lechtenbrink*, Suttorf Kr. Melle 1815;  
*Piepenbrink*, Westendorf Kr. Melle 1779;  
*Goldbrink*, Schlochtern b. Wellingholzhausen;  
*Der Pracher Brink*, Bakum 1784;  
*Auf dem Wakebrink*, Riemsloh 1784;  
*Wrigenbrink*, Vessendorf Kr. Melle;  
*Spelbrink*, b. Laer Kr. Melle;  
*Santbrink*, in Osnabrück 1230;  
*Sertenbrink*, Hof b. Osnabrück 1235;

## **BROEK**

‘drassig gebied (stagnatiegebied)’

*Categorie:* bodem (waterhuishouding)

### *Verklaringen*

De betekenis van de landschappelijke term *broek*, die niets uitstaande heeft met het gelijknamige kledingstuk, wordt door het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) als volgt omschreven:

‘Oorspronkelijk: Moeras; laaggelegen, dras land, waterland, dat telkens door het wassen van nabijgelegen rivieren of beken onderloopt; begroeid met kreupelhout, biezen, lisch, riet enz. Thans, waar meer geregelde afwatering is: Laag, veelal langs rivieren of beken gelegen, met slooten doorsneden en al of niet ingedijkt groenland (hetzij weiland of hooiland), dat ’s winters tot bevordering der vruchtbaarheid veelal onder water gezet wordt.’ (de volledige tekst van het artikel BROEK uit het WNT is als bijlage opgenomen.)

Broek komt veel voor als element van geografische namen. Een aantal voorbeelden: Broek in Waterland, Lutjebroek, één plaatsnaam Broek in Groningen, Zuid-Holland en Noord-Brabant, vijf in Limburg, diverse plaatsen Broekhuizen en Broekhoven; ook Brussel (uit Broek + sele) bevat het. Waterstaatkundig gezien is een broek een stagnatiegebied.

Broek is weliswaar een vrij gewoon toponymisch element, maar het stelt de etymologen voor problemen. De laatste tijd blijkt steeds vaker, dat juist van heel ‘gewone’ woorden de in het verleden geconstrueerde etymologieën problematisch zijn. Toen de vergelijkende taalwetenschap zijn intrede deed in de eerste helft van de 19<sup>e</sup> eeuw ging de belangstelling vooral uit naar verwantschapsbetrekkingen van de toen juist ondeckte Indo-Europese (ook wel geheten Indo-Germaanse) taalfamilie. Dat lag voor de hand, omdat de beoefenaars van die wetenschap vrijwel uitsluitend Europeanen (en uit Europa geëmigreerde Amerikanen) waren en het overgrote deel van de Europese talen tot die familie behoren. Het reconstrueren van de geschiedenis van een woord was vaak synoniem met het reconstrueren van de Indo-Europese oervorm. Omdat men vaak te weinig oog had voor een mogelijke niet Indo-Europese oorsprong werden soms problemen die bij de reconstructie opdoken een beetje onder de tafel geschoven. Door aan deze problemen wel aandacht te besteden en door meer open te staan voor een mogelijke niet-Indo-Europese herkomst van woorden is men de laatste tijd tot de conclusie gekomen, dat een niet onaanzienlijk deel van onze basiswoordenschat waarschijnlijk overgenomen is uit niet-indoeuropese talen die ten onder gegaan zijn toen de gebieden waar zij gesproken werden door Indo-Europees sprekende volken werden bezet. Omdat het in de tijd gezien een oudere laag betreft spreekt men van substaattalen. Omdat van die talen geen primaire bronnen bekend zijn moeten we het doen met de substraatwoorden in de diverse Indo-Europese talen en met sommige plaats- of waternamen. Vooral in het betekenisveld ‘landschap’ komen deze substraatwoorden vrij veel voor. Broek is mogelijk ook een substraatwoord.

### **Bijlagen**

#### **WNT:**

**BROEK (II)**, znw. onz. — in West-Vlaanderen nog m., in Noord-Nederland hier en daar m. (of vr.?) —, mv. *-en*. Ags. *brôc* m., stortvloed, rivier, beek; eng. *brook*, beek; ohd. *bruoh*, mhd. *bruoch*, gewest.-nhd. *bruch*, mnl. *broec* m. en onz.,

mnd. nnd. *brók* onz., moeras; ook in 't Ofra. doorgedrongen (GODEFROY 1, 744 b). Volgens sommigen is \**brôka*- eene afleiding van den wortel van *Breken*, in de bet. II, B). De Angelsaksische bet. zou dan de oudste zijn; verg. *spreng*, *oorsprong*, alsmede skr. *giri-bhraj*, uit de bergen te voorschijn komende (stroom), en zie BEEK. De elders gewone bet. zou hetzij rechtstreeks daarnaast ontstaan zijn (plaats waar 't water uit den grond te voorschijn komt; verg. *kwelder?*), hetzij daaruit reeds vroeg zijn voortgevloeid, hetgeen in laaggelegen, door nog onbedijkte wateren doorsneden landen niet vreemd zou zijn. Verg. de verschillende beteekenissen van *ouw*, *rivier*, *zipp* enz.; doch zie ook, voor eene andere opvatting, BREKEN, I, B, 2, b) en GEBROKEN, 3, a).

Oorspronkelijk: Moeras', laaggelegen, dras land, waterland, dat telkens door het wassen van nabijgelegen rivieren of beken onderloopt; begroeid met kreupelhout, biezten, riet enz. Thans, waar meer geregelde afwatering is: Laag, veelal langs rivieren of beken gelegen, met slooten te droogen en al of niet ingedijkt groenland (hetzij weiland of hooiland), dat 's winters tot bevordering der vruchtbaarheid veelal onder water gezet wordt. Verg. *meersch* en *beemd* en zie VERDAM, STALLAERT en GALLEÉ 7 a, 66 a. || Broick. venne. ollant. goir. *Palus. Amfractus. Labina. Vallus. Palus. Teuthon.* Broeck, broecklandt, marasch, meersch. oft onlandt. Vn marez, ou marescage. *Palus*, PLANT. — Hoe hy dus wandelt deur beemden en broecken, *Antw. Sp. giiij a.* Landen, bosgen en broecken, *Trou m. bl.* 199 (zie ook 103 en 168). Den broucken oft meerschen Meotidis, V. VAERNEWIJCK, *Hist. v. Belg.* 45 c. Dit bosch vol grasigher broecken, COORNHERT, *Odys.* 1, 38 b. Over duin, over del, over veld. ..., Over bos, over broeck, HOOFT, *Ged.* 2, 355. De ruyme stilt van Hofwijcks klaere broecken, HUYGENS 1, 386. Het gantsche lant is vol Meyren, inhammen van de Zee, en broecken, *N. Werelt* 1, 33 a. Dat niemandt hem oock en vervoordere, te roitene inde ... Broucken, walgrachten enz., *Cost. v. Gent* 199 (ed. 1631). De Broecken van Venetien, RAPS, *Lev. v. St. Franc.* 59 (a°. ed 1662). De ... moerassen, broecken, poelen, braaken en kreeken (*van Noord-Holland*) (*gebezigt in tegenstelling met den 'Geestkant'*), SOETEBOOM, *Zaanl. Arc.* 203. In die Broeken van het Bosch, ofte van het Woudt, veel van dese Speeren (*rietspieren*) gewassen hebben, 319. Eene menigte heidevelden worden verdeeld, en het onhout op het broek is geene hulpbron meer voor den kottor of den geringen dorpeling, *Tijdschr. v. Staath.* 13, 81. Te midden der ... diluviale gronden vindt men veelvuldig groote vlakten, uit zand zonder grind, noch keijen bestaande, die de duidelijkste blijken dragen, van eenmaal den bodem te hebben uitgemaakt van groote binnenlandsche meren, en ook wel van geheel of gedeeltelijk met veen opgevuld te zijn geweest. Zij dragen dikwijls den naam van broeken. ... Zeer dikwijls zijn die broeken begrensd door zandheuvels, STARING, *Huisb. v. d. Landm.* 115. Daar ploegt de Polderboer door 't broek, HIEL, *N. Lied.* 107. Het land, dat tusschen de Edammer-haven en de Voor-Ije ligt (draagt) ... nog op de kaarten den naam van de Broek, G. DE VRIES, *Holl. Noorderkw.* 47. De Graaf ... beval, dat de Keukendijk zou blijven staan op den broek ten eeuwigen dage, dat is, dat de broek eeuwig met het onderhoud belast zou blijven, 50. 20.000 pond hooi staande aan de mijt in het verbrande Broek onder Hatert, *Gelderlander*, Jan. 1899. Een reiger ... wandelde in een open broek Bespoeld van helle (*heldere*) waterslooten, Waar zuster karp en broeder snoek Al spelend ooreen genoten De vreugd van 't aengenaem seizoen (fr.: *Il côtoyait une rivière*), CONINCKX, *Fab.* 213 .

— *Het helse broek*, volgens den *Teuthon*. eene benaming, te vergelijken met 'Lethe, Acheron, Stix'. Kan ditzelfde bedoeld zijn op de boven, kol. 1414 aangehaalde plaats?

— Thans vooral nog bekend in aardrijkskundige namen als het *Holsche Broek*, bij Vucht, het *Leuwensche Broek*, het *Meersener Broek*, aan de Geul, het *Ruurloosche Broek*, bij de Vordensche beek, het *Velper Broek*, aan den IJssel, het *Velser Broek*, aan het IJ; en verder als naam van tal van plaatsen, dorpen en

gehuchten in bijna alle deelen der beide Nederlanden (het minst in de noord-oostelijke gewesten): *Broek in Waterland*, *Broek op Langendijk* enz. Zie ook de Samenst. en verg. geslachtsnamen als *Ten Broeke*, *Van den Broek(e)*.

**Afl.** *Broekachtig*, *broekig* (zie die woorden); *broekage*, in West-Vlaanderen hetzelfde als *Broek* ('Het gras van de broekagien wordt gemaaid, en het vee weidt in het amat', DE BO; 'Van d' een zijde gheberghten, ende van d' ander groote broeckagien', DE VYNCK bij DE BO; zie ook eenige aanhalingen bij STALLAERT).

**Samenst.** *Broekgrond*, *-land* (zie die woorden); *broekekster*, gewestelijke benaming der Vlaamsche gaai, o.a. op Zuid-Beveland gebruikelijk (*N. Ned. Taalmag.* 2, 219), zie ook BURGERSDIJK ('klei- of broekekster' en STARING, *Huisb. v. d. Landm.* 314; *broekévene*, 'heerlijke cijns in haver (*evene*) ter oorzaak van afgestane weiden' (STALLAERT)); *broekhooi*, hooi van ingedijkt land (V. DALE); *broekkanter*, in West-Vlaanderen: iemand die langs de broeken woont (*Loquela* 4, 9), verg. *boschkanter*; *broekmoeras*, tautologische samenstelling, bij VONDEL 5, 360; *broekturf*, in de Meierij hetzelfde als *groesturf* (zie GROEZE, Samenst.); *broekwater*, water dat uit broekachtige gronden afkomstig is; *broekweer*, weer, stuk land tusschen twee slooten, dat uit broekland bestaat, zie BOEKENOOGEN 'De andere Landen, daar goede *Broek-weeren* ofte Koeijevennen waren, daar weiden se de Beesten', SOETEBOOM, *Zaanl. Arc.* 497 ed. 1658); *broekweiland* ('Het Boerenerve Kouwert, ... gemeente Wierden, bestaande in ... bouw-, hooi-, wei-, gras- en broekweiland, veengrond en heide enz.', *Twentsche Cour.* 4 Juni 1898).

— Tal van plaatsnamen, zooals *Broekdijk*, *Broekhoven*, *Broekhuizen*, *Broekkant*, *Broekpolder*, *Broeksterhuizen* enz., die ten deele ook geslachtsnamen zijn geworden. Hierbij zullen wel behooren de geslachtsnamen *Broekman*, *Broekmulder* en *Broeksmit*.

— Als tweede lid. Plaatsnamen, als *Aa-*, *Achter-*, *Enge-*, *Els-*, *Haalder-*, *Kranen-*, *Lei-*, *Masten-*, *Mels-*, *Messel-*, *Nij-*, *Noord-*, *Okken-*, *Olde-*, *Over-*, *Pols-*, *Sta-*, *Tusschen-*, *Venne-*, *Wille-*, *Zaai-*, *Zuidbroek* enz. Sommige hiervan zijn ook geslachtsnamen geworden.

### **Kluge - Seebold:**

**Bruch**<sup>2</sup> m./n. per. nnd. 'Sumpfland' (< 11. Jh.)

Mhd. *bruoch*, ahd. *bruoh* n. / (m.?), vielleicht hierher auch ae. *brôc* m. 'Bach' (vermutlich 'Bach mit sumpfigen Ufern'); dann wg. *\*brôka-* m./n. 'Sumpfland', (vielleicht als Vriddhi-Bildung) zu der unter Brackwasser behandelten Sippe germ. *\*brak-* für 'Sumpf, stehendes Wasser' usw. aus indogermanisch (nord-europäisch) *\*m(e)r(e)g-* neben *\*m(e)r(e)k-*, wohl Erweiterung zu *\*mer-* 'Gewässer, Sumpf', zu dem auch Meer und Moor gehören.

### **Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (2003):**

**broek** zn. 'laag gelegen moerassig land'

Oud-Nederlands *bruoc*, *brôk* in de plaatsnamen *Brokhem* (onbekende ligging, waarschijnlijk in Noord-Holland; vermelding uit 918-948) en *Bruocsella* 'Brussel' (vermelding uit 966); Middelnederlands *bruec* 'moeras' (1240), *broec* (1260-1280), *brouck*.

De herkomst van dit alleen in West-Germaans gebied overgeleverde woord is onduidelijk.

Middelnederduits *brok* 'moerasland' (Nieuwnederduits *brok*); Oudhoogduits *bruoh* 'moerasland' (Nieuwhoogduits *bruch*); Oudfries *brôk* 'moeras' (Nieuwfries *broek*); Oudengels *brôc* 'stortvloed, rivier, beek' (Nieuwengels *brook* 'beek'). Gezien de beperkte overlevering in een gebied dat aan dat van de Kelten grensde, wordt er vaak van uitgegaan dat de Germaanse vorm is overgenomen uit Keltisch *\*brôgo*<sup>-33</sup> (uit Proto-Indoeuropees *\*mrôgo-*), dezelfde wortel als *\*m(e)r-* (Indo-Europäisches Etymologisches Wörterbuch, 738) in Oudiers

*mruig* 'landstreek, hoeve' en Welsh *bro* 'district', en verwant met MARK 'stuk grond'. Op die manier zou *broek* ook verwant zijn met Nederlands *breugel* (in plaatsnamen) 'omheind stuk bos, jachtgebied' en zijn varianten *bruul*, *broel*, *briel* (Gysseling) uit Keltisch *\*brogilo*, afgeleid van Keltisch *\*broga* 'streek, land'. Kluge (toevoeging JtL: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, 23e Auflage onder redactie van Elmar Seebold) vermoedt dat Proto-Germaans (maar alleen in de West-Germaanse talen terechtgekomen) *\*br\_ka-* 'moerasland' verwant is met Proto-Germaans *\*brak-* 'moeras, stilstaand water' en dat hieraan Proto-Indoeuropees *\*mreg-* (bij *\*mer-* 'waterjes, moeras') ten grondslag ligt, waaruit ook MEER 'water' stamt. Dan zou het ook verwant zijn met BRAK en BRIJN ('pekel').

Gezien de geringe verspreiding en het betekenisveld 'landschap' moet hier echter, net als bij die laatste twee woorden, waarschijnlijk gedacht worden aan een substraatwoord.

Lit.: M. Gysseling (1954) *Gents vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 41.

33 Een asterisk voor een woord betekent dat het een gereconstrueerde vorm betreft (die dus als zodanig niet is geattesteerd).

## **DAM**

‘waterkering’

*Categorie:* antropogeen

### *Verklaring*

Oude vormen: Middelnederduits dam, Oudhoogduits damm, Middelenegels dam, Oudfries dam, dom ‘dam, dijk’, Oudnoords dammr ‘stuw,; stuwbekken, vijver’, en damm ‘dam, stuw’. Wordt gereconstrueerd tot Proto-Germaans \*damm-. De verdere herkomst is omstrede.

Het Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (Amsterdam, 2003) stelt als mogelijke grondvorm voor Proto-Germaans \*damb-na, dat verwant kan zijn met Grieks *tháptō* ‘ik begraaf’, Lets *dūobe* ‘kuil’ en Armeens *damban* ‘graf, kuil’ en vermoedt een niet-Indo-Europese herkomst. De grondbetekenis van dam zou ‘door uitgegraven aarde opgeworpen dijk’ zijn.

Interessant zijn in dit kader de groep West-Twentse erfnamen op -dam, zoals Beverdam, Wegdam, Olidam, Geuzendam. Dit moeten dan benamingen zijn voor kleine opgeworpen hoogtes. In het pilotgebied is er het toponiem Den Dam ten noorden van de Wolfeler Enk (coördinaten 212,5; 463,5)

Men kan zich afvragen hoe dit woord zich verhoudt tot het wat betekenis betreft vrijwel gelijke *dijk*.

## **DIJK**

‘dam, wal’

*Categorie:* antropogeen

### *Verklaring*

Dijk had in het Middelnederlands twee grondbetekenissen, namelijk ‘ophoping’ en ‘uitdieping’. De laatste is niet meer aanwezig in het Standaard-Nederlands maar nog wel in dialecten. Zo is er de Familiennaam *Visschedijk*, een ‘visvijver’. De twee betekenissen zijn het gevolg van het feit, dat bij het uitgraven van een gat in de bodem een ophoping van zand ontstaat.

Oude vormen: Oudsaksisch *dik* ‘dijk, vijver’, Oudhoogduits *dich* ‘diepte’ (Duits *Teich* ‘vijver’), Oudfries *dik* ‘dam’, Oudengels *dīc* ‘dam, sloot, vaart’ (Engels *ditch*), Oudnoors *diki* ‘poel, moeras’, gereconstrueerd tot Proto-Germaans *\*dika-*. Wordt gewoonlijk teruggevoerd op een Proto-Indoeuropese wortel *\*d<sup>h</sup>eig-* ‘steken, vastzetten’, waar ook het Latijnse ww. *figere* ‘steken, hechten’ van is afgeleid, maar er zijn twijfels of het hier wel een Indo-Europese wortel betreft. Volgens het Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (Amsterdam, 2003), waaraan bovenstaande gegevens zijn ontleend, gaan deze woorden mogelijk terug op een niet-Indoeuropese substraattaal.

## ENK, ENG

‘oud aaneengesloten akkercomplex’

*Categorie:* bodem (met menselijke activiteit)

### *Verklaring*

De in het pilot-gebied gebruikte term voor een oud aaneengesloten akkercomplex van een buurschap is *enk* (het woord komt soms ook voor in de vorm *eng*). Elders in Oost-Nederland (Drenthe, Oostelijk gebied van Overijssel) is de term hiervoor *es* dat ‘zaailand’ betekent (vgl. Gotisch atisk ‘zaailand’). De scheidingslijn tussen de gebieden waar *enk*, *eng* en de gebieden waar *es* voorkomt is scherp. Ten westen van de lijn Windesheim, Raalte, Holten, Markelo, Geesteren en Eibergen is de benaming *enk*, *eng*, ten oosten en noorden *es*. De achtergrond van die lijn is niet bekend.

Enk, waarvan de Proto-germaanse reconstructie \**angi-* ‘(gras)land’ luidt, is verwant met het Hoogduitse woord *Anger* ‘ongeploegd bouwland, natuurlijke weide’ (Oudhoogduits en Oudsaksisch *angar* met dezelfde betekenis. Vergelijk hiermee ook de (verdwenen) buurschapsnaam Angeren in het pilot-gebied. Verdere verwantschap is onzeker.

Per buurschap is er één of een beperkt aantal dicht bij elkaar gelegen engen. Zij vormen de kern van de buurschap waaromheen zich de oudste erven bevinden.

## Bijlagen

### WNT:

**ENG (I)** — ENK —, znw. m. Mnl. *eng*, *enk*, ags. *inge*, on. *engi*, *eng*, zw. *äng*, weide. Verg. ohd. *angar*, mhd. hd. *anger*, oneploegd bouwland, natuurlijke weide, gr. à, dal. — Het geheel van het bouwland bij de bewoners van eene plaats of van eene buurtschap in gebruik of een geheel van bouwland; oorspronkelijk het gemeenschappelijk bouwland, der markgenooten. In de meer hoog gelegen deelen des lands en wel ten zuiden van eene lijn, die over Windesheim, Raalte, Holten, Markelo, Geesteren en Eibergen loopt. Ten noorden daarvan zegt men *esch*. || Van gheen enge landt aan te maecken, bij PERK, *Gebruikr. Gooiland* 43 (a°. 1542). Oick en sal men ghene boomen aan den Enck noch op de wallen staende, knicken, bij PLEYTE e. a., *Uddel VI* (a°. 1607). De bebouwde landen draagen hier by de inwoonders gemeenlyk den naam van Enghen, ter onderscheidinge van de hooge Hei; en dus spreekt men van de Naarder en Bussumer, de Hilversummer, de Laarder, de Blarikumer en de Huizer Engh, BERKHEY, *N. H.* 1, 56. De eerste tumulus, die onze aandacht trof, is gelegen ten zuiden van den Rijssenschen Enk, *Overijs. Alm.* 1840, 148. Op het garfland, hetwelk de groote kampen en de enken uitmaakt, teelt men rogge, boekweit, haver en aardappelen, *Meded. en Handel. d. Geld. Maatsch. v. Landb.*, 1846, 246. De met verschillende gewassen begroeide engen der bouwhoeven van de buurt, PLEYTE e. a.; *Uddel* 1. De hooge bouwlanden of engen van het zanddiluvium, *Onderz. Landb.* 1886, 6, 3. **Samenst.** *Enggrond, enkggrond* (‘De hooge perceelen, Esch- of Enkgonden, bouwland zijn gelegen naast het weiland’, *Onderz. Landb.* 1886, 9, 4).

### MNW:

ENGE (**eng**), znw. m. Onr. *engi*, *eng*; ags. *inge*; zw. *äng*. In het mnl. *weide*, *grasveld*. Zie *anger*. Thans nog in gewestelijke taal in de beteekenis *bouwland*, *veld*, in gebruik. || Heren Gherijd Splinter uten Enghe, *R. v. Leiden* 43.

— Doch enge kan hier ook dat. zijn van *enc*; z. ald.

ANGER (**angier**), *-gere* of *-gre*, znw. m. Ohd. *angar*, mhd. *anger*, nhd. *anger*, nnd. *anger* (Koseg. 1, 431). Een afgesloten stuk land, meestal met gras begroeid, *weide*, *beemd*. Verg. ons gewestelijk *eng*, onrd. *engi*, *eng* (Jonsson 111); zw. *äng*; deensch *eng*; ags. *inge* (Bosw. 203) en den naam *Angerenstein*, een buitengoed bij Arnhem. In den *Teuth.*: „Anger, playn, ouwe, bleecke, *pratum amenum*, *campus*. || Daer hi sijn here allene vant ... in enen gruenen anger, *MLoep* I, 2934. Altoes si bij den stier ginc, in bosscher, in anger ende in weyden, ende plach hem schoen gras te bereyden, III, 180 (*anger* voor *angere*, *angre*, mv., eigenlijk in den 3den nv. *angren*, zooals grammaticaal juist zoude zijn). Ic woude wel dat onse angier bloemen wou brengen, *Ned. Kluchtsp.* 49. Buten der stat op een riviere an enen anger, ... die wonderlike scone was, *Merl.* 10509.

## GOOR

‘moerassige plek’

*Categorie:* bodem (waterhuishouding)

### *Verklaring*

Goor is in het huidige Nederlands vooral in gebruik als bijvoegelijk naamwoord in de betekenis ‘smerig (ook figuurlijk)’. In toponiemen is het een zelfstandig naamwoord met als betekenis ‘modderige, moerassige plek’. Het Middelnederlands heeft goor ‘slijk, vuil, vislijm, laagland’, gôre ‘moddersloot’, en gorre ‘moddersloot, vislijm’, het Middelnederduits gôre ‘vuiligheid’. Wordt door Frank-van Wijk (Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal onder *goor*) teruggevoerd tot een stam \*gurwa- en daarnaast \*gurwiô-, welke laatste stam ook aanwezig is in het Oudengelse gyrwe-fen ‘moeras’. Goor wordt ook verwant geacht met nl. gist en Duits gären ‘gisten’.

### **Bijlagen**

#### **WNT:**

**GOOR (II)**, znw. onz., zonder mv. Ohd. mhd. *gor*, dial. nhd. *gur*, nnr. *gor*, vr. en onz. (verg. onr. *gormr*), ags. *gor*, eng. *gore*, mnd. *gore*, *gorre*, mnl. *goor*, onz. naast *gore*, vr. Over den misschien Keltischen oorsprong van dit woord, zie FRANCK, *Etym. Wb.* Verg. het vorig art. en zie GIER, 6<sup>de</sup> art.

1 In 't algemeen. Vuil, vuiligheid.

Menigh onbesneden sloor

Sal bekennen dat den avend

Decksel is van alle goor.

HUYGENS 1, 103.

— Volgens KILIAAN te Leuven: huisvuil (*sordes aedium*).

2 Door BILDERDIJK wordt *goor* — ook blijkens zijn *Verkl. Geslachtl.* — bij voorkeur gebezigd in denzelfden zin als 't Engelsche *gore*, ‘dik of etterachtig bloed’ (het Lat. *cruur*), eene beteekenis die anders noch in 't Mnl. noch bij latere Nl. schrijvers voorkomt. || Nieuwe menschen ... uit goor en slijk gebroed, BILD. 3, 76 (OVID., *Metam.* 1, 158).

Hy braakte een helder bloed, uit long en keel gevloten

En plofte in bloed en goor, op 't marmer uitgegoten.

BILD. 3, 156 (verg. OVID., *Metam.* 5, 83).

Voorts nog: goor en bloed, BILD. 9, 311; bloed en goor, *Ald.* 11, 249.

3 Slijk, modder; in Zuid-Nederland de gewone beteekenis. Ook in 't Mnl. onz. (*goor*). || Goor. Fland. *Limus*, *lutum*, *coenum*, KIL. — Goor, onz. Slijk, zwart en vet modder in den grond van eenen stroom, gracht, vijver, enz., fr. *vase*, hd. *guhr* ... Het slijk van de straten is geen goor, DE BO<sup>2</sup> 336 a. — Een kille lucht, met een reuk van goor, (steeg) uit de opening (*van eenen vochtigen kelder*) naar boven, LOVELING, *Sophie*, 77. Hij stond ... in 't water, ... maar er hing goor en wier op zijne schouders en zijn gelaat, 445.

't voghelken ... 't welck swaddert met zijn vlercken,

Ghetuymelt sijnd' in 't goor, daer 't wel uyt waude sijn.

HARDUYN, *Uitg. Dichtst.* 51.

4 Laag gelegen land, broekland, moeras. Mnl. *gore*, vr. || Broick, venne, ollant, goir, *Teuthon*. Goor. *Palus*, *locus paludosus*, KIL. Goor, laagte, delling, ook: groot ven met biesen en riet bewassen (*in de Kempen*), SCHUERM. 159 (zie ook *Onze Volkst.* 1, 120).

— Vandaar de plaatsnaam *Goor* in Overijssel en elders. Zie verder VERDAM,

*Gore*, 1<sup>ste</sup> art., de bet. 2).

— Nog vermeldt KILIAAN (uit BECANUS, *Hispanic.*, ed. *Plant.* 1580, 44):

*Goor*, *terra nova quae certum habet sine cultura lucrum*. Waarschijnlijk in navolging daarvan leest men bij WEILAND: ‘*Goor land*, akker die, zonder bebouwd en bemest te worden, vrucht draagt’, en nagenoeg dezelfde woorden ook bij V. DALE op *Goorland*.

**Samenst.** (in de bet. 3). *Goorpaling*, kwelmpaling, paling die in het kwelmslijk leeft (DE BO<sup>2</sup> 336 a); *goorsmaak*, grondige smaak (‘Er is eene *goorsmake* aan dien visch’, a. w. 336 a).

— Als tweede lid. *Kwelmgoor*: ‘goor of slijk in eenen kwelmpot of kwelmgracht’ (DE BO<sup>2</sup> 522 b).

## **HAAR**

‘(vaak hoger gelegen) droge grond’

*Categorie:* bodem

### *Verklaringen*

Het woord wordt als appellatief nog wel vermeld in het WNT, maar is uit het levende taalgebruik vrijwel verdwenen. Schönfeld (*Veldnamen in Nederland*, blz. 60) geeft de volgende omschrijving: ‘Heer heeft vermoedelijk oorspronkelijk betekend: hooggelegen stuk hei, kleine verhevenheid, in het bijzonder op de hei; dan vaak ook: begroeid terrein.’ Uit toponiemen blijkt, dat de verbinding met heide niet noodzakelijk aanwezig is. Het woord komt ook voor als hoofdelement in boerderijnamen. Van belang is de speciale betekenis ‘festere, trockene Stelle im Moor’ die *haar* in sommige streken ook kan hebben (Erhard Mietzner ‘Die Flurnamen der Gemeinde Südlohn’, blz. 127). Wellicht is niet de hoogte het kernaspect van dit woord, maar eerder de bodemgesteldheid, met name de aspecten ‘fest’ en ‘trocken’. Wellicht is er ook etymologische verwantschap met nl. *hard*.

Een verwant woord, dat alleen uit toponiemen bekend is, is *hari* (ook *heri*). Het betreft hier oude toponiemen (b.v. Rienderen in Gelderland < Hrenheri, Mander < Manheri in Twente). Hari kan teruggaan op een vorm \*har-ja. Het gaat hier waarschijnlijk om gebieden met dezelfde bodemgesteldheid als die bij *haar*. *Hari* wijst mogelijk op grond die al in een vroege periode geschikt werd geacht voor de landbouw. Dit waren betrekkelijk ‘lichte’ gronden. Aanvankelijk kon men namelijk vanwege de beperkte technische hulpmiddelen zwaardere, op zichzelf genomen vruchtbare gronden (zware klei- en leemgronden) nog niet bewerken.

De betekenis lijkt vergelijkbaar met die van *geest*.

## HEIDE, HEED, HIET

*Categorie:* vegetatie

### *Verklaring*

Bij *heide* denken we tegenwoordig in de eerste plaats aan een benaming voor een aantal verwante plantensoorten (*Erica*), maar dit is niet de oorspronkelijke betekenis. In het Middelnederlands was de betekenis vooral ‘onbebouwde, onbewoonde vlakte; het (open, vrije) veld’. De verklaring hiervoor is, dat in de loop der tijd de begroeiing van deze vlaktes door begrazing zo zeer verschraalde, dat de heideplant er steeds meer voorkwam en er zijn naam aan ging ontlennen. Maar ook de genoemde Middelnederlandse betekenis is niet de oorspronkelijke. *Heide*, in het Oostnederlands vaak *heed* en in het pilotgebied vaak vernauid tot *hiet* (Oudsaksisch *heiða*, *hēða*, Oudhoogduits *heida*) wordt gereconstrueerd tot een Oudgermaans *\*haiþ(æ)t-* met als gereconstrueerde betekenis ‘wildernis’ (Duits ‘Wildland’). Verwant is ook nl. *heien* ‘slaan’. Buiten het Germaans worden vergeleken het Welsh *coed* ‘bos’, en het Latijnse *caedes* met ondermeer als betekenis ‘vrijmaken door weghakken’ (bij lat. *caedere* ‘afhakken, neerslaan’). Het zou dan zoiets kunnen hebben betekend als ‘land dat door weghakken van de begroeiing bruikbaar gemaakt kan worden’.

### **Bijlagen**

#### **WNT:**

**HEIDE** — HEI —, znw. vr. Got. *haiþi*, ags. *hæd*, eng. *heath*, ohd. *heida*, nhd. *heide*, mnd. *hêde*, *heide*, mnl. *heide* (*hei*), *hede*.

I Eigenlijk. Veld, vlakte.

- 1 De onbebouwde, onbewoonde vlakte; het (open, vrije) veld. In 't Mnl. gewoon; thans verouderd. || Ten ware doch niet heel wel gedaen Tonteeren die groen heyden. Hy wierpet maechdeken int groen gras *enz.*, in V. BREUGHEL, *Boert. Clucht.* 1, 36.  
— *Aan, op, over der heiden.* Nog vaak bij CATS. *Heide* beteekent hierin nu eens: het (vrije) veld, dan eens: de ruimte, de ‘wijde wereld’. || Hier leyt en man en wijf begraven aen der heyden, CATS 1, 297 b. Dat ick niet schijnen mach gelaten aen der heyden, Verlaten van de jeugt *enz.*, 2, 35 b. Datse ... haes-op ander hayden sel trecken, *Schymh.* 28. Ghy stoot hen (*paarden*) buiten stals, ja jaegt hen aen der heiden, DE DECKER 1, 96. (*De Kimbren*) kregen ... doch het wildt wederom in de beenen, en wilden wederom over der Heyden, PICARDT, *Antiq.* 38.  
— *Hij* (*enz.*) *is aan der heiden:* ontsnapt, ‘er van door’ (TUINMAN 2, 138).
- 2 Uitgestrekte, meer of minder golvende, slechts met een dunne aardlaag bedekte, zandige landstreek met schralen, doch deels eigenaardigen (zie II) plantengroei.
  - a In het algemeen, of als naam voor een bepaalde heidevlakte. || Ergens ... op een heye, CATS 1, 99 b. Al weet de Heide niet van voedsaam brood te draagen, Zy geeft noch evenwel den bezem, LUYKEN, *Beschr. d. Wer.* 75. Word ... verboden, eenige keysteenen in de heyde ... te graaven, *Utr. Placaath.* 1, 660 b. Naastheen den weg daalde de hei een weinig, SEGERS, *Fam. De Meulen.* 58. Uitgestrekte heiden met een golvende, heuvelachtige oppervlakte, BLINK, *Ned.* 3, 100.  
— Tezamen genoemd met, of tegenovergesteld aan *bosch*, *weide* *enz.* In oude formules en bij dichters. Verg. *D. Wtb.* (*Heide*) en VERDAM. || Int velt, ... in bosschen, in heyen, NUMAN, *Striit d. Gem.* 8 a. Personen, ... tot de heyde

en weyde op den voorsz. berg gerechtig, *Utr. Placaatb.* 1, 659 a (verg. HOOFT, *Br.* 1, 91). Dwars door heide en bosch, *BILD.* 6, 388. Verkoop ... Jou land en zand, ... Jou heid en greid, *Baker- en Kinderr.*<sup>4</sup> 3.

— De *heide* heet *bar*, *dor* enz. || Ick jaegh de Haes op barre Heyden, VISSCHER, *Brabb.* 91. Door vinnighen Zonneschyn, oover de drooghe heide, HOOFT, *N. H.* 703 (ook bij DE MEYER, *Gramsch.* 93). Dorre heiden, heerlyk grasland, *Leev.* 5, 233. De schrale hei, *BILD.* 2, 92.

— *Heitje*, *heike*, kleine heidevlakte, hier en daar als plaatsnaam. Verg. de samenst. *heitjesvolk*.

— *Iemand naar of op de Hoboker, de Mooker hei(de) wenschen*, hem verwenschen. Zie HARREB. 1, 297 a. || Ik zou me zelfs schier ... vervloeken, En op Hobooker hei wenschen, *Gel. Tweling.* 41.

b Als naam, niet voor de vlakte, maar voor den grond, de grondsoort. || (Ik) ben ... het moede ... voor een klein daggeld hei om te spitten, SEGERS, *Teleurstell.* 5.

3 Oneigenlijk, in toepassing op eene Oostersche woestijn. || Gy (*God*) hebt (*de Israëlieten*) ... op de hey gestadigh onderhouden, DE GROOT, *Ned. Ged.* 243 (zie ook VONDEL 3, 773; 4, 469).

II Naam voor zekere kenmerkende gewassen op de *heide* (in de bet. I, 2, a), t. w. voor sommige *Ericaceeën*. In deze bet. ook *heede*, vr. en *heet* (*hiet*), onz. (zie die woorden).

1 Als plant- of soortnaam (met mv.) of als collectief ('t gewas). || Heyde, oft heykruydt, *De la bruyere*, PLANT. — De Heyden bloeyen den geheelen Somer deur, DODON. 1293 a. De hei is bijna uitgebloeid, SEGERS, *Fam. De Meulen.* 138. Deze heide (*struikheide*) wordt ... gesneden om voor bezems te dienen, BLINK, *Ned.* 3, 101.

— Hier te lande komen twee soorten voor: (*gewone*) *heide*, *struikheide* (*Calluna* (vroeger *Erica*) *vulgaris*) en: (*fijne*) *heide*, *dopheide* (*Erica tetralix*). Voor andere benamingen zie Samenst., 2<sup>de</sup> lid.

— In den Statenbijbel heeft men *heide* gebezigd voor: (dorre) struik in eene wildernis. Zie *Jerem.* 17, 6 en 48, 6 met de *Kantt.* daarop.

2 Zekere hoeveelheid van het afgesneden gewas. || Schepen met rijsen, hoy ofte heye geladen, *Handv. v. Amst.* 756 a. Een takje heide (*op de muts der Bergschotten*), BEETS 1, 102.

(...)

— Als tweede lid. In de bet. I). *Netelheide*, met netels bewassen wildernis (*Zephanja* 2, 9); *veenhei(de)* (zie Dl. II, 2428).

— In de bet. II) *Bezenheide*, *struikheide*, omdat men er bezems van maakt (verg. Dl. II, 2453); *dopheide* (zie onder II, 1); *homgheide*, *dopheide* (V. HALL, *Landh. Flora*, 143); *pijpheide*, *dopheide*; *riegheide*, *struikheide* (Drente, Gron.; V. HALL, *a. w.* 142); *struikheide* (zie onder II, 1).

— Ook in toepassing op andere heideplanten (geen *Ericaceeën*). *Besheide* (Dl. II, 1940); *kraaiheide* (HEIMANS e. THIJSSE, *Hei en Denn.* 59; 63); *stekelheide* (Gron.), *Genista anglica* (V. HALL, *a. w.* 56).

— In de bet. II, 2)? *Schipheide*, ter verscheping? ('Geen *schipheide* meer te majen', bij PLEYTE e. a., *Meerveld*, XLIX).

## **HEURNE**

‘hoek (van een buurschap)’

*Categorie:* geomorfologie? (? vanuit menselijk gezichtspunt een ‘hoek’)

### *Verklaring*

*Heurne* (\*< horn + j-suffix; elders, bijvoorbeeld in Drenthe *horn*, *hoorn*) in veldnamen betekent ‘hoek’. Het is hetzelfde woord als *hoorn* in de zin van koehoorn. Het gaat in beide gevallen om iets dat spits toeloopt. Vergelijk hiermee het woord (nl.) *oord* ‘(afgelegen) plek’, dat in toponiemen ook op spits toelopende stukken of (met name door water) ingesloten stukken grond kan duiden.

**HEUVEL**

'hooggelegen punt'

*Categorie:* geomorfologie

*Verklaring*

In het pilotgebied benaming voor een kleine verhevenheid, vergelijkbaar met *belt*.

## HOLT (HOUT)

‘voor (timmer)houtleverantie aangewezen bos’

*Categorie:* vegetatie (invloed van menselijke activiteit)

### *Verklaring*

Uit de etymologie van het woord holt komt naar voren, dat de oorspronkelijke betekenis van *holt* waarschijnlijk is geweest ‘het (van de bomen/struiken) afgehakte, afgeslagene’. Vandaaruit kan die betekenis zich ontwikkelen tot een aanduiding voor het materiaal waaruit het afgehakte bestaat, dus ‘hout’, maar ook tot de vegetatie waarvan afgehakt wordt (dus ‘bos’ e.d.). Deze laatste betekenis is ook nog aanwezig in het huidige Nederlands (opgaand hout, kreupelhout, akkermaalshout; ook duidelijk in de uitdrukking ‘holt bie ‘t hoes’ die in Twente (en ws. ook elders) gebezigd wordt voor de verzameling (met name eike)bomen in de onmiddellijke nabijheid van de boerderij.

De betekenis ‘vegetatie waarvan hout betrokken kan worden’ komt voor in toponiemen. Uit deze betekenis blijkt, dat taalkundig gezien geen intrinsieke koppeling aanwezig is met de grondsoort waarop dat ‘holt’ groeit. Als jij dan als bodemkundige wel een verband waarneemt tussen een bepaalde grondsoort en holt-toponiemen, dan zal dat, denk ik, komen omdat de vegetatie waarvan hout betrokken werd *in het door jou onderzochte gebied en als gevolg van de landbouw-culturele ontwikkeling van dat gebied* op een gegeven moment leidde tot de situatie, dat hout leverend bos zich grotendeels op een bepaalde bodemsoort bevond. Het is m.a.w. best mogelijk, dat in een ander gebied ‘holt’ op een andere voor houtige gewassen geschikte bodemsoort te vinden is.

### *Holt in toponiemen:*

De bepalende delen van samengestelde toponiemen met het grondwoord -holt zijn uiteraard vaak boomnamen. Vooral de *beuk* (bök en varianten) (Bocholt, Bocholtz (gem. Simpelveld, Limburg), Buchholz (Kreis Minden), Boekhout etc.) Nog enige Duitse voorbeelden: (met *eik*) Eekhout, Eikholt (buurschap bij Melle), Eickel bij Lübbecke (1183 Echolte); (met *es*:) Aschholt bij Brackwede, Mastholte bij Rietberg (1476 As holte; de m- is enclitisch: Tom Asholte > To Masholte > (geherinterpreteerd) Mastholte; (ws. met vore ‘spar’: ) Varenholz in Lippe (1271 Vorenholte), en ms. ook het Nederlandse Voorhout (zie Lexicon van Nederlandse Toponiemen voor 1200); (met *els*:) Elshout; (met berk: ) Berkhout in Noord-Holland; ook – het zal je deugd doen – met *spek* (‘loot, twijg’) in Spechtholt bij Epe in Duitsland, dat in 1365 vermeld staat als Specholte. en in Spekholzerheide gem. Kerkrade (1108 Specholz); met *mekkel* (oud woord voor ‘groot’ verwant aan grieks megalos) is samengesteld de Enschedese wijknaam Mekkelholt (1381-1383 Mekelholt), die ontleend is aan een voormalige boerderij.

Holt wordt wel eens beschreven als ‘hoogstammig bos’, maar uit het voorkomen van combinaties met *spek* en *els* blijkt, dat dit niet het geval hoeft te zijn. Zelden treden persoonsnamen op in het bepalende deel, wat er op wijst dat holt meestal bij de gemene gronden hoort (schaarbos).

Jellinghaus (Die westfälische Orsnamen nach ihren Grundwörtern, 1930), waaraan bovenstaande voorbeelden grotendeels zijn ontleend, omschrijft holt als ‘Gehölz und zwar ein geschlossenes dichtes Gehölz, sei es Hochwald oder Niederholz, aber kein Hain, keine Mark, in der einzelne Bäume oder Buschwerk mit Weidestellen und Heide wechseln.’ (Het laatste bijzinnetje hierin (... in der einzelne ...) heeft betrekking op Mark en niet op holt.)

Het lijkt erop, dat holt in toponiemen vooral dat aanduidt wat in het Engels *timber* wordt genoemd, dus bos dat dient om timmerhout te leveren (balken en planken). Scherp hiervan onderscheiden wordt de term *wood*, te vertalen als 'hakhoutbos' (zie Oliver Rackham, *The history of the countryside*).

## Bijlagen

*Kluge, 'Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache', 23e druk, bewerkt door Elmar Seebold:*

**Holz** n. (< 8. Jh.). Mhd. holz, ahd. holz, as. holt aus g. \*hulta- n. 'Holz', auch in anord. holt, ae. holt m./n./, afr. holt.

Ausgangsbedeutung ist eigentlich 'Gesamtheit der zu schlagenden Schösslinge des Niederwaldbaums' (Trier); daher vergleichen sich unmittelbar (neben g. \*hulta- aus ig. \*kl̥ēdo-) gr. kládos m. 'Zweig' (\*kl̥ēdo) und mir. caill f., kymr. celli 'Wald, Hain' (\*kl̥ēdi); semantisch ferner steht russ.-kslav. klada 'Balken, Holz'. Zu (ig.) \*kel̥- 'schlagen, brechen' in gr. kláō 'ich breche, beschneide junge Zweige', l. percellere 'zu Boden werfen, zerschmettern' (wohl \*kel̥-n-)

*'Etymologisches Wörterbuch des Deutschen' (DTV verlag, 2e Auflage, 1997) heeft:*

**Holz** n. 'Gewebe und Stamm von Bäumen und Sträuchern, Baum, Wald, aus Holz gefertigter Gegenstand', ahd. (8. Jh.), mhd. holz, asächs. mnd. aengl. anord. holt, mnl. nl. hout, engl. (dichterisch) holt, schwed. (mundartlich) hult führen as schwundstufige Bildungen (germ. \*hulta-) wie griech. kládos 'Ast, Zweig, Trieb', kladarós 'gebrechlich' und unterschiedlich ablautendes lat. cládēs 'Verletzung, Schaden, Unheil, Niederlage' sowie aslaw. klada 'Holzblock', russ. kolóda 'Balken, Block, Baumstamm' auf eine d-Erweiterung der Wurzel ie. \*kel(ē)- 'schlagen, hauen', so dass Holz ursprünglich als das 'Abgeschlagene, Abgehauene' aufzufassen ist. (...)

Jan de Vries 'Nederlands Etymologisch Woordenboek' geeft onder het lemma *hout* een vergelijkbaar verhaal.

## HORST

‘(o.a.) met kreupelhout begroeide hoogte’

*Categorie:* vegetatie (menselijk ingrijpen) (of geomorfologie?)

### *Verklaring*

De betekenis van dit woord in toponiemen wordt ondermeer omschreven als ‘stuk of streek van hoge (hogere) grond, gewoonlijk zandgrond, al of niet met (laag) hout begroeid of door (laag) hout omgeven’ (naar WNT); daarnaast ook ‘kreupelhout’. Hoewel bij horst vaak in eerste instantie wordt gedacht aan een verhevenheid (van beperkte omvang) in het landschap is het de vraag of dit de oorspronkelijke betekenis is geweest, of dat datgene waarnaar de term horst oorspronkelijke verwezen heeft vooral voortkwam op dergelijke verhevenheden.

De etymologie kan wijzen in de richting van *hakhoutbeheer* (KLUGE-SEEBOLD onder *horst*). Indien dit juist is, dan is de betekenis ‘hoogte’ dus secundair. In deze richting wijst ook de betekenis ‘struikgewas’, het gebruik van horst voor ‘stronk van een struik’ en de benamingen als *braamhorst* voor de *braamstruik* in sommige Brabantse dialecten en de term *notenhorst* voor de *hazelaar* (zie Woordenboek van de Brabantse Dialecten, dl III, sectie 4, afl 3 Flora).

Het woord horst komt in het pilot-gebied meestal voor als tweede lid van boerderijnamen, en soms als veldnaam (b.v. in IJzerhorst).

Zou het woord *hors*, waarvan het artikel uit het WNT hieronder is weergegeven, verwant kunnen zijn met *horst*?

## Bijlagen

### WNT:

**HORST** — HURST —, znw. vr. en (zeldzaam) m. Ohd. *hurst*, *horst*, mhd. *hurst*, vr. en. m., (dial.) hd. *hurst*, m. en vr., *horst*, m.; ags. *hyrst*, eng. *hurst*; ond. *hurst*, vr.; mnd. *horst*, *hurst*, nnd. *horst*, *hōrst* (*höst*), mnl. *horst*.

A) Stuk, streek van hoogen (hoogeren) grond, gemeenlijk zandgrond, al of niet met (laag) hout begroeid of door (laag) hout omgeven. Dit schijnt in ’t algemeen, ook in de opgenoemde Germ. dialecten, wel de bet. te zijn; zie ook bij de aanhalingen. Men vindt evenwel o. a. ook de bet. kreupelbosch, en: (dik) struikgewas en: struik, stronk vermeld (verg. voor ’t Ndl. b. v. KILIAAN op Horsch, horst en CORN.-VERVL. op *hōrst*). In Oost-Vlaanderen (zie *Loquela* 13, 59) is *hurst* eene glooiing, b. v. de hellende berm langs eene vaart. Vermoedelijk hangt *horst*, hooge, al of niet met hout bewassen grond, samen met *hors*, droge of droogvallende buitengrond (HORS, 3<sup>de</sup> art.); verg. met het eerste *hors(en)*, met kreupelhout begroeide buitengrond(en) (HOEUFFT, *Bred. T.*), met het andere b. v. eng. *hurst* in de bet. van: hooge zandrug in een stroom; verder vermeldt BOEKENOGEN *hors* als bijvorm van *horst* in benamingen van stukken land in de Zaanstreek. Veelvuldig komt *horst* voor als plaatsnaam — al of niet in samenstelling (*De Horst*, *Ter Horst*, *Boekhorst* enz.) — en in aan plaatsnamen ontleende geslachtsnamen (*Binckhorst*, *Hoolhorst*, *Van der Horst* enz.). Daarover kan men zien *Nomina geogr. neerland.* 2, blz. 10 vlg. en verder blz. 16 vlg., waar de verdeling der talrijke ‘horsten’ over de verschillende streken des lands wordt aangewezen; voor enkele familienamen zie WINKLER, *Geslachtsn.* 250 en 286. Voorzoo veel het jongere composita — bepaaldelijk namen van buitenplaatsen — betreft, kan men *-horst* welhaast opvatten als een suffix dat plaatsnamen vormt; verg. *-burg* (Dl. II, 1896), *-heim*, *-oord*, *-stein*. || Uit dik veen bestaande en met hulst en varens begroeide hoogten, zoogenoemde Horsten (*in het Stokkumerbroek*), STARING, *Bodem* 1, 97. In het midden van

het (*Beekberger*) woud ..., waar eenige hoogten, horsten genaamd, en op dezelve de statigste eiken zich verheffen, A. W. ENGELLEN in *Leeskabinet* 1842, 4, 7.

Horst, m., hoogliggende kamp bouwland, omgeven door lagen wal met struikgewas of akkermaal, *Driemaandel*. Bl. 3, 60.

B) Benaming voor het hoge, ruige nest van een roof- of stootvogel; verg. evenwel ook de samenst. *Ooievaarshorst* (V. HASSELT in KILIAAN, blz. 250).

Misschien eene overdr. toepassing van de bet. A)? || Dat nyemant ... en onderstae eenige havicken sperweren, off *enz.* ... to stoeren op den horst, off die eygeren daer aff to nemen, *Geld. Placaetb.* 1, 29 (a°. 1547). Al wie zijn horst (*van een adelaar*) durft naderen, BEETS 3, 518.

Zie (o. a. voor 't mv. *horsten*) voorts *Vl. Placcaetb.* 2, 402 (a°. 1613) en *Placc. v. Brab.* 2, 193 a (a°. 1631).

(...)

### MNW

**HORST (hurst)**, znw. vr. Mnd. *horst, hurst*; mhd. *hurst*; ohd. *horst, hurst*; hd. *horst*, ml.; meng. eng. *hurst*. *Struikgewas, kreupelhout, bosschage* Over den oorsprong, die niet met zekerheid bekend is, zie de Wdbb., vooral Grimm 4<sup>2</sup>, 1833 vlg. In het ndl. is horst, nog slechts bekend in plaats- en familienamen, als *Van der Horst, Bronkhorst, Ravenhorst, Brinkhorst, Ophorst, Binkhorst, Lokhorst, Rouwenhorst, Nederhorst (den Berg)*; *enz.* Zie Winkler, *Geslachtsnamen* 250 en 286. Kil. horscht, horst, virgultum, sylva humiles tantum frutices proferens, frutetum, fructetum. Het woord is in het mnd. veel gewoner geweest dan in het mnl. Vgl. Lübben 2, 304 vlg. Ook in de 17de eeuw schijnt het woord niet of althans zelden meer voor te komen. Bij Oudem. staan geen voorbeelden. || Een vierendeel van drien roeden after die horst, *Hs. Egmond f.* 15v. (Si sullen) nemen dat van soeren holte, dat nicht seer vruchtbaer en is, ende tasten nicht in groene horste, daer die doel (?) hen gaen sal, dat eckene ende boeckene nicht toe groene, *Overijs. Marker.* XII, 20, 61. — Ook in den zin van *de groote en ruwe nesten der roofvogels*. Zie Winkler t. a. p. 250, en Van Hasselt op Kil., die o. a. den plaatsnaam *Oyevaershorst* aanhaalt. || Eenige ... voogelen te stooren op den horst, *aangeh. bij V. Hasselt op Kil.*, bl. 250.

**HORS (III)**, znw. vr. Buitengrond (in de bet. 3); gors (1<sup>ste</sup> art.). HOEUFFT, *Bred. T.* 258, spreekt van 'horsen of horren' als van 'aanwassen, met kreupelhout begroeid'. Verg. HORST. || Overal ... brandinggebruis op de ... schorren, platen en horsen, HASPELS in *Gids*, 1899, 4, 6. Tusschen ... de Onrust en den vasten wal van Texel of de Hors is *enz.*, *Beschr. d. Ned. Zeegaten* 4<sup>3</sup>, 33. Aan de hors van dit eiland (*Texel*) zijn ... balken aangedreven, *Scheepvaartbericht* van 30 Dec. 1901.

**Samenst.** *Vliehors* ('De *Vliehors* ... de Z. W. punt van ... Vlieland, eene zandplaat, die met gewone springtijden bijna geheel ondervloeit', *Beschr. d. Ned. Zeegaten* 4<sup>3</sup>, 47).

## **-HUIS, -HUIZEN**

Woning, resp. huizengroep

*Categorie:* antropogeen

### *Verklaring*

*Huis* komt in het pilot-gebied en omgeving voor als hoofdelement van boerderijnamen. Het bepalende element van zo'n huis-naam is vaak een benaming voor een landschapselement (b.v. veld, beek, riet, broek).

De meervoudsvorm huizen is ongewoon in het pilot-gebied en wordt gebruikt voor buurschappen of subbuurschappen. De naam van het subbuurschapje Holmershuizen in het pilotgebied doet erg ongewoon aan voor deze streek, mede door het eerste lid Holmers. Misschien is deze naam niet oud. In Nederland hebben toponiemen op -huizen in het eerste lid meestal een benaming voor een landschapselement (b.v. Enkhuizen, Dijkhuizen, Voorthuizen). In Duitsland is een zeer grote groep oude huzen-toponiemen die in hun eerste lid vaak persoonsnamen hebben.

## **-INK, -ING (suffix)**

*Categorie:* suffix ('antropogeen')

### *Verklaring*

Het suffix -ink werd gebruikt om 'horen bij' uit te drukken. In Overijssel en Oost-Gelderland (en in aangrenzende gebieden in Duitsland) treedt het frequent op in boerderijnamen. Meestal is de basis van die boerderijnaam een Germaanse persoonsnaam (voornaam). De toevoeging van -ink aan die persoonsnaam duidt dan 'datgene wat hoort bij de betreffende persoon' aan, te weten de boerderij.

Het meervoud van dit suffix is aanwezig in de Drentse boerderijnamen op -inge. Het suffix kon ook gecombineerd worden met het collectiefsuffix -ja, waardoor -ingja ontstond. Dit ontwikkelde zich tot -ingi, dat vooral veel voorkomt in namen van terpdorpen op -ens, -ins. In het Fries ontwikkelde -ingi zich namelijk tot -inze en verder tot -ens en -ins. Vandaar ook bijvoorbeeld de Friese vorm *Grins* voor Groningen (< Grôningi).

## KAMP

‘stuk land door heggen, wallen, sloten of andere afscheidingen van de omringende grond afgezonderd, dat in gebruik is als bouwland, wei- of hooiland enz.’

*Categorie:* bodem (invloed menselijk ingrijpen)

### *Verklaring*

Dit woord komt voor in talloze perceelsnamen in het pilot-gebied en daarbuiten (in Nederland vooral in het noorden). De betekenis is dan ‘stuk land door heggen, wallen, sloten of andere afscheidingen van de omringende grond afgezonderd, dat in gebruik is als bouwland, wei- of hooiland enz.’ (naar WNT). Het is een oud leenwoord uit het Latijn (*campus*). De klassiek-latijnse betekenis van *campus* is ‘veld’, ‘stuk land’ (Short & Little denken aan een etymologie die uitgaat van een wortel met als betekenis ‘uitgraven’, wat zou kunnen wijzen op het verwijderen van bomen OPZOEKEN), en de betekenisontwikkeling doet denken aan die van het germaanse woord VELD, dat van ‘open terrein, open vlakte’ (mogelijk oorspronkelijk ‘het platgemaakte [terrein]’ van een wortel die ‘spreiden, plat slaan’ afkomstig kan zijn en omdat het bv in Engeland vooral in optreedt juist daar waar ook bos is, dus in contrast met bos) zich in veel streken (Engeland, Duitsland, Zuid-Nederland (?)) ontwikkeld heeft tot ‘in cultuur gebracht land; cultuurland’. Dat het een leenwoord is lijkt erop te duiden dat het oorspronkelijk geassocieerd is geweest met een ontginningsperiode.

In het pilot gebied komt het vaak voor zonder nadere aanduiding (Kamp), met verkleinwoord (Kempken) of met toevoegingen als hoog, leeg (‘laag’), groot. Dergelijke perceelnamen hebben vanwege hun weinig specifieke karakter uiteraard een beperkte ‘reikwijdte’. Een perceel dat bij de veldnamenregistratie vastgelegd is als Kamp in de praktijk in een conversatie te weinig specifiek mocht zijn, dan kan men er altijd de naam van de boerderij aan toevoegen die eigenaar is van dat perceel (b.v. ‘Wilminks Kamp’ of ‘Wilmink zien Kamp’ e.d.).

Onder de boerderijnamen op -kamp zijn vooral frequent Nijkamp en Veldkamp. Zij verwijzen naar (in vergelijking met de oude enk-gronden) jongere ontginningen (nij ‘nieuw’, veld ‘open terrein dat niet in gebruik is als cultuurgrond, heide’).

## Bijlagen

### WNT:

**KAMP (I)**, znw. m., stuk grond. Mnl. (vooral noordndl.) *camp* (en *campe*), dial.-ndl. *kamp* en *kampe*, verkl. *kempskén* (GALLÉE), friesch *kamp*, mnd. nnd. *kamp*, os. *camp* (GALLÉE, *Vorstud.* 175; 463). Uit lat. *campus* (veld, stuk land). Verg. mlat. *campus*, bij DU CANGE II, 72 (het vierde art.).

1 Een stuk grond, land, veld, in 't algemeen, t. w. zonder bepaalde begrenzing en niet voor een bepaald doel in gebruik. || Eenen wech ... duer t'moer naer Brevoort ..., om daerover geschut te mogen brengen tot op seeckere hooge camp lants, DUYCK, *Journ.* 2, 374. Norrits, neemende zyn' wyk in eenen kamp vol boomen, omgordt met een' laaghe heining van aarde, HOOFT, *N. H.* 767. Ghy ouwe Guesen, Die soo menighen Spangert hier op een kamp, en daer op een kant van een sloot Gheduwt hebt, en gedrenckt, en sloecht, en stackse doot, BREDERO 2, 90. (*Ik*) Campeerde op een groote camp, die, tegen een seer schoon bosch leggende, op een groote hoochte aensach, C. HUYGENS Jr., *Journ.* 1, 479.

- 2 In 't mv., in toepassing op het akkerland, de bouwakkers, het beteelde, bebouwde veld. || Dat onse ondersaeten niet beschadigt en werden by den conynen van onse waranden, die welcke in haere campen ende vruchten comen maecken hoolen, *Cost. v. Ravestein*, a. 27 (a°. 1522), bij STALLAERT. Om des wille, dat die beesten schaede doen, alsoo wael aen den werdt als in den cooren van den campen, soo wat beesten daerover bevonden worden in myns heeren werden, sullen daeraen ghebreuckt hebben eenen alden schilt, ende in der naebuieren weerden ofte campen, vijf Vlaems, *Cost. v. Megen*, a. 2 (a°. 1537), *ald.*
- In dezen zin verscheidene malen bij VONDEL, doch soms ook geheel in 't algemeen voor: de velden, het veld. || De stroomen (*in den oorlog*) onbeseylt, de kampen onbeploeght, VONDEL 2, 378. De kampen (Berooft) van 't gewas, 3, 269. O kampen, klavervelden! 5, 612. De mensch vergaet, Gelijck het gras, de bloem op velt en kampen, Verdort, 7, 462 (zie verder 7, 445; 531).
- 3 In engere toepassing. Een stuk land door heggen, wallen, slooten of andere afscheidingen van den omringenden grond afgezonderd, tot bouwland, tot wei- of hooiland enz.; verg. samenst. als *bouw-*, *gras-*, *greid-*, *zaai-*, en *bullen-*, *ossen-*, *paardenkamp*, enz. Zie voor de verschillende landstreken de wdbb. van HOEUFFT (*Bred. T.*), MOLEMA, BOEKENOOGEN enz., en voorts de aanhalingen hieronder. || Een kamp of bouwkamp is een stuk bouwland, door een sloot of andere afscheiding van 't naburig land afgezonderd, *Aanteek. uit de 18de eeuw (Deventer)*. Kamp, kampgrond. 1°. een stuk afgegraven en omtuind land; 2°. een stuk land van den esch of markegrond afgegraven en door een wal omringd, DE JAGER, *Archief* 1, 328 (*Drenthe*). Die grond wordt bij kampen geveild, V. DALE. — In dit (Krakeel) ...; daar zulk een meenigte van Landhoeven, Huizen, Schuuren, Akkers, Kampen en Weiden, nu in 't bezit van den eenen, morgen in dat van den anderen waaren, *Boere-Krakeel II (Voorbericht)*. De Martenskamp en nog veul Land En Kampen, 168. Rijke en vermogende Boeren houden wel bijzondere kampen voor hunnen Stier, BERKHEY, *N. H.* 6, 275. Een klein open kampjen, met mislukte rogge beteeld, V. LENNEP, *Rom.* 3, 94. Achter de huizen zag men kampen met haver en wintergerst beteeld, en door kleine hagen of dijkjes van een gescheiden, 6, 2.
- *Een kamp (kampje)land(s)*; mnl. *een camp(e) landes (lants)*. || De eigenaars der Tuinen op het Outewaaler- en Oetgens-Pad, zyn ... met de eigenaars van zekere drie Kampen Lands ... overeengekomen, dat deeze kampen, nooit anders, dan tot wei- of hooiland, zullen worden gebruikt, WAGEN., *Amst.* 3, 4 b. Een kamp land, waarop vijf man ... staat te maaijen, BERKHEY, *N. H.* 9, 194.
- Met eene bepaling welke den aard, of de soort, of het gebruik van den grond noemt of aanduidt. Verg. fri. *in kamp greide (Friesch Wdb.* 2, 36 b). || Ses campen weylands, binnen de voorsz. Heerlykheden ... gelegen, *Utr. Placaatb.* 3, 35 a (a°. 1645). Een afgeperkt kampje grasveld, BERKHEY, *N. H.* 9, 305. Dat de meeste boerderijen een of enkele kampen grasland bezitten, *Versl. Landb.* 1917, 1, 19.
- *Een kamp hooi*, een stuk hooiland: verg. bij BOEKENOOGEN 395: Soms verstaat men onder kamp een stuk hooiland van bepaalde afmeting, nl. 400 vierk. Rijnlandsche voeten. || (*Het gras*) Is Buiten Dyks zo schoon, als iemand kan begeeren. 'k Heb daar drie Kampen Hooy, V. MOURIK, *Slagtt.* 3. Plaatselijk (in de Wormer) beteekent *een kamp hooi* hetzelfde als *hooiklamp* (BOEKENOOGEN 395). Verg.(?) dial.-eng. *camp*, hoop of stapel van tegen de vorst gedekte aardappels of rapen, naast gelijkbet. eng. *clamp* (*N. E. D.* II, 53 a).
- 4 Zeer ongewoon, in toepassing op een perk, b. v. een grasperk, in een tuin. || Twee kampen vormen 't middenvak (*van zekeren tuin*), Een springfontein er tusschen, V. ZEGGELEN 3, 44.

- 5 Als buurtnaam of straatnaam in sommige steden, zoo te Haarlem: *de Kamp* (OVERMEER, *Haarl. Straatn.* 50); te Utrecht: *de Oude* —, en *de Nieuwe Kamp*; te Leiden: *de Kamp*, bij verkorting voor *de Vrouwenkamp* (om de Vrouwenkerk): oorspronkelijk landelijke, later tot pleinen of straten geworden terreinen; eveneens in eenige Noordduitsche steden (*D. Wtb.* 5, 135). || Volg mij in deze achterbuurt. Het heet hier De Kamp, BEETS, *C. O.* 345. Verg. hierbij de namen van plaatsen (goederen, buurten, dorpen, steden): *Camp* (of *Kamp*), *De Kamp*, *Kampen*, *De Kampen* (zie POTT, *Aardrijksk. Wdb.*) en *-kamp*, *-kampen*, als tweede lid, in vele topografische benamingen (zie bij Samenst.).
- 6 Aan een *kamp* in de bet. 3) of 5) zijn ontleend de geslachtsnamen *Van der Kamp*, *Op de Camp*; in Friesland *Kampstra*; in samenst. als eerste lid *Camphuysen*, als tweede lid *Boomkamp* enz. (zie beneden).
- Afl.** (in de bet. 3) *Bekampen* (een stuk grond) omheinen (zie MOLEMA); *verkampen* 1°. (vee) van kamp doen veranderen, in of op een anderen kamp zetten (Veluwsch); ook in een boerengrap ('Jeuken ze je?' (*vraag aan iemand die zich op het hoofd krabt*); 'Nee; ik *verkamp* ze maar eens').
- 2°. Als onz. ww., voor: weggaan 'verhuizen', 'verkassen' ('We zellen ook wel haest *verkampen*, Zei Hans; maer — ik mien Myn Pyp eerst deger uit te dampen', *Boere-krakeel* 203).
- Samenst.** (als eerste lid). — In de bet. 3) *Kampgrond*, in Drenthe: zie hierboven eene aanhaling uit DE JAGER, *Arch.* 1, 328; *kamplaan* ('Gevraagd: Een *Kamplaan* of iets dergelijks om te grazen (t. w. voor de paarden van een voerman)', *Uit een dagblad*. — In een geslachtsnaam: *Camphuysen*. — Als tweede lid. — In de bet. 3) *Bouwkamp* (b. v. te Barneveld: *Onderz. Landb.* 1886, 8, 6); *graskamp* (zie ald.); *greidkamp* (*Friesch Wdb.* 2, 36 b); *zaaikamp* (WEIL.). — *Hongerkamp* (Dl. VI, kol. 922). — Met een diernaam *Bullenkamp* (*bollekamp*, *Friesch Wdb.* 2, 36 b), *harten-*, *herten-*, (*harts-*) *kamp* (Dl. VI, kol. 661); *koekamp* (zie bij het eerste lid); *paardenkamp* (Dl. XII, kol. 71; verg. friesch *hynstekamp*, *Friesch Wdb.* 2, 36 b). — *Kippenkamp*, hoenderpark ('Een *kippenkamp* met 150 kippen', *Lunteren*). — Als topographische benaming (verg. 5) *Hoerenkamp*, volksbenaming voor *de Kamp* te Leiden; *Vrouwenkamp*, de buurt rondom de Vrouwenkerk, te Leiden ('De *Vrouwen Camp*, begint van S. Lijsebeths Gasthuys, begripende de Camp aen beyde de zijden totte Maren toe, is aen twee gebuyrten verdeelt, die met de namen West-Vrouwen, ende Middel-vrouwen-Camp, onderscheyden werden', ORLERS, *Beschr. v. Leyd.* 69). Verder in tal van namen van landerijen, goederen, hofsteden, buurtschappen, dorpen en steden, als *De Buitenkamp*, *Denekamp*, *De Har(t)skamp*, *Heetkamp*, *Huiskamp*, *Huurkamp*, *Kraaienkamp*, *de Loostercampen* (MERULA, *Wildern.* 1, 256), *Mariënkampen*, *Vlierkamp*, *Zoutkamp* (enz.), en in aan zulke namen ontleende geslachtsnamen, als *Boom-*, *Hoer-*, *Hulst-*, *Klei-*, *Lang-*, *Meer-*, *Meteler-*, *Nig-*, *Struiken-*, *Veld-*, *Walenkamp* (of *-camp*), en

## KOLK

‘natuurlijk klein waterbekken midden in het land, plas, poel’

*Categorie:* geomorfologie (waterhouding)

### *Verklaring*

In het pilot gebied komen een aantal samengestelde toponiemen op -kolk voor. Een betekenis als ‘natuurlijk klein waterbekken midden in het land, plas, poel’ lijkt hier van toepassing. De etymologie van dit woord is onzeker. Verwantschap met nl. keel wordt wel aangenomen. Misschien is een verwantschap met *kwel* (met *kol-* dan als nultrap van *kwel*) denkbaar.

## Bijlagen

### WNT:

**KOLK**, znw. vr. (in Z.-Nederl. ook m., en oudtijds een enkele maal onz.), mv. -en. Mnl. *colc*, *culc*; mnd. nnd. *kolk*, *kulk*; ofri. *kolk*; ags. *colc*; de. *kulk*. De etymologie is duister; wellicht is het woord van onomatopoeïsch oorsprong, waarop misschien ook het voorkomen van den vorm *klok* wijst. Oudtijds ook *kulk* (zie b. v., behalve in onderstaande aanhalingen, nog WESTERBAEN 2, 410; 420).

**1 Wieling, maalstroom, ‘draaikolk’.** || Kolck. Sax. Holl. Fris. *Vortex*, *vertex*, *gorges*, *vorago*, KIL. — Nu hanget (*het schip*) aen een bergh, nu breeckt de mast de wolcken. Nu slijct de Hel het op door ’t slorpen van de kolcken, VONDEL 2, 177. Dit is Charybdis-stroom die rond-draeit menig schip, Tot dat ’t gestooten wordt, en bryst aen de klip. Al heeft dees diepe kolk veel zeilen ingezogen, D’exempels baeten niet, DE MEYER, *Gramsch*. 29. Sireenen ..., Die Helt Ulisses, door haar vleiend strantgezang, Te lokken zochten, in de vreeselykste kolcken, SCHERMER 261. De Noordzee is lyrisch, hartstogtelyk, vol klippen, ondiepten, stormen, kolcken, GEEL 214. Bij een baantempo van 28 (*bij het roeien*) liggen de kolcken meer dan 1 M. achter het roer, *Uit een circulaire* (a<sup>o</sup>. 1928).

— Op plaatsen als de volgende toegepast op andere dergelijke verschijnselen.

|| Een loeiende orkaan plooid of ontwortelde het geboomte en voerde de afgerukte bladeren er van in wentelende kolcken hemelwaarts, CONSC. 2, 230 a. Alles draaide om haar heen; lichtsprankels en vonken vuurs warrelden in kolcken voor hare oogen, 3, 71 b.

**2 Met stilstaand water gevuld gat in den bodem, ontstaan door de werking van een kolk in de bet. 1); waal, wiel.** || Kolck. ... *ehuuies*, KIL. Kolk is ... een diepte of put, ontstaan door uitspoeling van den bodem door een krachtigen waterstroom, o.a. bij dijkbreuk en dan wiel genoemd, WINKLER PRINS, *Encyclop.*<sup>5</sup> 10, 615 a. — Wielen en kolcken ..., als treffende blijken van ijssdammen en dijkbreuken, *Med. d. Geld. Mij. v. Landb.* 1846, 396. De groote kolk — of woai — die van de dijkbreuk in ’t jaar 19 spreekt, CREMER 12, 86. Eene rij van kleinere en grootere kolcken langs dien ouden dijk getuigt nog van de vroegere doorbraken, *Onderz. Landb.* 1886, 18, 9.

**3 (Meestal peillooze) diepte of afgrond, bijna altijd van water.**

a Eig. Inzonderheid met betrekking tot de diepten der zee, en vandaar soms als aanduiding van de zee zelf gebezigd. || De diepe kolcken der zee werden gesien, de gronden der werelt werden ontdeekt, 2 *Sam.* 22, 16. Dat’er Tritons zijn, of ander geurig volck, Dat innerlijck bewoont den ongemeten kolck, CATS 2, 298 b. De Zee is een grondeloosen Kolck; alle Revieren loopen

geduyrighlijck daer in, en nochtans sy en loopt niet over, SPRANKHUISEN 1, 42 *b*. Daer d'Elve koockt, door 't gloeyen harer kolck, Onnosel bloed van overrompelt volck, VONDEL 3, 127 (*er is sprake van den brand van Maagdenburg*). Den vierden blixem heeft ten lesten hem gevelt ...; daer ligt den kloeken held. Hy is naer synen val in Ætnas kolk gesonken, DE MEYER, *Gramsch*. 77. De Slang verschijnt! ... Luidsissend in heur vaart, Schiet nu de vlijmspits hemelwaart En kleurt met bloedig schuim de wolken; Nu boort zij weêr in de eeuwig donkre kolken, STARING 2, 103. Hoe zij (*de nijverheid*) ... Een band strikt tusschen alle volken Van oost- tot wester-oceaan, Steeds wenschend over nieuwe kolken Een nieuwe wereld in te gaan, POTGIETER 9, 120.

*b*) In fig. verband en geheel fig. || Godt is een grondeloose Kolck, soo dat geen Schepsel met eenich dieploodt yet Bodems daer inne voelen kan, SPRANKHUISEN 1, 4 *a*. Datze de hel noch af zullen loopen, En vermoorden al wat 'er is in de helse kolk, J. VOS, *Ged.* 2, 229. Een grondeloose kolk, oneigendlijk een gat, dat niet te stoppen is, een ongemak, dat niet te heelen, of te geneesen is, iets dat onversaadelijk is, WINSCHOOTEN, *Seeman* 116. Als wy vergeeten, ... hoe spoedig de beek onzes Levens nederstort in den ruischenden kolk der Eeuwigheid, *Leev.* 7, 175. Hij scheen met den geest in de kolk der smartelijkste gepeinzen weggezonden, CONSC. 1, 22 *a*. *Ze (de spoorwagens)* doemden op uit de duisternis, altijd voort, ... en verloren zich verder ook weer in den deemsterigen kolk, VERMEERSCH, in *Vlaanderen* 2, 394.

#### 4 Kuil, put.

**a In het algemeen.** Ongewoon. || Zijnes herten kolck, VONDEL 1, 261.

**b Water-, drenkput, wel.** Soms: natuurlijk klein waterbekken midden in het land, plas, poel. || Als in een colck een steentgen valt te gronde Het water werpt terstont een ringsken in het ronde, REVIUS, *Over-Yss. Sang.* 9. Zullen ... geen Brouwer, Brouwster *enz.* ..., zich ... mogen vervorderen, ten tyde dat de gemeenleggende Kolken zyn geïnfecteerd, hunne Wateren elders te haalen, dan ter plaatse, daar de Deken en Vinders het zelve zullen ordonneeren, *Keuren v. Haerlem* 2, 102 *a* (a°. 1749). Dat de Waterhaalders, uyt de nieuwe Kolk Water haalende, altyd een Lood zullen moeten haalen by den Opziender van dezelve Kolk, 2, 344 *b* (a°. 1752). Twee Waterpoelen strekken (Een kuijer ver van Lochems Veldgemeent') Ten badplaats aan de snaatrende eend ...; In elk der Kolken plompt een Klok, STARING 2, 125. Wilde ganzen en ander goed, dat de talrijke kolken in den omtrek bevokte, VITRINGA, *Neen!* 1, 90. Voor het vee graaft men in het land vrij diepe kuilen, zoogenaamde kolken, *Onderz. Landb.* 1886, 27 bis, 3. De eenvoudigste vorm (*v. e. waterput*) is een gegraven open kolk, *Voorschr. Inr. Stell., Aanh. C.*, blz. 5.

— In de volgende aanhaling: bron. || Als men onder de spelonk wat verder doorgaat, ziet men de kolk, die 't water tot den waterval uytlevert, die ik onpeylbaar bevonden heb, VALENTIJN, *O.-I.* II, 1, 135 *a*.

**c Verzamelbekken voor afvalstoffen, riool(put),** || Endelijk beteekend een kolk een goot, of holte. daar vuiligheid, modder, en as, in vergaard werd, waar van de kolk ruimen, de kolk schoon maaken, WINSCHOOTEN, *Seeman* 116 volg. De afvoerbuizen ... voeren de stoffen in een kolk of riool, uitlopende in een put, PIJTAK 494. Bij de meeste boerderijen (is) naast de mestvaalt eene, hetzij gemetselde, hetzij slechts gegravene kolk om de wegvloeiende specie eenigszins te bewaren, *Onderz. Landb.* 1886, 26, 15. Kolk voor het regenwater, voor het privaat, V. HOUCKE en SLEYPEN, *Mets.* Een geregelde en grondige lediging der kolken was ... mogelijk, zoodat verstopte kolken zoo goed als niet voorkwamen, *Versl. Gem. Leiden* 1936, *Bijl.* VI, 5.

**d Aschkuil bij een stookplaats. Verouderd.** || Als sy zyn alleen, so sit dit arme volck En braen een Raepje en een uyen inde Kolck, BREDERO 2, 111. De Sim ... Nam 's Katten lincker-poot, ..., En krabde de ghebraen Kastenjan uyt den haert. ... Onze ... Sim niet afliet van verzenghen: Voorze had de kolck ontbloot van gloeyende karstenghen, VONDEL 1, 501. Houde kolke in de haertsteden onder de ysers of vuerplaetsen, bij BOEKENOOGEN (a°. 1732).

De kolk van 't haardje, DE WAKKER V. ZON, *Twee-enderdig W.* 1, 138.  
— Bij deze bet. sluit zich wellicht aan die van kop van een tabakspijp in de volgende aanhaling. || Een bijzonder gevallen hadden (se) in de laest gecomen tabacxpipen met groote colcken, waardoor de cleyne nu heel installigh blijven, V. RIEBEEK, *Dagverh.* 3, 336.

**e Gewelf. In N.-Nederl. verouderd.** || Kolk ... Bij metsers, enz. De diepte tusschen de kruisbogen van een gewelf, CORN.-VERVL. — Wanneer men bracht, van 't vuir naer onderaerdschen kolck, Gebeent, welx vleesch oft bloedt noyt kostlijck voor het volck, Maer sielmildt was geweest, HOOFT, *Ged.* 1, 156.

**5 (Kamer van een) schutsluis; ook: (koker van een) duiker.** || Dat gedeelte van den koker (*eener schutsluis*), hetwelk zich tusschen de beide waterkeeringen bevindt, en in hetwelk de schepen, bij het doorvaren of schutten, moeten klimmen of dalen, (wordt) de kamer of kolk genoemd, PASTEUR-NOOT 3, 41. — Dat ter voornoemde plaetse daer den over-tocht van den Leydschen-dam tegenwoordelick staet, twee Verlaten met een Culcke gesteecken sullen worden, wesende den selven Culcke niet langer dan twintig roeden, ende niet wyder dan vijf roeden, bij V. BLEYSWIJCK, *Beschr. v. Delft 723* (a°. 1578). Dat ook mede die selve Colcke wel geplatet, ende gecadet ... (*zal*) wesen, *Ald.* De schepen int voorschreven colcq uyt ende inne varende, *Keuren v. Rijnl. v.* 1596, blz. 9 a. Dat gheene schepen ... sullen mogen leggen inde colcq by storm ende onweder, als de sluysen willen afgaen, blz. 11 a. Dat 't Colcq (*v. e. duiker*) verlangt zal werden ontrent thien off twaalf Roeden, bij V. MIERIS, *Beschr. v. Leyden 808 b* (a°. 1617). Men (*zal*) ... alle de schepen die in den binnen Rhyn leggen, eerst in de kolk (*v. d. sluis te Vreeswijk*) laten inkomen, ende vervolgens eerst uyt laten varen, en daar na *enz.*, *Utr. Placaatb.* 3, 28 b (a°. 1620). Voor berickinge van 2 kolcken in de wegen ter Woolde, in *Gelre* 13, 366 (a°. 1659). 's Morgens ten half ses sullen de buytendeuren moeten werden opengeset ..., opdat de vaartuygen, die de wil hebben in de stad te komen, terstont binnen de kolk kunnen schieten, *N.-I. Plakaatb.* 5, 461 (a°. 1747). De Eenhoorns-sluys, bestaande uit twee pypen of kolcken, heeft, in de groote pyp of kolk, drie paar Vloeddeuren, en in de kleine, een duiker van twee paar Vloeddeuren, WAGEN., *Amst.* 2, 62.

**6 Gegraven, of althans gekanaliseerde, en gewoonlijk door een sluis of sluizen afgesloten waterloop, uitwatering Vervolgens ook toegepast op de kade die er langs loopt, en de daaraan gelegen bebouwing.** || Sulcx heeft ons die voornoemde burgemeester eerst geleyt door St. Oloffspoorte opt hoofd, alwaer hy ons verthoent heeft die colck, aldaer gelegen, ende die sluys, daerop leggende; deur welke colck ende sluys hy verthoende dat het Yewater in de stadt liep, in *Bijdr. Hist. Gen.* 24, 188 (a°. 1565). Daarom gaje mette Droochscheerders om de goetkoop in slopjes en in steechjes, In sint Jacobsstraat, inden arm inde kolck, BREDERO 2, 226. Word ... verboden ... vuylnissen ... in de kolcken, havenen *enz.* ... in te storten ofte te werpen, *Utr. Placaatb.* 3, 1036 b (a°. 1670). De steenen Roeland, die in onze jeugd ..., op het hoekje van de Kolk stond, *Leev.* 3, 141. De Vrijmanshaven of 'kolk' ... was bestemd voor ligplaats van inlandsche vaartuigen buiten den Boom ... Niettemin toont Clemendt's kaart, dat de kolk oorspronkelijk binnen den Boom was: zij bestond uit een oostelijk verlengstukje van de stadsgracht bij Zeeburg en een hieruit beginnenden elleboog naar het Zuidoosten ... Pas in 1667 werd deze kolk of 'dock' buiten den Boom gebracht, DE HAAN, *Oud Bat.*<sup>2</sup> 188.

— Minder gewoon is het gebruik van *kolk* voor een natuurlijken waterloop of een natuurlijck waterbekken dat met het buitenwater in verbinding staat. || Schoon dat de zee verloopt, en dat haer snelle baren Niet blijven in de klock, daer sy te voren waren, Maer schieten na het diep, des echter niet-te-min, 't En ligt maer een gety, haer stroom komt weder in, CATS 2, 469 a. Den gouverneur C. ontdeckte ... int eijlandeken dat recht jegen de negrije Tonban

legt een grote colc ofte haven, bequaem voor joncken als ander vaertuijgh, *Daghreg. Bat.* 5, 20. Een bequame haeven ..., daer men langs een Kolck van 15 ofte 16 palm diep komt, JOOSTE, *Gr. Wond. Wer.* 67.

**7 Benaming voor zekere soorten van boezems en slooten en daaraan gelegen dijken; zie de eerste aanhaling.** || Kolk ... Bij watermolens. ...

De verbinding van den eenen molen met den anderen (*in lage polders*) heet de kolk-sloot en de dijk langs de kolk-slooten de kolkdijk. Ook heeten deze kolk-slooten en kolkdijken eenvoudig kolken, BOEKENOOGEN. — Een voor-boezem of kolk te maken ..., daar de Molens op zouden kunnen malen, om de Spiering-Meer mede te mogen bedijken, LEEGHWATER, *Haarlemmer-Meerb.* § 61. De binnen werken, te weten, die Wegen en Sloten ..., Klokken en Klok dyken, en andere affeiren, § 125. De twee Strykwater-Moolens ... met de Gronden, Kolken, Kaden, Moolen-werven en Slooten daar toe behoorende, *Handv. v. Amst.* 344 b (a°. 1703). Het stuk land leit bij de kolk, BOEKENOOGEN.

**Afl.** *Kolken* (zie ald.).

— Verder: *Kolksch*, in de verbinding *kolksche koek*; zie Dl. VII, 4895, en nog de volgende (oudere) aanhaling. || Kolk ... in ruimer sin werd het èp sijn Amsterdams genoomen voor een spui, en uitwaatering: hier van daan, kolk-sekoek, dat is, die Knuppelkoeken, die daar ter plaatse gebakken werden, die nog heedendaags daar van ... de naam heeft, WINSCHOOTEN, *Seeman* 116.

**Samenst. afl.** *Inkolken* (I), tot een afgesloten kolk in de bet. 5 of 6) maken. Vandaar: *inkolking*. || Men vindt opgeteekend, dat het Levendaal en de Zijdgracht ..., omstreeks het jaar 1570 werden ingekolkt, ten einde te beletten dat de vuile wateren van hier, die in de overige grachten evenzeer bedierven, dan hoedanig deze inkolking was aangelegd ... blijkt nergens; waarschijnlijk heeft zij alleen bestaan in eene eenvoudige afdamming van het Levendaal, V. D. PAAUW, *Verversch.* 19.

— *Inkolken* (II), inzakken, van den bodem, in 't bijzonder van een wegkant of een oever. Hierbij is wellicht de bet. 4) bedoeld. || De sloot ... wordt ... diep uitgebaggerd. Nu blijkt, dat het beschoeiingswerk inkolkt, *Leidsch Dagbl. v.* 1 Sept. 1910 (zie ook *als voren*, 10 Juli 1914).

— *Inkolking*, hetzij een afl. van het hierboven genoemde *inkolken* (II) en dus: inzakking, hetzij een samenst. afl. van *Kolk* in de bet. 2) en dan zooveel als: binnenwaartsche vorming van een waal. || Of de diepte, waar op die landen en gronden tegenwoordig liggen, niet veroorzaakt zy, door onderaardsche inkolkingen der Zee, en daar op gevolgde instortingen van die landen zelve, BERKHEY, *N.H.* 2, 142.

**Samenst.** *Kolkbodem*, bodem van een sluis-kolk (ZWIERS, *Bouwk. Wdb.*).

— *Kolkdijk*. Verg. de bet. 7). || Niemand en sal vermogen ... inde Colckdijcken ... eenighe openinge te doen om eenich Water in te laten, sonder consent vanden Dijkgraef, *Keuren v. d. Beemster, a.* 95. Pompen in Dijcken, Colckdijcken enz. ... tot inlatinghe van Water, *a.* 96.

— *Kolkgat*. || Kolk-gaten worden door stroomend water met behulp van zand en steenen in den rotsbodem uitgeslepen, wanneer het water een wervel om een vertikale as vormt. Een cañon bestaat in eersten aanleg uit een reeks van kolk-gaten, WINKLER PRINS, *Encyclop.*<sup>5</sup> 10, 615 a.

— *Kolkkamersluis*. || De kolkkamer, sas- of schutsluizen, door welke rivieren of kanalen, in onderscheidene vakken, van verschillende waterhoogten kunnen worden afgedeeld, zonder de doorgaande bevaarbaarheid ... te beletten, HARTE, *Sluis- en Waterb.* 28 a.

— *Kolkman*, voorheen de benaming van een beroep in verband met een kolk (in de bet. 4) ?). Thans nog als familienaam.

— *Kolkruimer*; zie Dl. XIII, 1722, en nog de volgende aanhaling. ||

Kolkruimers, Schoonmaakers van Riolen, WINSCHOOTEN, *Seeman* 117.

— *Kolk-sloot*. || Tocht-slooten, Wegh-slooten ..., Kolck-slooten, *Keuren v. d. Beemster, a.* 87.

- *Kolksluis*. || Dat verscheyden personen ..., sonder oock vande Sluyswachter ... versocht wesende, sich dagelijcxs onderwinden, te helpen schutten tusschen de deuren vande Kolcksluys tot Sparendam, *Keuren v. Rhynl.* (uitg. 1664) 49 (a°. 1641). Schutsluizen, ook wel kolkof kamersluizen, PASTEUR-NOOT 3, 40 (zie ook *Handv. v. Amst.* 418 a; a°. 1559).
- *Kolkspecie*, rioolbagger (b. v. *Versl. Gem. Leiden* 1936, *Bijl.* VI, 5).
- *Kolkvuur*, onderaardsch vuur. || Wat waant gy, op den stoel gezeten Die op een vlamvend kolkvuur staat, Dat u de Godswraak zal vergeten, *BILD.* 9, 6.
- *Kolkwand*, wand van een sluiskolk.
- Als tweede lid. *Asch-*, *brand-*, *brouwers-*, *draai-*, *molen-*, *privaat-*, *schut-*, *slind-*, *slinger-*, *sluis-*, *straat-*, *vuur-*, *water-*, *zwavelkolk* (zie die woorden of het eerste lid).
- Verder: *Melkkolk*. || Als of ... de Rivier met wonderlyke Wielen in Zee vloeide, en met melkkolken storte, *DOEDYNS, Merc.* 2, 723.
- *Onderkolk*. || Een gemeene onder-kolk ofte boezem voor de laagste molens, *LEEGHWATER, Haarlemmer-Meerb.* § 97.

## LAAR

*Categorie:* bodem (?) (invloed van menselijk ingrijpen)

### *Verklaring*

Over de precieze betekenis en etymologie van het woord laar is al veel geschreven zonder dat dit heeft geleid tot een definitief oordeel. De betekenis zal trouwens in de lange periode van het bestaan van dit woord zeker geëvolueerd zijn. In veel gevallen krijgt men de indruk dat sprake is geweest van een afgeperkt gebied met een specifieke bestemming, met name als veeperk of weidegebied voor vee (vandaar dat laar vaak vertaald wordt met 'bosweide'), maar bijvoorbeeld ook voor hakhoutbeheer (denk aan laar-namen als Stobbelaar, Stoevelaar, Stokkelaar) Ook de frequente combinatie met boomnamen heeft mogelijk met hakhoutbeheer van doen. Het is ook voorstelbaar dat in sommige laren beide functies gecombineerd werden, doordat de bomen in de laar op een zodanige hoogte werden geknot, dat het vee geen schade aan de loten kon aanrichten.

Verder blijkt uit sommige laar-namen dat er ook andere activiteiten plaatsvonden, zoals de imkerij (*Bilaar* komt als toponiem meermalen voor). Het toponiem *Koerlaar*, dat ook meermalen optreedt, kan wijzen op een uitkijktoren die in zo'n laar stond (koeren 'op de uitkijk staan').

Ook meermalen treedt op het toponiem *Wolflaar*. Hier zou sprake kunnen zijn geweest van een laar met een wolfskuil.

Naast laar (Middelnederlands *lare*) komt ook het verwante *lere* (uit ouder *(h)ari*) voor.

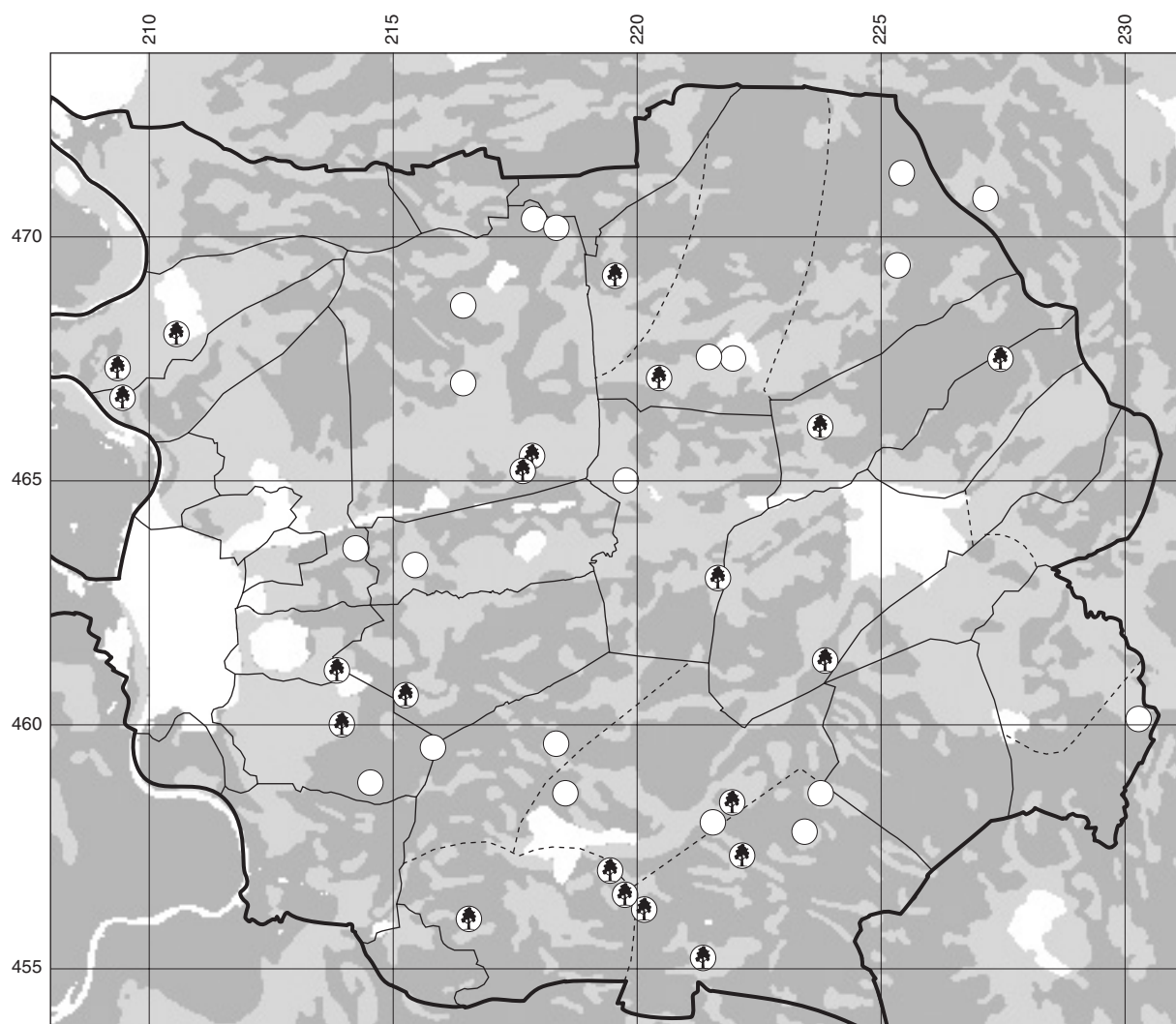
## LO

*Categorie:* vegetatie (beïnvloed door de mens)



### *Verklaring*



#### *taalhistorisch*

De gereconstrueerde indo-europese wortel van het plaatsnaamelement lo, mnl. *loo* (< (germ.) *\*lauhaz*) is *\*leuk- / louk- / luk-* 'lichtgeven; licht'. Het woord correspondeert met lat. *lucus* (oudlat. *\*loucos*, bewaard in een accusatiefvorm *loucom*) '(heilig) bos' (du. Hain). Belangrijk zijn de hierbij door Pokorny genoemde latijnse werkwoorden *collucâre* 'in einem Wald eine Lichtung vornehmen' en *interlucâre* 'Bäume auslichten'. Dit wijst voor *lô / lûcus* in de richting van een oude betekenis 'open plek in een bos'. Deze betekenis wordt geacht terug te gaan tot de PIE taalfase (*\*louko-*; Pokorny IEW 687).



Afb. 4. De verspreiding van 'loo' en 'laar' namen.

-  loo namen
-  laar namen

-  overwegend droge gebieden
-  overwegend vochtige gebieden

### *toponymisch*

De lô-toponiemen in de germaanse gebieden lijken in vele gevallen te wijzen op een betekenis ‘bos’ (van een bepaald type). Ook wijst alles erop, dat het woord vanouds nauw verbonden is met menselijke activiteiten.

### *cultuurhistorisch*

Combineren we deze toponymische waarnemingen met de eerdergenoemde taalhistorische, dan zou men de volgende ontwikkeling kunnen reconstrueren:

Toen de mens de landbouw had ontdekt werd het van belang te zoeken naar geschikte landbouwgrond. Het zal in de vroege landbouwtijd nog vaak voor zijn gekomen dat geschikte landbouwgrond zich in een bebost gebied bevond. Had men zo’n voor landbouw geschikte plek gevonden, dan zal men aan het rooien zijn geslagen. De open plek die zo ontstond is een vroeg voorbeeld van een *lo*. In zo’n *lo* zal niet alleen landbouw zijn beoefend (met in de onmiddellijke nabijheid ook menselijke behuizing), maar zal op gezette tijden ook vee zijn geweid. Het bos verdwijnt door deze activiteiten niet – dat gebeurt pas veel later – maar krijgt wel specifieke kenmerken, kenmerken als beschreven door Oliver Rackham (*The History of the Countryside*) bij de behandeling van het onderwerp *woodpasture*.

Een appellatief (soortnaam) bestaat altijd bij de gratie van in de ogen van de mens *definiërende kenmerken* van een bepaalde groep zaken of verschijnselen. In dit geval zijn het de ‘*woodpasture*-kenmerken’ die voor het appellatief *lô* een betekenisontwikkeling mogelijk hebben gemaakt van ‘open plek in het bos’ naar een benaming voor een ‘bos met *woodpasture*-kenmerken’.

### Opmerking:

Een omschrijving van *lô* als ‘open bos’ moet haast wel tekort schieten omdat het moeilijk is voor te stellen dat er een duidelijk te onderscheiden categorie geweest is die niets anders inhield dan ‘open bos’, met andere woorden, men kan zich moeilijk voorstellen dat ‘open bos’ (zonder nadere kenmerken) *in de ogen van de mens een specifieke benaming (appellatief) rechtvaardigde*.

Vergelijk hiermee een ander bos-appellatief, te weten *hout* (nd *holt*, nhd *Holz*, <(germ.) \**hulta-*). In dit geval geeft de gereconstrueerde betekenis ‘wat gekapt kan/moet worden’; ‘het gekapte’ het onderscheidende kenmerk aan van dit appellatief. Men kan zich dan nog afvragen of hierbij specifiek gedacht werd aan houtkap ten behoeve van het verkrijgen van bouw materiaal (*timber*), of dat ook hierbij inbegrepen was houtkap ten behoeve van andere toepassingen (verkrijging van materiaal voor schuttingen, vlechtwerk, brandstof, etc.). Ik kan me voorstellen dat *holt* in de zin van het materiaal verkregen uit de kap (dus nml ‘hout’) tot op zekere hoogte verkregen kon worden in een *lô*, maar meestal zullen deze verschillende wijzen van bosuitbating ook op verschillende locaties hebben plaats gehad. Ook de toponymie wijst voor *lô* en *holt* in de richting van geografisch wederzijds uitsluitende begrippen. In een latere fase is het meeste van het bostype *lô* verdwenen. Wel zijn de namen gebleven, maar dan gehecht aan nederzettingen, wat overeenstemt met de van oudsher aanwezige koppeling tussen *lô* en menselijke aanwezigheid / behuizing: het *lô* was vanouds vanuit de mens gezien het centrale gebied.

Bij het begrip *holt* is de koppeling met menselijke nederzettingen vanouds veel minder aanwezig en er zijn ook minder toponiemen op *-holt* dan op *-lo*. Het was van het grootste belang om een voorraad houtleverend bos in stand te houden, en de activiteiten die behoorden bij een *lô* vormen een bedreiging voor het bos als houtleverancier. Het is dus ook te begrijpen dat het appellatief *hout/holt* nog tot de levende taal behoort en nog steeds gekoppeld is aan bomen en bos, terwijl *lô* als *appellatief* allang is verdwenen, hoewel nog wel algemeen bekend is dat het uit talrijke toponiemen bekende element *lô* ooit op bos betrekking heeft gehad.

Jost Trier beschrijft in zijn studie 'Venus – Etymologien rund das Laub' wat volgens hem oorspronkelijk een *anger* was. Een dergelijk landschap wijkt niet zo veel af van een open loofbos waarin vee geweid werd. Vergelijken we dit *anger* met het woord *eng*, *enk* (< \*ang-ja) dat dezelfde wortel heeft en gebruikt wordt voor gebieden die elders *es* genoemd worden, dan lijkt het me mogelijk, dat de term *eng* ooit ongeveer iets soortgelijks als *anger* aangeduid heeft. Voordat het aaneengesloten bouwland (dus de *es*, en *eng* in de latere betekenis) aangelegd werden zal er een soort *anger* (in door Trier beschreven zin) geweest zijn.

Zo'n *anger*-landschap zou dan ook dicht komen bij wat men wel met een *loo* aanduidde, en de diverse *lo*'s die nog voortleven in de plaatsnamen met dit element zullen ook gelegen hebben op de plaats van die latere *essen*. De benaming is betekent 'zaailand, akkerland' en heeft dus een andere achtergrond dan de benaming *eng*, *enk*.

Blijft de vraag, waarin een *loo* zich onderscheidde van een *anger* (denk aan de plaatsnaam Angerlo, die niet tautologisch geweest zal zijn) en in hoeverre *anger* verschilde van *eng* in de oorspronkelijke betekenis.

Opvallend is, dat Rackham *twee* oudengelse woorden *lêah* meent te moeten onderscheiden. Op bladzijde 333 van zijn boek *The History of the Countryside* schrijft hij:

Another word for meadow may be *lêah*, from which are derived 'ley', meaning grassland that has formerly been arable, and 'lea', the poetic habitat of lowing herds. Etymologists usually suppose that this Old English word, of the masculine gender, is the same as the feminine *lêah* meaning 'clearing' or 'wood'. My reading of the charters is that they are distinct words: most instances of *lêah* are feminine and are associated with concentrations of woodland (p. 83); a minority are masculine and refer to places on low ground well away from woodland. This kind of *lêah*, where it can be distinguished, is chiefly in areas where *mae:d* [opm.: dit woord is hiervoor ter sprake gekomen als term voor grasland; ae: schrijf ik hier voor lange ae] is rare or absent. I suggest that this early form of 'ley' is used as an alternative word for 'mead'. If this is correct, meadows were abundant in most of Hampshire, the Reading Basin, and the north-west and east Midlands. Masculine *lêah* is uncommon in place-names, but may be responsible for the few exceptions (eg. Horley, Oxfordshire) to the rule that -ley names went with woodland.

Ook in het Middelnederlands Woordenboek wordt mogelijk geacht dat er twee Oud-Engelse woorden *lea* en *ley*, *lay* moeten worden onderscheiden:

#### **MNW :**

LOO (**loe**, **lo**), znw. vr. en o. Een in verschillende ogerm. talen voorkomend woord, dat *bosch*, *hout* beteekent en in stamvorm overeenkomt met lat. *lucus*. Mnd. *lo*, *loh*, *loch*, *loge*, *lage*, *loy*; mhd. *lôch*, *lô*; ohd. *lô*, *lôch*; oeng. *leah*, *leag*; eng. *lea*, *ley*, *lay*; hd. dial. *loh* (*lôh*); ndl. *loo*. Zie over den oorsprong van het woord *Nomina Geographica* 1, 155 vlgg.; 3, 346; De Jager's *Archief* 3, 38-54 (waar het woord door Buddingh verkeerdelijk als *water* verklaard wordt, gelijk ook in zijne *Verh. over het Westland* 49-52); 4, 496-498; Graff 2, 127 vlg.; Lübben 2, 709 en de daar aangehaalde schrijvers; V. d. Bergh, *Mnl. Geogr.* 263; Grimm's *D. Wtb.* op *loh*. Het woord begint reeds vroeg in het Germ. vooral in plaatsnamen gebruikt te worden, en komt ook in het Mnl. nog slechts zelden voor als zelfstandig woord. Het was vooral in de oostelijke gewesten (Gelderland en Overijssel) in gebruik, en beteekende behalve *bosch* ook *boschrijke vlakte*, *begroeide plek* (*Nom. Geogr.* 1, 156); ook *eene plaats waar varkens weiden* ('pastus porcorum' (t. a. p.), die zich vooral voeden met eikels in de bosschen); eindelijk *eene weide in een bosch*, *eene 'waldwiese of waldaue'* (t. a. p. 156 vlg.; Lübben t. a. p.). In deze laatste beteekenis valt het woord samen met *lee*- in *leescap* (z. ald.), dat evenwel een anderen oorsprong moet hebben. Wellicht zijn ook de daar en boven

genoemde eng. woorden *lea* en *lay* (*ley*) verschillend van oorsprong. || Pasturam adjacentem villae sancti Andomari, in nemori quod dicitur *lo*, Warnkönig 1, *Cod. Dipl.* 29. Niemandt en sal uijt den loe (*ml. of o.? ook ohd. lôh was ml.*) houwen dan tot nootwegen, bij verlies van vijf pondt, *Stadr. v. Rijssen* 11, 38 (vgl. de aanh. in *Nom. Geogr.* t. a. p.: ‘niemand zal hout hakken uit het Hout, geheeten t *Loe* onder Steenwijk’). Dese selve fonteyn (*de Willebrordusput*) is in een dorpe dat Heylige loo heet bi Alcmaer, *Clerc* 17 (thans *Heiloo* geheeten). Het ghevalle ..., dat te Looven in de Loo dit lammekijn ga weiden, *Vad. Mus.* 1, 317, 12 (vgl. *Brab. Y.* dl. 1, bl. 641: „fundus nemoris illius prope Lovanium, qui vulgo dicitur *Loo*’ (a. 1230). Zie ook Stallaert 2, 174. — Het woord is in het Ndl. als zelfstandig woord nog bekend in *Het Loo*, benaming van het koninklijk lustslot bij Apeldoorn, benevens als benaming van verschillende buurtschappen in verscheidene gemeenten, vooral van Overijssel (*Woordenl. der aandr. Namen* 56). Sommige heeten *het Loo*, andere *de Loo* (Rietstap, *Aandr. Wdb.* 315). — Voor *loo* in plaatsnamen, waarin men verschillende namen van boomen zal vinden (*Boekeloo, Esscheloo, Eekloo, Berkeloo* (*Borkeloo*), *Hulseloo*; vgl. ook *Groenloo*) vergelijkte men Lübben t. a. p.; *Nom. Geogr.* t. a. p. (voor het Ags.), de boven aangehaalde plaats uit Clerc (‘dat heilige Loo’ = *Heiloo*) en o. a. Bondam, bl. 32: ‘in silva, quae dicitur *Hornlo*); in villa *Irmenlo*, in illa silva, in illis silvis quae dicuntur *Burlo, Dalbonlo, Waardlo, Orclo, Legurlo* et in Ottarloun et in *Langlo*’. In verschillende plaatsnamen is *loo* geworden tot *le*, en is er na apocope der *e* slechts eene *l* van overgebleven. Vgl. *Baarle, Bockel, Grolle* (*Grol*), *Reurle* (*Reurl*), *Hengel* (*Nom. Geogr.* 159); *Hummele* (reeds in 828), *Rummel, Eersel, Hulsel* (*T. en Lettb.* 4, 134).

Smith (*English Place-name Elements*) gaat uit van één Oudengels woord *lêah*, maar wel met diverse betekenissen. In het licht van wat hiervoor gezegd is over de mogelijke betekenisontwikkeling van LO lijken de diverse betekenissen die hij noemt geen duidelijke aanwijzing te geven voor het bestaan van een tweede taalkundig te onderscheiden woord *lêah*.

**MAAT**  
'hooiland'

*Categorie:* vegetatie (menselijke invloed aanwezig)

*Verklaring*

Oorspronkelijke betekenis is 'land dat bestemd is om gemaaid, niet om beweid te worden, hooiland (zie WNT onder maad; de spelling met -d is in overeenstemming met de Nederlandse spellingsregels). Het woord is verwant met nl. *maaien*. Zoals de talrijke percelen met de naam *Koemaat* in het pilot-gebied al aangeven is de betekenis vaak ook gewoon 'weiland'.

Opmerking: De elders in Oost-Nederland wel aangetroffen termen *mede* of *meie* voor hooiland ontbreken in het pilot-gebied.

**Bijlagen**

**WNT**

**MAAD** – daarnaast MEED – , znw. vr., vooral in de samenst. maadland. Mnl. maet, *meet* (VERDAM 4, 943); ags. *mæd* (eng. *mead*). Een vr. stam op *-wâ* (verg. COSIJN, *Altwests. Gramm.* 2, § 16; SIEVERS, *Ags. Gramm.*<sup>3</sup> § 260), afgeleid van den stam van *maaien*. Verg. MAD, MADE (1); wel te onderscheiden van andere afleidingen als ofri. *mêth*, ond. *mâth* (in *mâddag*: GALLÉE, *Vorstudien* 202), ohd. *mâd*, mhd. *mât*, nhd. *mahd* enz. (verg. ACHTERMADE). Land dat bestemd is om gemaaid, niet om beweid te worden, hooiland. Vooral nog als naam van stukken land (BOEKENOOGEN 601). In de Saksische gewesten ook wel in den zin van *weiland* (zie GALLÉE 27: 'maot vr. *weide*'; *Taalk. Mag.* 2, 424: 'Eene weide, omringd met boomen, wordt eene *maat* genoemd'). Opmerkelijk is daarbij dat ook voorkomt *maote* (*mate* in den *Teuthon.*).

**Samenst.** *Maadland*, hooiland. || Dat sommige Persoonen ... hunne Maedt ende Graslanden vergraeven ende gans tot onlandt maecken, *Friesch Placaatb.* 5, 171 a (a°. 1610). De bekaedinge der gemeente ende maetlanden achter Huijen, HOOFT, *Br.* 2, 291.

— Minder gewoon. *Maatgraven*, sloot in eene weide (in Overijsel: *N. Ned. Taalm.* 3, 134); *maadven*, naam van een land (BOEKENOOGEN 602); *maadweg*, weg door het weiland (zie *Taalk. Mag.* 4, 367).

— Als tweede lid. *Drie-, vijf-, zevenmaad* (zie MAD); *deimt* (zie ald.).

## **-MAN**

*Categorie:* antropogeen

### *Verklaring*

Het element -man komt veel voor als hoofdelement in boerderijnamen. Het duidde oorspronkelijk de bewoner van de betreffende boerderij aan, maar kon al gauw ook voor de boerderij zelf gebruikt worden.

In sommige streken, met name in Nedersaksen, is in boerderijnamen het suffix -ink/-ing vervangen door het suffix -man, ongetwijfeld doordat men aanvankelijk de bewoner van het erf aanduidde met de erfnaam waarin -ink door -man was vervangen, en later deze vorm op -man ook als erfnaam ging gebruiken. In de meeste streken in Nederland, en ook in het pilotgebied, is de oude uitgang -ink gehandhaafd. Erfnamen op -man wekken in het pilotgebied de indruk over het algemeen jonger te zijn dan erfnamen oop -ink. Zij worden doorgaans ook niet gecombineerd met persoonsnamen, maar met namen voor landschapselementen (b.v. Bosman, Dijkman, Brinkman)

**MARS(CH) (mers, mörs, mors)**

‘drassig gebied dat regelmatig onder water staat’

*Categorie:* bodem

*Verklaring*

Mars(ch) is een benaming voor laaggelegen land dat regelmatig onder water loopt. Binnen het pilot-gebied is het gebied geheten De Mars bij Zutphen een voorbeeld (men onderscheidde een Nedermarsch en een Overmarsch welke laatste vanuit Zutphen gezien aan de overkant van de IJssel was komen te liggen nadat een grote meander van deze rivier ‘dood’ kwam te liggen). Het Engels kent marsh, teruggaand op Oudengels merisc, mersc.

Het woord wordt teruggevoerd tot \*marisk-. Het aspect van het overstromen vinden we terug in de wortel mar- van dit woord. (vgl. nl. *meer*)

**Bijlagen****WNT:**

**MARSCH (II)** — ook MERSCH en MEERSCH —, znw. vr. Mnl. *mersche* enz. (VERDAM 4, 1469); nd. *marsch, masch, marsk, mask* (BERGHAUS 1, 509); ags. *merisc, mersc*, eng. *marsh*. Een znw., behorende bij een oudgerm. bnw. *marisko-*. Verg. ook MOER en MOERAS. Moerasland, laaggelegen land, ook wel weiland, beemd. Bij KIL.: ‘maersche, mersche, meersche, marse, Fland. *Palus, pratum hyeme plerumque aquis tectum, pratum palustre, locus palustris et uliginosus*’. In Nederduitschland als naam van laaggelegen land aan de kust, en van moerasachtige streken in het binnenland. Als zoodanig ook in Drente (*Arch. v. Ned. Taalk.* 1, 335), in Overijssel (*N. Ned. Taalm.* 3, 235), ook wel in Utrecht; verder zeer gewoon in Vlaanderen (zie onder MEERSCH). Verg. ook *marsch* in den zin van het *maaiveld* bij BOEKENOOGEN. || Diversche geschillen ... tusschen d’Erfgenoten, d’Ingelanden ende gemeyn Bueren, geërft in den Marsche gelegen in den Kerspel van Reenen, om te maicken die buyten werken ..., overmids dat die stroom van den Ryn ... hoe langer hoe meer ’t land en dycken aan der selver Marsschen gelegen vermindert, *Utr. Placaatb.* 2, 96 b (a°. 1530). Het District, Jurisdictie, en Judicature van de Marssche, soo op de Stichtse, als Geldersche zyde respective, 2, 1125 a (a°. 1653). Den drechtschen Hondsrug ..., die als eene kaap of neus in de kleistreek of de marsch, dat aloude erfdeel der Friesen, vooruitsteekt, WINKLER, *Oud Nederl.* 83. Het polder-district Marsch, Lede en Oudewaard, BEEKMAN, *Ned. a. P.* 237. — Nog in andere geographische namen komt dit woord voor, waarschijnlijk b. v. in den naam der *Marswetering* (Overijssel); verg. ook den familienaam *van der Mersch*.

**Aanm.** Zonderling is het gebruik van *marsch* in de volgende plaats: men moet denken aan eene verwarring met *mast*, eten, varkensvoeder (verg. MAST (II)). || Als men noch siet in de Landen daar den Marsch der Ekelen gevonden word, tot voeding van de Swynen, dat de gantsche wegen ‘er van vol leggen’, SOETEBOOM, *Zaaml. Arc.* 399.

**Samenst.** *Marschhooi* (‘Ook wordt het bieshooi, het welk in lage moerassige landen gehooid wordt, door onze landzaten *Marshooi* genaamd’, BERKHEY, *N. H.* 9, 110).

**MNW:**

MERSC(H) (**meersch, marsch, maersch, merchs**), znw. m. en vr. Ook **mersche** (**marsche, maersche** en **merse** (**maersse, maers, mers**)), znw. m.

en vr. en eene enkele maal onz. Mnd. *mersch, marsch, masch*, vr. en o.; ags. *mersc*, m.; eng. *marsh*; hd. *marsch*, vr.; de. *marsk*. Waarschijnlijk uit een ogerm. \**marisks* (vgl. mlat. *mariscus*), eene afleiding van got. *marei*; vgl. mere en mare, en eng. *marish* naast *marsh* Hoewel de bet. in het Mnd. raakt aan die van marasch (z. ald.), zoo is er geen voldoende grond om bij dit laatste aan een anderen dan een romaanschen oorsprong te denken. Vgl. Kluge op marsch.

1) *Beemd, land door water omspoeld*, hetz. als hd. *aue*. Bepaaldelijk in den zin van *weide, weiland*, in tegenstelling met ackerlant, d. i. *bouwland*. Nu en dan verruimt zich de beteekenis tot *het vlakke veld, veld, kamp*. Vgl. gras (2, 2107) en beemt (1, 697). *Teuth.* 2232: marsch, eyn groen playn, pascua, pratum. Kil. maersche, mersche, meersche, marse, *Fland.* pratum hyeme plerumque aquis tectum, pratum palustre. || Waesce, dat doe was foreest, lant, mersch ende weide, lant ende onlant daertoe, *Sp.* IV<sup>1</sup>, 46, 14. Met bossce, mersce, water, weyde, IV<sup>1</sup>, 45, 56 (Stoke I, 362: meersche). Hoe eene mersch meer soonre bloemen in heeft, hoe si graceliker ende genoechliker is, *Pelgrimage* 48c. Doe logierden si in Moabs lant uptie Jordane in eene maersch (*varr.* in ene mersch; in enen marach, marasch), *Rijmb.* 6000 (lat. *in campestribus Moab*); ook 23586. Dat si (*de bronnen*) den merschen enten here water gheven na hare ghere, 32323. Alsoe (*de lamprei*) wille ghenoots plien, dat soe in die mersche tijt (*op het land aan de rivier*), *Nat. Bl.* V, 682 (lat. *in siccum egredi*). Men vint ... in meneghen maers voghele die heten lepelaers, III, 310 (*var.* in menege mers). Ons genoucht te scouwene ane die mersche van groenre gedane, daer scone bloeme staen, *Sp.* I<sup>4</sup>, 59, 43. Die mersce (*mv. van mersch; nu en dan is het niet geheel zeker, of mersce het vr. enkv. is, of het m. mv. van mersc(h)*) entie hove worden met ... crude ... al bespreekt, III<sup>1</sup>, 45, 84. Hi vanter ... groene mersche ende scone heide, III<sup>5</sup>, 36, 25. Alsoe men den meersch ooc mait, so es de meyere schuldech te hebbene enen maiere in den meersch, *Gendsch Chtb.* 34 (*a.* 1230). Die mersce scone ende blide, daer bloemen stonden ende cruut, *Sp.* III<sup>7</sup>, 43, 60 (*vgl. vs.* 84: die scone prairie). Te Sente Germeins ..., (*dat*) buten in den mersch steet, III<sup>7</sup>, 52, 31 (*vgl. fra. St-Germain en Laye, en leye*, 5de Art.). Ene mersch ..., so scone ..., die vul stont van sconen bloemen, III, 41, 15; ook IV<sup>1</sup>, 26, 13; *Parth.* 1010; *Wal.* 739; 770; *Ferg.* 2211. In eene mersch bi ere riviere, IV<sup>1</sup>, 14, 53. Entie upter kerken goet sat, dedi afwinnen merschen, renten, steden, borghen, IV<sup>2</sup>, 50, 64. Ten selven mersche, II<sup>7</sup>, 37, 9 (lat. *in campum*). Dat hi quam in enen mersch, daer hi vernam enen setel, *Lanc.* III, 1899. Recht bi enen merchs grone daer bleef tscip staende al stille, 25441. Si gingen danen ... niet dor den mersch, maer dor die heide, 6209; ook 6217. Enen tornoy ..., die inden mersch te Wincesters soude wesen, IV, 319; ook 788, 2299; 9081; 10619; II, 13960; 14309; 20762; 27246; 18458. (Doe) sagen si comen ... enen ridder door den mersch gereden, 3165. (Doe) was een coninc in die mersche van Scollant (*de vlakke, de laaglanden van Schotland*), 24182; ook 24175. In die mersche van Kamaloot, 12521. Den mersch van Carmeloot, IV, 2321. Dat int merse ... van Carmeloot ... een tornoy si, III, 551 (*vgl. II*, 16469: 'die beemde van Kamaloot'; 17603: 'in enen beemt vechten', *en zoo ook* 17662; 19746; 19860). Hierom worden sere confuus die optie mersce (*op het veld, het platte land*) wonen daer, Velth. II, 21, 80. Do sy den onderstal besaghen oppe den mersche, ho dat men dien graven solde, *Rek. d. Cam.* 3<sup>1</sup>, 14. Die scepen van P. ..., die oppen mersche ghearbeyt hadden, *ald.* Up dat cuerhues up den mersche, 3<sup>2</sup>, 76. Doe sie up den mersche, ... ende up den weerde hadden gheweest ende bezaghen die weyden, 3<sup>3</sup>, 117. Van allen pachten van lande, meerschen, huusen enz., *Cout. v. Brugge* 1, 588 (fr. vert. *prairies*). In de meerschen es tgras, *Livre d. Mest.* 11 (fr. *es preis sont les herbes*). De mayere es mi sculdich te mayene mine meersch omme te hebbene hoy, 42 (fr. *mon pré*). Zo gheschiede ... te Brugghe in de meersch een ... brant, *Despars* 2, 266. In enen groenen mersch, *Parth.* 4772. Als ghi die mersce lidet, 1125. Daer laghen wijngaerde, mersce, bogaerde ende rivieren, 521. Sulke lieden wonnen wijngaerde, mersche, bossce ende boomgaerde, *Ren.* 770. Die merschen werden vro (*in de lente*), *Heim.* 1067 (lat.,

*Denkm.* 3, 316, *prata*). Waer die ... soudaen sine pauwelioene hadde doen slaen in enen mersch, in een dal, *Parth.* 6460. Enen boom ... in ene mersche bi Ronchevale, *Brab. Y.* II, 3832 (*Sp.* IV<sup>1</sup>, 26, 13). Tote Nich ... in ene mersch ... ghelogiert, *Sp.* IV<sup>3</sup>, 3, 11 (*Brab. Y.* III, 378: enen); ook *Alex.* X, 409; *Lucid.* 3991. A.'s mersch, *Ann. Em.* 25, 73 (a. 1460). Oost van den voorseiden mersch, *ald.* Eenen meersch bachten Mariekerke, daer ment heet in Mariënmeersch, *Diericz, Mém.* 1, 430 (a. 1462). Soo en sullen sie gene vercken ongecrammet drijven op den marsch, *O. Marker.* 5, 9, 9. Die vrede (*omheining*) om den esch ofte om den marsch, *ald.* 13; ook 14. Den Laerer marsch ... slaen ende uytpaelen, 5, 17, 59; ook 12, 2, 2; *Vad. Mus.* 4, 109 *meerm.* Van der couteren (*bouwland*) ..., van der mersch, *Gentsch Chtb.* 33. Twee ghemete ackerlants, ... ende ses ghemete mersche legghende in Blaermeersch, *Vad. Mus.* 4, 352 (a. 1359). Numidia ... hevet mersche ende ackerlant, I<sup>1</sup>, 28, 63. Van V dachmaet lants boven de molenmeersch, *Eng. hss.* 1, 249. Viertich roeden mersch, *Cart. S. Mart.* 1, 269. Zeventich roeden merschen, 307 (a. 1334). Een half gemet mersschen, *Ann. Em.* 25, 73; ook 74; 78; 79; e. e.; *Diericx, Mém.* 2, 453; 48; 49 *driemaal*; *Vad. Mus.* 4, 347; 348 *tweemaal*; 332; 333; 361 *meermalen*; 3, 432 *tweemaal*; *enz.* — Vgl. gemeerscht, d. i. 'een mersche' hebbende (vgl. gelandet), *Diericx, Mém.* 1, 431 (a. 1461), en de nog heden bekende plaassnamen *Morsch* in *De Morsch* bij Leiden (vgl. ook de *Morschpoort* aldaar); *De Marsch* bij Groenloo, Zutfen, Voorst, Lienden (*Nomina Geographica* 3, 348), de gemeenten *Maarsen*, *Meersen* e. a., den naam van het buitengoed *De Marsch* bij Ubbergen, en de geslachtsnamen *Van der Meersch*, *Van der Mersch*, *Vermeersch*, *Vermeirsch*, *Van der Marsch*, *Ter Marsch* (Winkler 250 vlg.), en *Ter Morsche* (1893 te Wierden in Overijssel). Vgl. merscelkijn. — Loock in den meersch, spreekw. zegswijze, voor iets dat niet in orde is, hapert, *onraad*, *ongemak*, *een kink in den kabel*, *Despars* 2, 124; 4, 303. Vgl. looc. De spreekwijze zal doelen op het ondrinkbaar worden van de melk, wanneer de koeien uien eten.

2) *Moerasland*, *drasland*, *broekland*. Vgl. eng. *marsh*. Kil. palus, locus palustris et uliginosus. || Die marsche ende de brueke van Meothides (lat. *Paludes Maeotides*), *K.* 38. Ten Merschen Meotides, *Sp.* I<sup>1</sup>, 22, 7; I<sup>1</sup>, 24, 7; *Halb. Aant.* 183; III<sup>8</sup>, 44, 6. Daer toghen sy in de broeck ende in die marske van Meotides, *K.* 13. So was Vlaenderen ... heide ende foreest, ende mersche ende onlant, III<sup>9</sup>, 89, 49 (*var. Brab. Y.* marasch ende eilant). Entie mersche roken (*uïtdampen*) begonde, so dat deen den anderen en conde vanden roke (*var. nevele*) niet gesien, I<sup>5</sup>, 30, 19 (*vgl. vs.* 14: dor brouc te vaerne ende dor marasch).

**SLAG**

‘stuk land dat door een of andere afgrenzing aan de gemeenschappelijke gronden was onttrokken’

*Categorie:* antropogeen

*Verklaring*

Schönfeld (Veldnamen in Nederland, blz. 132) omschrijft slag als een stuk land dat door een of andere afgrenzing aan de gemeenschappelijke gronden was onttrokken.

Het is een toponymisch element dat in het pilotgebied regelmatig optreedt in veldnamen.

## STRO(DE), STROOT, STROE(T)

‘gebied met kwel’

*Categorie:* bodem (waterhuishouding)

### *Verklaring*

De omschrijvingen die in de toponymische literatuur van stroo(t), stroe(t) worden gegeven roepen vragen op. Gebruikelijk is een omschrijving in de trant van ‘moerassig gebied begroeid met struikgewas’. Men kan zich bij zo’n verklaring afvragen waarom een met struikgewas begroeid moerasgebied een speciale naam rechtvaardigt. Analyse van de landschappelijke omstandigheden op plekken waar namen met dit element optreden heeft aan het licht gebracht, dat het hier gaat om gebieden met kwelwater. Dit is niet alleen semantisch bevredigend, omdat zo’n omstandigheid inderdaad een aparte term rechtvaardigt, maar ook vanuit een taalhistorisch oogpunt biedt dit aanknopingspunten, omdat men het woord dan kan beschouwen als een dentaaluitbreiding van de Indo-Europese wortel \*ser- : \*sredh- / \*srodh- ‘bruisen, kolken (van vloeistoffen)’. Vergelijk hiermee het Middelhoogduitse *stradem* ‘Strudel’. De wortel \*strad- van dit *stradem* gaat dan terug op ie. \*srodh-. *Strôd* wordt dan verklaard als een zogeheten Vrddhi-vorm bij dit \*strad- (vrddhi is een term ontleend aan de oud-indische *grammatica*). Zo’n vorm kon een collectieve betekenis hebben, en bij geografische termen kon daarmee een gebied worden aangeduid waar een collectiviteit aanwezig was van datgene dat met de corresponderende niet-Vrddhi vorm werd uitgedrukt.<sup>34</sup>

Volgens de huidige Nederlandse spellingregels zou niet stroet, stroot moeten worden gespeld, maar stroed, strood, naar ook blijkt uit diverse toponiemen en dialectvormen. Dat betekent dat het meervoud *stroeten* een jongere vorm moet zijn.

In het pilotgebied bevat het toponiem Koestroo mogelijk dit element, al lijkt een combinatie van stroo met de diernaam koe niet zo voor de hand te liggen. Elders in de Achterhoek, onder Ruurlo, is er de naam *Livestroo*, die duidelijk een stroo-naam is. Het eerste element is waarschijnlijk niet een persoonsnaam Lieve, maar een oud woord voor ‘vet’, hier ‘vette, kleiige grond’. Dit woord treedt ook op in de Drentse buurschapsnaam *Lieveren* en waarschijnlijk ook in het Achterhoekse *Lievelde*, dat geen veld-naam maar een lo-naam is (< Livelo). In de buurt van Apeldoorn zijn diverse *stroot*-namen verbasterd tot *straat*-namen ((Dr Dirk Otten). Bij Enschede lag het erve Stroink, welke naam nog als familienaam bestaat. Deze naam is aangepast aan de -ink-namen, maar is ontstaan uit \*Stroik < Strodik < Strood-wik ‘nederzetting, woning bij een stroo.

### **Bijlagen**

#### **WNT:**

**STROET** — STROETE —, znw., mv. -en. In Geld. en de sassische streken van N.-Nederl. een naam voor lagen, moerassigen grond.

Jellinghaus, Die westfälische Ortsnamen nach ihren Grundwörtern vermeldt het volgende onder dit element :

**strôd** : Ahd. *struot*, f., sumpfige Stelle, westf. *strôd*, auch *struddik*, *sumpfiges*, *besonders mit Erlen bestandenes Gebüsch*.

*die Stroth*, Niederung b. Beckum;

*die Struth*, b. Isth und Zierenberg;

*Strohe*, Teil von Pente b. Osnabrück: Stroden 1186;

*beim Strohe*, Häuser b. Cloppenburg: Stroden 1080;  
*Ströhen*, Kr. Lübbecke und Kr. Sulingen: Stroden 1380;  
*Ströhm*, Ansiedlung b. Lathen;  
*Ströhm*, Ansiedlung b. Steinhagen;  
*Ströhe*, Gut b. Vechta;  
*auf dem Stroet*, Verl Kr. Wiedenbrück;  
*Strothaus*, Hof b. Gütersloh: J. im Strohe 16. Jh.;  
 Hofnamen *Strotmann*, *Strotkotten*;  
*Astroth*, eine Aa b. Brokhagen 1290;  
*Avenstroth*, Bsch. b. Gütersloh 1134 (mogelijk met \**ave* ‘watergat’, verwant met *eb* );  
*die Hülsestrot*, b. Verl;  
*Kattenstroth*, Bsch. b. Gütersloh: Catinstrot 1213;  
*Kattenstroth*, b. Rehme;  
*Langenstrasse*, b. Rüten: Langenstrot 1238;  
*Langenströer*, Hof b. Kaunitz;  
*Ottenstroth*, Strototte, Hof in Kaunitz Kr. Wiedenbrück;  
*Pagenstroth*, *Rubenstroth*, *Singenstroth*, 16. Jh. Höfe b. Gütersloh;  
*Uffenstrot*, frühere Bsch. b. Valdorf 12. Jh., Darpe IV, 22; (?= ‘uilenstrood’ )  
*de Wiënstroet*, b. Hengelo;

34 Zo hoort bij het Germaanse \**brak-* ‘Sumpf, stehendes Wasser’ etc. mogelijk de Vrddhi-vorm brook, waarmee een moerassige plek. (zie Udolph, Germanenproblem, 120; Udolph gaat hier overigens niet in op de betekenis van deze wortel in verband met de door hem en anderen opgegeven betekenis ‘sumpfwald’). Zie echter het Etymologisch Woordenboek van het Nederlands onder broek.

## VEEN, VEN

‘Grondsoort die grootendeels is samengesteld uit gedeeltelijk verkoolde plantenstoffen; grondstof die tot turf wordt verwerkt; moer’ (aldus WNT)

*Categorie:* bodem

### *Verklaring*

Het Middelnederlands heeft *vene*, het Nederduits nnd. *fên, feen* onz. ‘moeras, veen’, Oudsaksisch *feni* ‘moeras’, Middelnederduits *ven* ‘sumpfland, torfmoor’, Oudfries *faen* ‘veen’ nfri. *fean* onz. ‘veen, veenaarde, veengrond’; on. *fen* onz. ‘moeras, plas’; de. no. zwe. (dial.) *fen* ‘moeras’; got. *fani* onz. ‘slijk’. Het woord *ven* (in Oostnederlandse en andere dialecten ook *venne* zo ook in (*r*) *Vreezenvenne* ‘Vriezenveen’) wordt doorgaans beschouwd als te zijn ontstaan uit verbogen vormen van ditzelfde woord veen.

### **Bijlagen**

#### **WNT:**

**VEEN (I)** — VENE —, znw. onz., ook soms een *de*-woord (STORM BUYSING, *Waterb.* 2, 375 [1845]; ook in plaatsnamen); mv. *venen*. Mnl. *vene* (reeds *Oorkb.* 1, 211 [vert. 13de of 14de E.]; Stoke III, 150 [eind 13de E., hs. 14de E.]), een vorm die nog bij KILIAAN [1599] wordt aangetroffen, en *veen* (*Mieris* 3, 784 a [1403]). Verg. os. *feni* onz. ‘moeras’, mnd. *ven* onz. m. ‘sumpfland, torfmoor’, nnd. *fên, feen* onz. ‘moeras, veen’ (nhd. *feh* onz.); ofri. *faen* (d.i. *fan*) m. onz. ‘veen’ (zie GOSSES, *Fri. Oork.* §§ 21, 27, 163), nfri. *fean* onz. ‘veen, veenaarde, veengrond’; on. *fen* onz. ‘moeras, plas’; de. no. zwe. (dial.) *fen* ‘moeras’; got. *fani* onz. ‘slijk’. Al deze vormen worden beschouwd als oorspr. nom.-acc.; daarnaast staan dan sommige van de onder *ven* opgenoemde vormen, met wgerm. geminaat *nn* uit *n(n)* der casus obliqui. De vorm *vene* > *veen* wordt, afgezien van de vermelding bij KILIAAN, niet in zndl. bronnen aangetroffen. Volgens FALK-TORP 2, 1458 [1911] zijn ndl. *vuns*, oeng. *fyne* m. onz. (?) ‘vochtigheid’, *fynig* ‘vochtig’ ablatend verwant. Germ. \**fanja-*, onz. *ja*-stam, wordt opgevat als behoorend bij een idg. wortel *pan-*, waartoe o.m. ook gall. *anam* ‘paludem’, miers. *an* ‘water’, opr. *panmean* ‘turfland’ zouden behooren.

1) Grondsoort die grootendeels is samengesteld uit gedeeltelijk verkoolde plantenstoffen; grondstof die tot turf wordt verwerkt; moer

## VELD

‘Vrij, open land; onbebouwd, overwegend vlak terrein; meer specifiek ‘het in de marken woest liggende land, in tegenoverstelling van bosch, holt of wold’ (aldus WNT). (n.b. met *woest* wordt hier bedoeld ‘onbebouwd’)

*Categorie:* vegetatie (d.w.z. het ontbreken van vegetatie)

### *Verklaring*

Als het woord in oorsprong moeten beschouwen als een dentaaluitbreiding van de Indo-Europese wortel \**pel-* ‘slaan, stoten’ (Kluge-Seebold onder *feld*), dan kunnen we voor *veld* denken aan een oorspronkelijke betekenis ‘dat wat platgeslagen is’. Het ligt voor de hand om daarbij te denken aan het uit de weg ruimen van bomen en struiken. In veel gevallen is aan het definitieve uit de weg ruimen van het bos een eeuwenlange periode van geleidelijke degradatie voorafgegaan. Door de introductie van schapen verschaalde de begroeiing tenslotte zozeer, dat de aanvankelijk aanwezige grassen plaats maakten voor heide. Zodoende kon het begrip veld in sommige dialecten synoniem worden met ‘heide’. In het Duits (Feld) heeft de betekenis zich ontwikkeld tot ‘[afgeperkt] akkerland’.

In het boek ‘Veld- en Waternamen in het Ilperveld’ door Ruurd Groot e.a. (IWACC, Lange Weide 6, 1631 Oudendijk, tel 0229-592722 ? of 542722 ?) wordt veld omschreven als ‘het ontgonnen gebied, in tegenstelling tot de broek’.

## Bijlagen

### WNT:

**VELD (I)**, znw. onz.,

Onfr. *felt*, mnl. *velt*; os. *feld*, mnd. *velt*, nnd. *feld*, *felt*; ohd. *feld*, nhd. *feld*; ozwe. (*w*)*fiælder* m. ‘afgescheiden stuk land’, ouder nzwe. *fiell* ‘akkerland’: germ. \**felpa-* (verg. fin. leenw. *pelto* ‘akker’); naast ofri. *feld* m. (nfri. *fjild* onz.); oeng. *feld* m., neng. *fiel*: germ. \**felpuz*. Skand. vormen als de. *felt*, zwe. *fält*, no. *felt* zijn ontleend aan het mnd. Met ablaut en grammatische wisseling: os. *folda*, st. (en zw.) vr. *ô*-st. ‘aarde’; oeng. *folde*, vr. *ôn*-st.; on. *fold*, vr. *i*-st. De germ. woorden zijn met *-to*-formans gevormd bij idg. wortel *pel*, *pol*, *pela-*, ‘vlak zijn’, waarbij o.m. ook lat. *palam* ‘open, openlijk’, obulg. *polje* onz. ‘veld’ (verg. den naam *Polen*) behoreen. Daarnaast ook met *n*-formans b. v. lat. *planus* ‘vlak, effen’.

I In de bet. (stuk) vlakke grond, alsmede in metaf. en meton. bet. die zich onmiddellijk hierbij aansluiten.

1 Vrij, open land; onbebouwd, overwegend vlak terrein; vlakke, in tegenst. tot gebergte, bosch of met gebouwen bezet terrein. Thans nog slechts in enkele vaste verb. Verg. echter afrik. *veld* ‘onbebouwde grond, meestal geschikt voor weidegrond’.

a Fig. || *Campus*, ein velt, MURMELLIUS A iij v<sup>o</sup> a [1515]. Veld ..., *amplum spatium terræ planæ*, KIL. [1599]. Veld, onbepaalde uitgestrektheid lands, MARIN [1701]. Veld, vlakke, oorspronkelijk onbebouwd land, het in de marken woest liggende land, in tegenoverstelling van bosch, holt of wold, GALLÉE, in *N.G.N.* 3, 355 [1893]. —

**Kluge - Seebold** (Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache):

**Feld** n. (< 8. Jh.).

Mhd. *velt*, ahd. *feld*, as. *feld* aus wg. \**felpa-* n., auch in ae. *feld*, afr. *feld*; hierzu

mit Ablaut \*fuldô- 'Erde, Boden' in anord. fold f. , ae. folde f., as. folda f. Ableitung aus der ig. Verbalwurzel \*pelē/plâ- 'ausbreiten' (ursprünglich wohl zu ig. \*pel- 'stossen, schlagen' als 'breitschlagen'), zu der mehrere bedeutungsähnliche (aber nicht formal gleiche) Wörter gehören, etwa arm. hol 'Erde, Boden, Land', air. láthar 'Ort, Lage', akslav. polje 'Feld' u.a. Also 'Ausgebreitetes, Ebene' als Ausgangsbedeutung. (...)

## VLIER (vleer, vledder)

*Categorie:* bodem

### *Verklaring*

Deze term wordt toegepast op 'moerassige grond met een dunne veenlaag erop'. Wobbe de Vries schrijft in zijn artikel Groninger plaatsnamen (NGN 1934 blz. 159) onder het hoofd *De Vledder* :

In het Groninger Woordenboek staat: 'Fledder, de Vledder (Onstwedde) = de overgang van moerasveen naar 't hoogveen'. Verder '*Vledder* buurt ten zuiden van Onstwedde. Zuidelijk daarvan *Vledderveen*. Uitspraak van deze woorden vaak met f. '*Vledderkampm* = grond bij Vlachtwedde'. '*De Vledder*, molenpolder onder Finsterwolde', bij Pott buurt een half uur oostelijk van Finsterwolde. Op de kaart vindt men tussen dit dorp en De Vledder *Modderlanden*, en ten zuiden van De Vledder de Veenhuizerweg, waaraan 't gehuchtje *Veenhuizen* ligt. Daar Van der Aa zegt: 'er wordt, ZO van het dorp [Finsterwolde] ook nog lange turf gegraven', is hier hetzelfde woord aan te nemen als in Onstwedde. [Bij de andere namen die Pott op en na Vledder geeft vermoed ik dat ook]. Nl. Wb. kent *fledder* uit Rutten (dus als Haspengouws) als 'heel dunne modder'; in 'n betekenis dus die bij De Vledder en bij de daaraan grenzende Modderlanden aansluit, zodat men 't woord wel zal moeten houden voor vanouds ver verbreid. Wat beter afwatering maakte 'n fledder tot 'n grasland. - In 1402, maar naar transsumpt van 1457, wordt vermeld: *Vledder* (herhaaldelijk), *Vledderkerspel* (Okb nr 1130); en in 'n latijns stuk (1131) *ecclesie* (gen.) *de Vledderen*. NGN V 145 vermeldt anno 1554 *dat Oestervledder, dat Lutticke Vledder*, delen der gemeente van Ansen (gehucht NW van Ruinen). Geschiedkundige Atlas, Marken van Drenthe enz 39 , zegt, dat in 1713 geschillen bestonden tussen de marken Zeijen en Vries over 'de groenlanden, den Stroet ende het Vledder genaamt, ter wederzijden van de Zeijer Trede gelegen'; bij de schikking kwamen de Fledders (zo !) aan die van Vries. Zie ook a.w. 78 de naam *de Vledders* in de marke Hees (ZO van Ruinen). B.v. 115 noemt ook bij Onstwedde *het Vledder*, en haalt uit 1740 aan: 'het veen agter het Fledder blijft bij de verkofte waare'; p. 116 uit 1749: 'twee stukken veen boven het Fledder'. *Vledderinge*, vroegere havezate in Meppel, komt vroeger voor dan NGN V vermeldt: Magnin, Voormalige Kloosters in Drenthe 148, kent reeds in 1414 huis en hof. -ing(e) achter 'n substantief laat de betekenis soms onveranderd. - Zie verder NGN VII 16 v., ook over mooglijke verwarring met vle(d)der 'vlier'. Deze zal ook wel *de* naast *dat, het* veroorzaakt hebben.

Kloeke zegt, dat *Vledder* 'n bekende buurt is in 't havengebied van Hamburg; misschien is 'n lezer op de hoogte met de oude toestand daar en kan hij dus beoordelen of ook de naam ginds de hier besproken betekenis had.

De betekenis behoeft niet overal dezelfde te zijn. Zie Groninger Woordenboek 1276: 'Vledder in Drente = grasland; b.v. te Buinen, Westdorp en Ees. [Dus in 't zuiden der gemeente Borger, en door venen vanouds van Westerwolde gescheiden]. Bij Vlachtwedde liggen de Vledderkampm. [Of heeft vledder hierin de hiervoor genoemde betekenis?] Ook bij Finsterwolde is een streek die 't Fledder heet'. Daar Kremer 99 zegt, dat onder Finsterwolde (in 1837) ook lange turf gegraven wordt, mag men misschien overal uitgaan van 'n grond-betekenis 'veengrasland'. Zie ook boven *Barnfleer*. 't Lidwoord 't in Groninger Woordenboek past bij wat we in Westerwolde en Drente vonden, maar blz. 1127 had onder Finsterwolde *De Vledder*; als de daar ook gezegd wordt, zal het wel komen van *de fledder* 'de vlier'.'

Tot zover Wobbe de Vries.

Het woord is verwant met *vlaai, vlade*. De verbinding is de dunne platte laag. (Eng. flat)

Jellinghaus, Die westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern, schrijft bij het grondwoord fladder, fledder:

Ein *Fladder*, *Fledder* ist ein Landstrich, worüber sich leicht Wasser verbreitet, schwankendes, schwimmendes Grasland. Vgl. auch mhd. vlada, glatte Fläche, und hd. flader, hin und her laufende Holz- oder Steinader, Oldenburg. Jb.

VIII, 4.

*Der Fladder*, *Fledder*, in Bramsche und Osnabrück und Bennien Kr. Melle 17. jh. *im roten Fladder*, bij Damme

*Fladderlohausen*, Kr. Vechta: Lohus 1231

*Fladder*, Bschr. bij Rahden

*dat Vledder*, in Drente 1410

*Vledderen*, bij Südlohn 15. jh.

Vlederhove, Ksp. Saerbeck 14. jh., Darpe II.

---

#### WNT:

**VLIER (III)** — FLIER —, znw. onz. en m. (?), mv. *-en* (waarnaast *vlierden* met epenthetische *d*). Samentr. van *vledder*, *fledder*, verwant met *vlade* (DE VRIES). — In het noordoostelijk taalgebied een ben. voor moerasigen grond met een veenlaag er op, of moerasveen; ook als toponiem bekend, o.a. in den plaatsnaam *Vledder*. Zie *N.G.N.* 3, 356; 7, 16 volg.; *Driem. Bl.* 1955, 155; TER LAAN, *Gron. Encyclop.* || Flier. Groenvlakte in Overijssel, met een dunne veenlaag bedekt, *aant. v.* F. J. STIELTJES [± 1856]. Vlier (gew.) broekgrond, uit beekbezinking en moerassen bestaande, V. DALE [1914]. — Dat elck sall nae sijn Waertaal uijtgraueu dat Vlier als dat van oldes gewoontelick is, *Ov. Stad-, Dijk- en Marker.* III, 5, 16 [± 1566]. Dat die gemeijne Bueren van Verssen sullen gehouden sijn dat Vlier door te graeven eendrechtelick, III, 5, 17 [1567]. Anno 1620 ... is geresolueert op die holtsprake toe Steigeren van die gemene erfgenamen dat ider meijer sal grauen ses Roede om het Flier, III, 6, 25 [1620]. De Provincie van Overijssel, die by Campen ... en andere plaatsen naby de ZuiderZee gelegen, uit laage groenlanden (Broeken, Maarzen, Vlierden enz. geheeten), bestaat, *Verh. Holl. Maatsch. Weet.* 18, 283 [1778]. Bij Koevorden (ligt) een stuk hooiland ... dat *het vlier* heet, zoo ook bij Dalen eene weide, die denzelfden naam voert, *Nav.* 8, 260 a [1858]. Er (zijn) plaatsen, waar men zich nauwelijks waagt: het zijn de 'fluiers', volgens de overlevering grondeloze gaten, aan het oog onttrokken door een drijvende zode, waarin een huis kan verzinken. De naam houdt verband met het Westtwentse en Sallandse 'vlier', een benaming voor broeken en lage weiden, DINGELDEIN, *Land v. d. Dinkel* 138 [1948].

**VLADE** — VLAAI(E), VLA —, znw. vr., mv. *vladen*, *vlaaien*, *vlaan*, *vlaas*. Mnl. *vlade*, *vlaeye*; mnd. *vlade*; meng. *flathe*; ohd. *flado*, nhd. *fladen*; zie voor de mogelijke idg. verwanten de etym. wdb. De vormen *vlaai en vla* hebben elk een eigen beteekenisontwikkeling gehad; zie daarvoor beneden in het art., en VLA (I). Soms vindt men *vlei* als hypercorrecte spelling.

**VLAAI (III)**, bnw. In noordholl. dial. gezegd (alleen praedicatief) van water dat stinkt doordat het bedorven of met vuil bedekt is. Mogelijk is het identiek met gron. *vlei*, fri. *flij*, oostfri. *flêje*, *flêi* voor: vlies op een vloeistof, vel op gekookte melk enz. (MOLEMA; TEN DOORNKAAT KOOLMAN). || Vlaai. Van water. Bedorven, stinkend, troebel, BOEKENOOGEN [1897]. — De Kadde-gats aen d'Ooster-sy Daer zijn de schoone Water Vlay, JORIS JANSZ., *Saenl. R.* 5 [1693]. 't Water is vlaai (*het stinkt*), BOEKENOOGEN 1145 [1897].

---

**BEEKMAN**, Dijk- en Waterrechten (=MNW 11) :

**VLIER (Flier)**, znw. o.

*Lage, veelal moerassige gronden in Overijssel, vooral in den omtrek van de Regge gelegen, in regenachtige tijden dikwijls met water bedekt, — wat echter door verbeterde afwatering minder dan vroeger voorkomt.*

Hier en daar in dit gewest noemt men ze ook 'broeken'. Deze gronden bestaan grootendeels uit beekafzetting (kleiachtig zand), deels uit moerasveen.

Onder Ambt-Ommen liggen ten N. van de Vecht de *Vlieren van Stegeren* en *Versen*, ten Z. daarvan *het Vlier* bij Gietmen. Voorts zuidwaarts gaande: het *Dalmsholter Vlier*, het *Junner Vlier*, het *Hammer Vlier*, het *Heksel Vlier* (Wierden), *het Flier* en de *Flierhaar* bij Zenderen (Borne), het *Deldener Vlier*, het *Stokkumer Vlier* met het *Herikker Vlier*, *Molenvlier* en *Kleine Vlier* tusschen Goor en Diepenheim; onder Diepenheim ligt het Huis en de buurt *Westervlier*.

In het Markerecht v. Gietmen v. 17 Apr. 1551: 'In den eersten dat daer geene vercken na mitvasten tot na St. Lambert int *flier* ongekramppt sullen gaen. ...' (*Ov. St., D. en M. R.* III, 10e St., 7). En in dat van Versen van begin 16e eeuw: 'Item, der sullen gene Schaepe, Verckens noch Ganse gaen in den *Vlier* tusschen Onser Liever Vrouwen dach in den Vasten ende Sancte Marten in den Winter elcken een Stuyver'. En: 'Item Dair sall Niemandt in dat *Vlier* gene plaggen meijen soe veere alsset gras stiet. ...' (*Ald.*, III, 5e St., 11).

## VOORDE

‘doorgang, oversteekplaats’

*Categorie:* antropogeen (maar gebruikt makend van natuurlijke omstandigheden)

### *Verklaring*

De oorspronkelijke betekenis van *voorde* is ‘doorgang’. Het is verwant met het Latijnse *portus*, waaraan weer het Nederlandse poort ontleend is. Vaak gaat het in toponiemen om een oversteekplaats over een water, maar soms ook over een oversteekplaats over moeilijk begaanbaar terrein, zoals een moeras. Voorden treft men aan op plekken die van nature voor die ‘oversteek’ geschikt zijn, dus bijvoorbeeld ondiepe plekken in een rivier of beek. Soms werd de voorde beter begaanbaar gemaakt door er stenen te storten – vandaar dat men regelmatig toponiemen Steenvoorde (Stenfert, Steinfurt e.d.) tegenkomt. Misschien hoort hierbij ook Spekvoort (‘voorde waarbij de ondergrond mbv een vlechtwerk van takjes (spek) is verstevigd’; anderszijds kan men ook denken aan een voorde waar tevens cq later een bruggetje (spek) is bijgekomen). Overigens heeft het woord *brug* oorspronkelijk ook niet noodzakelijk op een over

Ook treft men vaak verwijzingen naar de zichtbaarheid oversteekplek: Blankevoort (‘goed zichtbaar, ondiep’) en Duistervoort, Donkervoort, en misschien ook Duivenvoorde (‘slecht zichtbaar’; duif duidt wellicht op troebel water; vgl. nl doof in de zin van ‘vertroebeld’ gehoor). Regelmatig zijn er ook verwijzingen naar de vorm van de ondiepte: Bredevoort, Langevoord. Het toponiem Engel[en]voort uit het pilotgebied is mogelijk een herinterpretatie van Engevoort (‘smalle voorde’). Verwijzingen naar een leger komen ook regelmatig voor in de vorm van toponiemen Heer-voorde (Hereford, Herford, Herfurt). Zij worden vaak geïnterpreteerd als ‘voorde geschikt om door een leger te worden gebruikt’, maar het lijkt me waarschijnlijker dat we moeten denken aan een voorde die door een leger is geschikt gemaakt voor eigen gebruik (door versteviging van de ondergrond, verbreding e.d.). Combinaties met diernamen treden ook vaak op (Coevorden, Rund (Ruddervoorde, Rutherford), Os (Ossenvoorde, Oxford: hier speelt mee dat de os de ‘tractor’ van de Middeleeuwen was), Schaap (Schafferden) en worden geïnterpreteerd als: voorde geschikt om gebruikt te worden door het betreffende dier.

## WEERD, WAARD

*Categorie:* geomorfologie (met menselijk ingrijpen in het landschap)

### *Verklaring*

In het WNT wordt deze term als volgt omschreven: '1. in of aan het water gelegen land; land dat geheel of gedeeltelijk door water omringd is. Vooral toegepast op tussen rivieren, rivierarmen en -takken gelegen grondgebieden, veelal door bedijking en bekading behoeft voor overstrooming en/of afkalving door de aangrenzende waterstromen. 2. door verdere aanslibbing ontstane gronden, gelegen tussen een bandijk van een polder of *waard* als onder 1) en het aangrenzende water, inzonderheid het zomerbed van een rivier, waarvan zij gescheiden zijn door een smalle aarden dijk of zomerkade, en die veelal alleen nog bij zeer hoge waterstanden onderlopen en meestal met gras, dan wel riet, rijshout e.d. begroeid zijn; *buitenwaard*, *uiterwaard*. 3) Vervolgens (...) ook gebruikt voor ingedijkte en drooggemalen watergebieden.'

De in het pilotgebied gebruikelijke vorm is *weerd*. Oude vormen: Oudhoogduits *warid*, *werid*, (onzijdig) 'eiland', Oudengels *warod*, *werod* 'strand, oever'. Over de oorsprong van dit woord bestaat geen eensgezindheid. Sommige etymologen gaan uit van een afleiding van Germ. *\*wara*, oe. *waer* 'water, zee', en denken aan een betekenis '(rivier)eiland', andere beschouwen het als een dentaal-afleiding van de stam *\*uer-* 'omsluiten, beschermen', en dan zou het dus in eerste instantie een 'beschermd plek' zijn. Ook wordt wel bij deze laatste wortel *\*uer-* gedacht aan een oorspronkelijke betekenis 'waterkering' (zie J. van Loon, *De Ontstaansgeschiedenis van het begrip 'Stad'*, blz. 31-32)

### **WNT:**

**WAARD (II) — WEERD** —, znw. m., mv. *-en* (gewest. eenmaal *-es*). De alg. ndl. vorm *waard* is ontstaan uit *werd* door kwalitatieve en kwantitatieve verandering van *ê* gevolgd door *r* + dentaal (vgl. SCHÖNFELD<sup>8</sup> 67 [1970]). Mnl. *wert*; ohd. *warid*, *werid*, nhd. *werd*, *wört*; oe. *warod*, *wearod*. Over den oorsprong van het woord bestaat geen eensgezindheid. FRANCK-V. WIJK [1970] gaat uit van germ. *\*wara*, oe. *waer* 'water, zee'. DE VRIES, *N.E.W.* [1971] beschouwt het als een dentaal-afl. van den stam *\*uer-* 'omsluiten, beschermen'; minder gelukkig acht hij de verbinding met on. *vari* 'vocht', dat verwant zal zijn met oi. *vari*, *vari* 'water' (POKORNY 80 [1959]). Vgl. ook WAARDE (III).

1 In of aan het water gelegen land; land dat geheel of gedeeltelijk met water omringd is. Inz. in toep. op tusschen rivieren, rivierarmen en -takken gelegen grondgebieden, veelal door bedijking en bekading behoeft voor overstrooming en/of afkalving door de aangrenzende waterstromen.

a In 't alg. || Soe is ... by den gerechte ende vroescip ... gestemmet, dat men die brugge voir den Minrebroederen, die men gaet over den Rijn, verleggen ende maken sel by der stede over den Rijn tot den tuynen toe, dair of die personen, die in den waert geërft ende gelant sijn, elc voir sijn erve gedaen hebben een pat ... langes den Rijn van der stede veste offgaende tot an den Minderbroederen laen toe, *R.G.P.* 14, 198 [1500]. Men bevont ... dat de Weert ontrent 150 roeden vande grachte van tfort seer afnam ende scheen te willen deurspoelen vanden Rijn in de Wale, twelcke men mettet slaen van een hoeft soude moeten beletten, *DUYCK, Journ.* 2, 612 [1600]. Op het iaer 1493. is by Hertogh Karel het Clooster Emaus af-gebrooken, 't welk tot daer en toe voor de Beggijnen poort op Gods weerd had gestaen tusschen des Stads vesten ende de Roer, V.

SLICHTENHORST, *Geld. Gesch.* 1, 59 b [1654]. Elk veld, van een gereeten, Omarmd van zyn rivier, wordt hier een Waerd geheeten. De dyk dient voor een vest, welke ieder eiland dekt, HUISINGA BAKKER, *Poëzy* 1, 82 [1770]. Daar was ... Een landman met zijn gade en kroost ter rust gegaan. Hoe hoog het water ook mogt staan, Ver was 't nog van zijn erf; en 't bolwerk van de dijken, Beschutters van den waard, waarin zijn woning lag, LULOFS, *Ged.* 57 [1820]. 't Volk, beroofd van have en goed, Staat langs den dijk geschaard, En staart vol wanhoop op den vloed, Die voortgolft door de waard, TER HAAR, *L. Ged.* 21 [1874].

— Beschouwd als een door een geheel van dijken omsloten en als een eenheid bestuurd land; waterschap. || Tot mindere gemeenschap behooren de goederen van Steden, Waerden (dat is Landen begrepen onder eene dijckagie) bannen, ambachten, gildens, geslachten, DE GROOT, *Inl.* 25 b [1631]. Zo doen oock Dijck-graef ende Heemraiden aen de waard levering van 't land dat dijckplichtig is, ende 't zelve niet konnende voldoen van alle 't land den zelve eighenaer binnen die waerd toe-behoorende, 't welck genoemt werd recht van Spasteeckinge, 36 b [1631]. Stilzwigende onderzettinghe hebben de navolgende: ... Ten tweede de waerd, dat is de dijckkring voor de onkosten van dijcken, dammen *enz.*, 103 b [1631].

b In 't bijz. in aardrk. namen en aanduidingen. || Op de verschillende ... punten antwoorden de Staten: op het 1<sup>ste</sup> en 2<sup>de</sup>, waarin geklaagd wordt over het heffen van contributiën op Kleefsch gebied, nl. te Hulhuysen, 's-Gravenweert en Steensweert vanwege het Nijmeegsche kwartier en door de stad Arnhem in den Ijseloordschen weerd, dat de genoemde 'partye ende weerden' Geldersch waren, dus dat Kleef er niets mede te maken had, *R.G.P.* 85, 514 [aangeh. woorden 1601]. De rest behield hy om de Heemertsche weirdt te beschermen, HOOFT, *N.H.* 1167 [c. 1645]. De Landen van desen Waert plachten eertijds den naem te dragen van de Landen tusschen Leck ende Meruwe gelegen ... Daer na heeft desen Waert ... den naem van Alblasser-Waert aengenomen, *Hantv. v. Alblasserw.* 1 [1678]. De Spaansche bezetting van Zwijndrecht had haar post eigendunkelijk verlaten, sedert de Geuzen onder een kapitein van Dortsche afkomst, ... den geheelen Zwijndrechtschen waard afgeloopen hadden, FRUIN, *Geschr.* 2, 293 [1865].

— *Verdronken Zuidhollandsche Waard*, andere ben. voor *den Grooten Waard*, die het gebied omvatte dat thans wordt ingenomen door het Eiland van Dordrecht, de Biesbosch, het Land van Heusden en Altena en de streek tusschen Lage Zwaluwe en Geertruidenberg en dat in 1421 tijdens den Sint-Elisabethsvloed volledig werd overstroomd. || Het vissen en occuperen van aanwassen in den verdronken Zuid-Hollantsen Waert is verboden, V. ZURCK, *Cod. Bat.* 758 [1711]. Met de gedeeltelijke afdamming van het Hollandsch Diep kan bovendien ... nog een ander groot doel bereikt worden, namelijk, eene aanzienlijke aan- en opslibbing of vermeerdering in den aanwas van den in 1421 verdronken Zuidhollandschen Waard, DEL CAMPO, *Ned. Spoorw.* 17 [1860].

2 In toep. op door verdere aanslibbing ontstane gronden, gelegen tusschen een bandijk van een polder of *waard* als onder 1) en het aangrenzende water, inz. het zomerbed van een rivier, waarvan zij gescheiden zijn door een smallen aarden dijk of zomerkade, en die veelal alleen nog bij zeer hoge waterstanden onderloopen en meestal met gras, dan wel riet, rijshout e.d. begroeid zijn; *buitenwaard*, *uiterwaard*. Vgl. ook GORS, KWELDER, SCHOR, SLIK en VOORLAND.

a In 't alg. || Andere ontfanck van uiterweerden gelegen onder Eck ende Maurick over den Rijn: den cleynen weerd ... is geheel ... over oever gevallen; — D.H. ende C.v.Z. (*hebben gepacht*) ... die twee deelen van den grooten weerd voor 9 jaar, voor 300 car.g. ..., mit condicien, dat zij alle hoer huyjaeren ... opten heelen weerd setten sullen, daer 't oirbaer is, *R.G.P.* 140, 100 [c. 1565]. Vant verloren voorlant wintmen ried om de huizen te decken;

op onvruchtbare waarden vischtmen t'nietighe wier, om mettet zelve (dat uytter ze komt) het land (dat de ze met ghewelt ontnomen is) teghen d'an slaande gholven der ze te wapenen, *Twe-Spraak* (ed. CARON) 58 [1584]. (*Tyrus*) sal als een bloote weert zijn, daer de visschers hare netten sullen uytspreyden om te droogen, *Statenb., Ezech.* 26, *kannt.* 15 [ed. 1637]. Het Water in de Rivier de Lek, was om dezen tyd zoo hoog gezwollen, dat meest alle de Waerden onder water stonden, waer door alle verpachtingen van Hooilanden buitendyks moesten opgeschort blyven, en groote schade veroorzaekt werd, *Ned. Jaerb.* 1749, 664 [1749]. Hoewel de natuur ons met eene menigte soorten van wilgen heeft begiftigd, is er echter slechts ééne, die wegens de lengte en taaiheid van hare twijgen volkomen bruikbaar tot vlechtwerk is, namelijk de daarnaar genoemde teen- of rijswilg ..., die in overvloed vooral in de uiterwaarden langs onze rivieren, vooral den Rijn, den IJssel en de Lek, groeit. Het is een heesterachtig gewas, dat vele, anders tot niets bruikbare waarden tot goede winstgevende gronden maakt, *Boek d. Uitv.* 6, 116 [1869]. 't Hooi in de weerdes, *Dm. B.* 1927, 102 [1927].

— *Een waard bevaren*, er op wettelijke wijze beslag op leggen door er met paard en wagen over heen te rijden (vgl. ook *Dl. II*, 2313, 3de aline). Veroud., in de 2de aanh. in historiseerend taalgebruik. || Ick H.W. ..., laet uwen ... hoog geleerden Heeren ... weten, woe dat G. van H. ende J.S. my ... begeert hebben ... dat ik my voegen soll, en kommen ... op hoire althoevige Lant ..., omme met recht nae Water- en Stroomrecht te bevaren eenen Weerdt, gelegen tegens haer althoevich landt geheten den Koornheeren Weerdt, in *SCHRASSERT, Cod. Gelro-Zutph.* 2, 475 [1516]. De rechter ... stond hem toe dat hy den waard mocht bevaren naar stroomrecht en naar waterrecht, behoudens het recht der marke, *HOFDIJK, Voorgesl.* 1, 162 [1859].

— In de volg. aanh. bep. stuk aangeslibde grond in het midden van een rivier, door een geul van den oever gescheiden; soms langs één kant door verzanding met den oever verbonden; *middelwaard*, *middelzand*. || Weerd, een eiland of hoogte in een rivier, *HALBERTSMA, Wdb. v.h. Ov. in Overijss. Alm.* 1836 [1836]. — Gemiddeld aanwerp was van platen ofte stroom-eilanden ('*L. Insulae in fluvio*'), diemen op eenige plaetsen waerden noemt, *DE GROOT, Inl.* 42 a [1631].

*b* Inz. gebruikt als weidegrond voor het vee. || Indien men jemandt bevindt sijn beesten vuerende oft drijvende inder nae-bueren weerden salmen bekeuren oft haelen op dobbel breucken, *Cost. v. Brab.* 1013 *b* [1537]. Soo wat beesten daer over bevonden worden in mijns Heeren werden sullen daer aen ghebreuckt hebben eenen alden schilt, *Ald.* [1537]. Is ... averkoemen dat den ticheler twee peerdt, twee koen, twee calver, twee vercken und een einwijnter wejdens op ter Stat weerd hebben sall und niet meer, *HOLLESTELLE, Steenbakk.* 294 [1569]. Na de akkers kwamen wéer de weilanden, — de tierige waarden tusschen de dijkjes en grasbegroeide bermes, *SCHART.-ANT., Scheiding en D.* 168 [1901].

— In de volg. aanh. in verzwakte opvatting zooveel als: veld. || Hy (is) den seluen wech in ghetreden Duer tduyster bosch die hy was ghecome Mer hi en heeft hem in velden, in weerden vernomen, *V. GHISTELE, Virg. Aen.* 207 a [1583].

*3* Vervolgens in tegenstelling tot 1 en 2), waar sprake is van een natuurlijk ontstaan, ook in toep. op ingedijkte en drooggemalen watergebieden. || Men treft thans ook Zeewier aan in den Grooten Waard, of in het Oude Vlie, ook op Lutjewaard, en by Breehorn, als mede op verscheiden' plaatzen der Zuidwal ... In vroege tyden waste het Wier meer in het Oude Vlie, dan by Wieringen, waartoe de goede gelegenheid der gronden aanleiding gaf: de Waarden en Velden zyn 'er grooter, *Verh. Holl. Maatsch. Weet.* 20, 2, 56 [1782]. Meertjes, gemeen liggende met den Heerhugowaard, die alleen in Valkoog als 't ware een dam vonden, die hen van de zee (*t.v. de Zuiderzee*)

scheidde, en deze belette zich ... in verbinding te stellen met den genoemden Waard, G. DE VRIES, *Holl. Noorderkw.* 23 [1864]. De Waard is eene bedijking ten oosten van de Wieringerwaard en ten zuiden tegen een gedeelte van den West-Frieschen dijk gelegen. De Groetpolder ligt ten oosten tegen den West-Frieschen zeedijk. ... Deze bedijking wordt bemalen, BLINK, *Nederl.* 2, 142 [1892].

**Samenst.** — Als tweede lid o.a. in: *Bommeler-, middel-, Tieler-, uiterwaard.*

Als eerste lid in: *waardbosch*, bosch dat op een waard groeit, inz. wilgen- en elzenhout; griend(bosch). || In lager streken, meer in de nabijheid der rivieren, treft men waard- en griendbosschen aan, *Alb. d. Nat.* 1858, 324 [1858].

— *Waardgeerzen*, (mv.) eert. ben. voor die landen van Geestmerambacht, die buiten de dijken langs den Heer-Hugowaard (N.-Holl.) gelegen waren. Zie verder i.v. BEEKMAN, *Dijk- en Waterschapsr.* [1907], alsook s.v. *geers* (ibid.) en Dl. IV, 693. || Op de banne (rust) de verplichting om jaarlijks in de kosten van den Westfrieschen dijk aan Geestmerambacht te vergoeden 1/112 van de ondergedijkte penningen, en zulks ter zake van hare Oude Waardgeerzen, G. DE VRIES, *Zeew.* 547 [1864].

— *Waardgronden*, (mv.) thans ben. voor de bij eb droogvallende gronden in het westelijk deel van de Waddenzee; eert. ook in toep. op de waarden in het noord. deel der Zuiderzee (o.a. de Lutjes-, de Wieringer- en de Grienderwaard, vgl. BEEKMAN, *Dijk- en Waterschapsr.* [1907] s.v. *waard*). || Men wordt dit (*t.w.* 'het opgeeven van verschillende uitwaasemingen') op de slikken van den Helius ... gewaar: insgelyks op de Waard-gronden, op de aanwassen agter Texel, het Eyer-eiland enz., *Verh. Holl. Maatsch. Weet.* 18, 344 [1778]. In de Heere Hugo waard zyn graslanden, waarin te vooren geen Unjer bekend was ... Deeze Waardgronden bestaan meest al uit een blaauw zand, met klei gemengd, *Verh. Maatsch. Landb.* 2, 3, 69 [1783]. Die uitmaling op de Zijper waardgronden mocht naderhand geen belemmering zijn, wanneer men tot eene bedijking van de Zijpe over zou gaan, G. DE VRIES, *Dijks- en Mb.* 352 [1876]. Het eiland Terschelling en de Waardgronden, BLINK, *Nederl.* 2, 403 [1892].

— *Waard(en)hout*, hout dat op de waarden of grienden groeit, inz. wilgen-hakhout (*Salix viminalis*, *S. amygdalina*, *S. vitellina* L., *S. triandra* L.), gebruikt voor horden, rijsbeslag, ribstukken; rijshout, ruwbast, tweebast, werfhout. Zie ook WAARD (III). || V. DALE [1872]. — Sal ... geen ... weertholt, willigen ende poppelen, die knotbaer sijn, t'ontijde gehouwen mogen worden, *Landtr. v. Over-Yss.* 2, 16 [1630]. De gemeene Wilg; de Roodband, de Graauwbast, en de Katwilg; de drie laatste zyn bekend, onder de benaaming van Waarden- of Hoephout, *Verh. Maatsch. Landb.* 11, 1, 65 [1794]. Eindelijk komt nog het waard- of twijg-hout in aanmerking, zijnde ... eene wilg-soort, die zeer tierig aan de rivieren groeit, waar het jaarlijks door het slib der rivieren gemest wordt, ENKLAAR, *Handb. Landb.* 361 [1854]. Terwijl het gras vroeger niet meer dan *f* 80 opbracht, brengt thans alleen het waardenhout jaarlijks gemiddeld *f* 225 op, *Versl. Landb.* 1918, 1, 124 [1918].

Vandaar: *waardhoutpas*, waardhoutbosch. || Men (vindt) met uitzondering van elzen-, wilgen- of waardhoutpassen, op vochtige, drassige gronden de bosschen het meest in de zandstreken, ENKLAAR, *Handb. Landb.* 16 [1854].

— *Waard(s)land*, (Gron.) laaggelegen buitendijksch land. Gewest. in N.-Brab.: stukken grond binnen de zomer-, soms ook binnen de winterbedding (*W.B.D.* 1, 2, 247 a [1967]). || V. DALE [1914]. — Tonny Janszen de tapper gehuert een heem, daer he nu nyes op getymmert heft, myt noch 1 ackerken wyrtlantz in Anna Steenmesselarsheem gelegen, sall jarlijx geven 8 Arens g., 6 jaer lanck, *R.G.P.* 140, 144 [Gron., 1551]. Gheert smyt gehuert een hoesstede myt een stucke wyrdtlandes daeran gelegen, sall geven 2 Emd.g., *Ald.* [1551]. Thomas kremer een stede myt een stucke wyrtlantz daer achteran gelegen, so breet als dat heem ys, sall jarlijx geven 16 Arensg., *Ald.* [1551].

— *Waardmeester*, opzichter over de waarden. || Dat die xlviii gesworen meente an hem holden ende verdoen sullen alle desse offitien, als brugmeister,

paelmeister, weydemeister, weertmeister, dyckmeister, schutmeister en dergelycken, *Kamper Kron.* 2, 30 [1519]. Dat die vursz tichler dat twelffte duijsent stheens der Stat geven sall, und soe vern ein Ers. Raet und Weerdtmeesteren esterick gebacken wolden hebben, sullen sij mitten ticheler accordieren und geven nae advenant als van den stheen, HOLLESTELLE, *Steenbakk.* 294 [1569].

— *Waard(en)polder.* || De dorpspolders of waardenpolders, ... welke ieder voor zich op de Linge of een der beide groote rivieren afwateren, *Versl. Landb.* 1917, 1, 123 [1917].

— *Waardrecht*, het voor een waard geldende recht. || Welck zant men van den selven weert bevaren en bereyden mogt, also dat na gemeyne Landt-, Waerdt-, en beschreven rechten doen ter tyt den voornoemde haeren Vader en Lodewyck toequam, in *SCHRASSERT, Cod. Gelro-Zutph.* 2, 485 [1552].

— *Waardrijs*, op waarden groeiend rijshout, zie ook *waardhout.* || Claes Kelffken van dat hy heft gheveurt van Bronchorst wert van Halderen hier, 2 klein vimmen wertriiss gegeven 24 st., *Rek. v. Nijm.* 2, 216 [1511]. Summa van desen wertrisen, die Jan v. B. geleverd heft, beloept samen 48 gl. 12 1/2 st., 2, 220 [1511]. Soo is hier oick van doen waegens ende treckperden om de pontten met wertrijs, als andere schepen, hoeger te trecken, *R.G.P.* 108, 137 [1606].

#### **MNW:**

WERT (**weert, wart, waert**), znw. m. Ohd. *warid, werid*, o, eiland; nhd. *wert*; ags. *warod, werod*, strand, oever; ndl. *waard, weerd*. Zie Beekman, 1700. In 't algemeen een stuk land aan of in een water gelegen. Meer in 't bijzonder.

1 *Landstreek geheel of ten deele door rivieren omsloten en veelal door dijken omgeven.*

Kil. weerd, weert, wert, agger. || Dien wert, die geleghen is boven Ravenswade ende geheten is 's Greven weert, *Cod. Dipl. U, II<sup>1</sup>*, 56. Van den dootslach, die Peters soon ghedaen hefft an Dirch op Wytwerderweerde, *Warfsconst.* 35.

Den weert die ghelegghen is in den keyrspel van Oy ... dat halve weerdeken, dat wilneer was heren Rijcouts van Lent, ende dat werdeken dat ghelegghen is in den Wael (hier *een middelwaard*), *Nijh.* II, 35. Als van den vier bancken in Boemelreende Tielreweerd een hoot te geven ende die heemrade te ordinieren dair op sal men raet ende avise hebben, IV 238. Sijn knechts ende hulperen nyemant gerooft ende gebrant en hebben in den lande van Culemborch op des greven weert anders dan heren Zweders van Vyanen ende sinen pechter, *Cod. Dipl. U, II<sup>2</sup>*, 236. Van Bomelreerde ende van Tielne. Velth. II, 51 opschrift.

Ende waer ooc voort van dien daghe quijt van diere hure van dien weerde, (*de Alebrantsweert*), *Oorkb.* II, 249a. Item sint hertoge Willems dode hebben die van Deventer aengevangen ende hoor hant geslagen aen enen weert, geheiten Brucgerwerde, *Arch. v. Buren*, 402. Item in elcken waert salmen hebben eenen Dyckgrave, die in den waert gegoet is tot drie hondert pont Hollandts of daer boven, *Mieris*, II, 31a. Onse Dycgrave van dien waerde zal scouwen of doen scouwen van onsen wegghen 't waterscap van den Grave ende van der Alblaes, II, 244b. Dese grote Hemerade, die die waerd omme scouwen zullen, *ald.* Als een dijgrave van Alblaserweert by vonnisse der dijckheemraders vanden weert voorsz. met recht gepant heeft aen een geheel weer lants, *R. v. Dordr.* II, 68; 69. Voort so hebben die dijcheemraders van den weert den scout ende heemraders van Nyeleckerlant voorsz. by haren ede vermaent ende bevolen, *ald.* — Die groote waert, *Zuid-Holland.* || Ooc so heb ic daer ghehoort, dat de Hertoghe seide: De poort, de staet in den groten waert, de behoort herwaert, *Stoke*, VIII, 993. Voort bevelen wi hem mit onsen dycgrave ende heemrade ende mit onser macht, die wi hem bevelen, die ghene te bedwinghen, die in ghebreken van ruware jof van manninghe sijn in der dycaedse van den Groten Waerde, *Mieris*, III, 315. Voort bevelen wi hem te verbieden ende te doen bewaren, dat neghien man huse, barghe jof ruware en voere uten groten waert, *ald.*

2 *Stukken lands, buitendijks onmiddellijk langs de groote rivier gelegen; uiterwaard.*

Niet altijd is dese beteekenis van de vorige te scheiden. Zie uiterwaert en

kijfwaert. || Jacob van Apeldoren enz. die ghevaren weren up Fenenoort ende besaghen die weerden, die daer te samen strecken, *Rek. d. Cam.* VI, 62. Doe sie up den mersche, up den toghe (*de gemeene weide*) ende up den weerde hadden gheweest ende bezaghen die weyden, III<sup>2</sup>, 117. Ende dan bij malkanderen wesende smergens to negen uren salmen die Mercke met den weert ende hoofden schouwen, *O. Marker*, 11, 7, 3. Elc man die (*niet gekortwiekte ganzen*) op den sijnen, op der stat lande, marke, eylande, weerde brokeloos slaen, schieten ende hessen (*opjagen*) mach sonder broke, *Overijs.* R. I<sup>1</sup>, 181. Zie verder talloze malen in *Rek. der Cam.* III en vlgg.

3 *Laagland, laagliggend land, dat veel onderloopt.* *Teuth.* wyden of willigen wart, salictum; eyn wardt, alluvius. Zie rietwaert.

4 *Eiland in een stroom door een geul van den oever gescheiden; soms door verzanding aan één zijde met den oever weer verbonden; schiereiland.* Vgl. de eilandjes in de Biesbosch als *Prikwaard, Buitenhoeksche waard, de Dooyemans waard*, enz. Ook wel geheeten middelwaert (o. a. *Geld. Maandw.* I, 117) of middelsant (dit meer een zandplaat). — Kil. weerd, weert, wert, weerder, insula, insula amnica; *Teuth.* grynt, wardt, arena, insula mediamnis, salictum, alluvium. || Aelbrecht enz. doen cond dat vor ons ghecomen is Here Ghizebrecht, Heer van Vianen ende droech ons up enen waert, beneden Vianen in der Lecke ghelegghen, V. Mieris III, 425. Ende waert dat Jan van Vianen gheen wittelic gheboorte na hem en bleve, soo souden dese vorscreven weert metten erve comen upten rechten leenvolgher, *ald.* Voirt Mattenisse over sloot legghet in diepe in den uterdijc een wart ende is gheheiten Broec (anno 1296), II, 61. Al 't goet, dat binnen den ambocht van Rotterdamme voirsz. ghelegghen es ende den waert voir Rotterdam II, 435a. Onse lieve suster vrou Ysabeell van Gelre, abdyse ende hoor goodtzhuys tot 's Grevendaell lange tijt twydrachtich gewest heeft tegen Claes van Aefferden ende Johans kynderen van Aefferden, als van eenen werdt te Deest gelegen ... ende oock van aenscoote (*aangeslibde grond*) hoors cloosters erffenis aldaer, Nijh. II, 220. In die vaert (*l. waert*), daer in de Zeine, daer vochten si ... dat al nu ... in Fransoys heet die Yle *Sp.* III<sup>5</sup>, 52, 19. Hier om quam hi aldus haestelic mit sinen vrienden ende ondersaten, daer her Jan van Renesse mit sinen vrienden stont over gevaren up enen waerdt, die in den Lecken daer lach ende worden daer vechtende upten waerdt, *Clerc*, 161.

Misschien van belang voor het begrip van *weerd* is het woord *weer*:

#### WNT:

**WEER (VI)**, znw. onz., mv. *weren*. Mnl. (onz.) *weer*, (vr.) *were*. Herkomst onzeker. Het woord zou, zooals BOEKENOOGEN 1201 [1897] veronderstelt, in oorspr. hetz. woord als WEER (II) kunnen zijn, waarbij het via een semantisch tusschenstadium 'afgeschutte, omheinde plaats' terug zou kunnen gaan op een bet. 'dam, dijk'. Daarnaast houdt men het voor hetz. woord als WEER (VII), dat met name opgeteekend is voor het O. en N. van Nederl. en Oost-Friessl. en waarbij men een bet.-overgang 'bezit, hoeve met de bijbehoorende landerijen' > 'land(erijen)' voetstoots aanneemt (zie b.v. *Mnl. W.* 9, 2215-16 en vgl. *Dl.* III<sup>1</sup>, 1654 s.v. *bruikweer*). Aangezien de identificatie met zoowel het eene als het andere woord semantisch en etymologisch niet zonder bezwaren is, terwijl er voorts een duidelijk verschil in geslacht en verspreidingsgebied bestaat, is *weer* hier apart behandeld. Voor een mog. meton. verband zie men verder nog WEER (IX).

) Landstrook, complex landerijen, gelegen tusschen twee slooten (en met een van de smalle uiteinden grenzend aan den dijk); ook ter aanduiding van een enkel stuk, perceel land (gelegen in den polder); kaveling. In de rechtst. van weleer soms bep. beschouwd als het gebiedsdeel waarvan de gezamenlijke ingezetenen verplicht waren het aangrenzende dijkvak te onderhouden. Ook in verb. als *smalle weren*. Inz. geweest. in N.- en Z.-Holl. || BOEKENOOGEN

[1897]. KUIPERS [1901]. — Willem Jorisz. bruyckt dit eerste weer ofte gehieten den dijk groot VI margen, in *Rott. Jaarb.* 1962, 231 [1561]. Hoe dat de Landen ... meest alle Hoy-Landen zijn, met seer wijde ende diepe Slooten, tot veel plaetsen aen smalle weeren ende stucken leggende, sulcx dat die Slooten tot sommige plaetsen by na soe wijd als die naeste Weeren zijn, *Priv. v. Westzaand.* 121 [1577]. Soo zijn de voornoemde heer van Dorp ... ten deele gevallen vijff margen Landts Inde Laegewaert, int weer daer Jacob Dirick Aernsz. woonde, in *Bijdr. Gesch. Haarlem* 12, 140 [1605]. Dat het voorschr. Landt soo breedt als het is sijn wech onverhindert sal hebben soo als het weer vande Landen aenloopt, bij DE GOEDE, *Seventuig* 347 [1612]. Dat het meestendeel van de Landen in den Ban van Assendelft gelegen op Weeren syn leggende, ende yder Weer syn Dyck is hebbende, maer heeft het meerendeel elck syn Dyck die in 't Weer Land heeft, die by parcken afgedeelt, syn Wal elck toecomt, bij BOEKENOOGEN 1198 [1647]. De Rechter verdaeght die eyghdommen aen beyde eynden van den beschouden werck-weer ... om seven daer uyt te kiesn, van die gheen die buyten 't weer gehoefslaeght zijn, *Priv. Kennemerl.* 213 [1652]. De landen welke veel uyt smalle weeren en akkeren bestaan, bij BOEKENOOGEN 1198 [1731]. De Staten verleenden ... uitdrukkelijke machtiging tot het opnieuw verdeelen van de Gouw en het opmaken van een register, alleen echter onder voorwaarde, dat daarbij ieder land in de aangewezen weeren gelegen zou worden aangeslagen naar de grootte, zooals het in de kohieren der verponding bekend stond, G. DE VRIES, *Dijks- en Mb.* 592 [1876].

— Gewest. in N.-Holl. vaak genoemd naar den (voornaamsten) eigenaar. Voor meer voorb. zie men BOEKENOOGEN 1199-1200 [1897]. || Pieter Jan Soets weer, bij BOEKENOOGEN 1199 [1578]. Ingelanden van het weer eertijts genaempt Symon Claesen ende nu Aernt Jan Cillen weer, *Ald.* [1585]. Crullen weer, Greeuwerts of Claes Mommelen weer, Willem Ballen weer, *Ald.* [eind 16de e.]. Een stuck venlant ... gelegen in de Groeneboers weer, bij *a.w.* 1200 [1684]. Claes Luyts weer, Willem Jans weer, Guurtje Harings weer, Kusters weer, *Ald.* [1779]. — *Een weer lands*, een (in den polder gelegen) stuk, perceel land (van bepaalde afmetingen). Sinds lang veroud. || Item, elffthalve schilt t'sjairs, staende op een weer lants van vyf mergen ... te betalen alle jairs binnen de drie heylige dagen van Kersavont, in V. MIERIS, *Beschr. v. Leyden* 1, 264 b [1503]. Zij ... ontving ... 'dat achtste weer lants van der kercken oostwaerts in den voors. ambachte van Coudekercke mit eenen boomgaerd daerop staende ende is groet 171/2 morgen lants mit enen esbroeck daer after an wat breeder dan dat weer lants', *Leidsch Jaarb.* 9, 149 [aangeh. woorden 1526]. Dat mitte zelue sloeten die campen ofte weeren landts aen beijden zijden gescheijden waren vanden wech, *Haarl. Bijdr.* 53, 91 [1526]. Een weer lants gelegen bijt school, groot omtrent drie vierendeel ... ende noch een weer lants gelegen opt Swedt, groot omtrent een math, bij BOEKENOOGEN 1198 [1618]. Twee weer landts gelegen in den ambachte van Coudekercke int oosteynde, t'eene groot vijfthien mergen, ende t'ander elff mergen, in *Leidsch Jaarb.* 9, 69 [1634].

— Gewest. in N.-Holl., m.n. in Waterland, vormen de versch. *weren* te zamen de polders, die namen dragen als *de Woudweren*, *de Binnenweren*, *de Rijper Weren*, *de Volger Weren* e.d. Zie verder nog BOEKENOOGEN 1200-01 [1897] en *N.G.N.* 6, 126 [1928] en vgl. voor *de Woudweren* nog de volg. aanh. || Alzoo Jan Cornelisz. hill, voore ende van wegen sijn vader, eygenaer wesende, van een stücke Landt, genaemt Lanckamp, gelegen inde woudtweeren, aenden Gerechte clachte doende, versocht heeft, om te hebben overganck ... Soo ist dat *enz.*, bij DE GOEDE, *Seventuig* 349 [1618].

— Eenmaal ook buiten Holl. ter aanduiding van zekere landmaat. || Voor welk vergun (*t.w. het aanleggen van draaiplanken over de wetering 'zolang de Oosterlanden geveend worden'*) aan den Eigenaaren der Westerlanden zal worden betaald eene Jaarlijksche recognitie van twee guldens voor elk weer breedte, *Utr. Placaatb., Verv.* 2, 577 a [1767].

**Samenst.** Als tweede lid o.a. in: *werkweer*. Voor meer, goddeels toponymische, samenst. zie men verder BOEKENOOGEN 1200 [1897].

Als eerste lid in: *weerland*, stuk land dat in een weer, d.i. een door slooten omgeven complex landerijen, gelegen is. Veroud. || BOEKENOOGEN [1897].

— Dat wy (*t.w.* ‘*Schepenen tot Wormer*’) ... ten ... onderhoudenisse van mijns Heeren Straet ende Walle, streckende langs onsen Dorpe van Wormer, alsoo die Weerlanden, geleghen binnen ’t Swedt ... hebben moeten maecken ende onderhouden, *Hantv. v. Kennemerl.* 572 [1595]. Bezuyden het Dorp, tusschen het Weerland van J.R. en C.P. (zal) gestelt werden een Pael, binnen welke Pael ..., geene Landen ontgrond of geturft zullen mogen werden, *Handv. v. Amst.* 324 b [1713].

— *Weersloot*, sloot die twee weren, dat zijn strooken land (kavelingen) in een polder, van elkaar scheidt. || *Weersloot*, sloot, die twee weren van elkaar scheidt, dwarssloot, KUIPERS [1901].

## **WEIDE**

‘gebied dat dient om vee te weiden’

*Categorie:* vegetatie (meestal ten gevolge van menselijk ingrijpen)

### *Verklaring*

Weide staat tegenwoordig voor ‘grasland dat begrazen wordt’. Het onderscheid tussen weide en maat (oorspronkelijk ‘grasland dat gemaaid wordt, hooiland’) is niet meer scherp getuige perceelsnamen als Koemaat naast Koeweide. In het pilotgebied is de vorm *weie* gebruikelijk. Elders in Oost-Nederland komt men ook vormen tegen als weede, waer.

Het woord wordt vrijwel alleen in veldnamen (perceelsnamen) gebruikt, vaak in combinatie met hoog, leeg (‘laag’), groot. Deze perceelsnamen zijn weinig specifiek en zullen, indien niet identificerend genoeg, aangevuld moeten worden door een nadere specificatie, bijvoorbeeld de naam van de boerderij die eigenaar is van de betreffende weide.

Over de etymologie van dit woord bestaat geen eensgezindheid. Meestal wordt het in verband gebracht met woorden voor ‘voer, voedseljacht’ (vgl. het Hoogduitse Weidman ‘jager’), maar anderen willen het hiervan scheiden (Kluge-Seebold).

## **WIJK**

‘(dochter) nederzetting’

*Categorie:* antropogeen

### *Verklaring*

Er is veel naamkundige literatuur over herkomst en betekenis van het toponymische element *wik*. Lange tijd is men ervan uitgegaan dat *wik* een oude ontlening is van het Latijnse *vicus*. In 1976 verscheen een uitgebreide studie van Leopold Schütte gewijd aan dit toponymisch element (*Wik – eine Siedlungsbezeichnung in historischen und sprachlichen Bezügen*) waarin argumenten worden aangevoerd tegen deze ontlening. Het element is onlangs opnieuw ter sprake gebracht in een studie van de hand van J. van Loon (*De ontstaansgeschiedenis van het begrip ‘Stad’*, blz. 147 - 170, Gent, Kon. Academie voor Ned. Taal- en Letterkunde, 2000). In navolging van Schütte wordt *wik* niet als ontlening uit lat. *vicus* gezien, maar als een Germaans woord, dat dezelfde basis heeft als nl. *wijken*. De door hem voorgestelde betekenisontwikkeling gaat uit van een oorspronkelijke betekenis ‘wijkplaats, schuilplaats, plaats waar men zich in veiligheid kan brengen’. Dicht bij die betekenis liggen dan Oudengelse vermeldingen van *composita* als *sceapwic*, *feohwic* (schuilhut (‘temporary shelter’) voor schapen, vee) en *wike* als benaming voor een ‘kamp’ in een Oudengelse bijbelvertaling, en ook het Oudengelse *ww. wician* ‘een kamp opslaan’. Later was een *wik* een plek waar een bepaalde immuniteitsstatus gold. Dit kan het geval zijn geweest bij de Noordgermaanse *wike*, zeeinham waar een nederzetting was gevestigd, en ook in Westgermaanse *wik*-toponiemen. In het pilotgebied en elders in Oost-Gelderland en Overijssel betreft het namen van ‘subbuurschappen’ (voorbeeld: Veldwijk, Leuke (< Lowik), vaak ook Noord-, Zuid-, Ooster- en Westervijk) en boerderijnamen. Mogelijk is er bij veel van deze namen sprake van een min of meer geplande ontginning.

## WOLD, WOOLD, (WOUD, WALD)

‘dichtbegroeide wildernis’

*Categorie:* vegetatie

### *Verklaring*

Van Berkel en Samplonius (Nederlandse Plaatsnamen), onder *Woud* (*gem. Den Dungen, Noord-Brabant*) geven de volgende omschrijving van woud: ‘Aan woud ligt Germaans \**walpu-* ten grondslag. Een woud was de benaming voor een zeer vochtig, zompig bos op veen of kleigrond. De woudgebieden lagen in depressies, waar de aanvoer van grond- en overstromingswater het ontstaan van moerassige wouden begunstigde. Het was er ontoegankelijk, woest en gevaarlijk. Als zodanig was een *woud* het tegenovergestelde van een *lo*, dat juist tot bewoning noodde.’

De constatering, dat de gebieden die aangeduid worden met *woud* zompig zijn mag voor de Nederlandse situatie vaak juist zijn, daarmee is niet gezegd dat het woord *woud* in Nederland de betekenis ‘zompig bos’ heeft gehad. Als die betekenis al heeft bestaan dan kan die althans niet de oorspronkelijke zijn geweest, zo blijkt als we tegenover de betekenis ‘zompig bos’ de in Duitsland voorkomende betekenis ‘waldbedecktes Hochland’ plaatsen. ‘Zompig’ noch ‘Hochland’ zijn geen kernaspecten van woud, maar moeten zijn ontstaan doordat woud zich in zompige resp. hooggelegen gebieden bevond.

Het beeld dat opdoemt is het door Kluge (zie bijlage) geschetste, namelijk dat met *woud* oorspronkelijk de *onontgonnen, dicht begroeide wildernis/ruigte* werd aangeduid.

De schijnbaar tegenstrijdige connotaties ‘hoog in de bergen’ (in het hoogduits) en ‘in moerassig terrein’ (Nederlands en Nederduits) verliezen hun tegenstrijdigheid als men bedenkt, dat deze wildernis natuurlijk het langst bleef bestaan daar waar ze het moeilijkst toegankelijk was. In bergachtige streken waren dat hooggelegen delen, in vlakke gebieden moerassen. Verder is in de betekenissen ‘Gebüsch’ en ‘takken van de boom, boomtop’ het aspect *dichte begroeiing* bewaard gebleven.

Dat met *woud* de wildernis (met weinig of geen exploitatie) aangeduid werd blijkt ook uit de toponiemen waarin dit woord optreedt als grondwoord. In de bepalende delen van deze toponiemen treft men namelijk nauwelijks vegetatienamen aan (uitzondering: een aantal toponiemen Varenwold) dit in tegenstelling tot toponiemen met de grondwoorden *lo* en *holt*. Daarnaast treedt *woud* als toponiem meermalen op zonder bepalend deel.

### *Toponiemen met het element woud (en varianten):*

De toponiemen met wold (woud, wald) als grondwoord leveren, in combinatie met betekenisvarianten van dit woord in diverse germaanse dialecten een beeld op van de oorspronkelijke betekenis van dit woord.

Onder andere in het Lexicon van Nederlandse Plaatsnamen vóór 1200 (Künzel, Verhoeff, Blok) worden een aantal toponiemen genoemd met het element woud. Aan deze toponiemen valt op, dat de bepalende delen vrijwel nooit nadere specificaties bevatten van aard van de vegetatie, dit in tegenstelling tot op *-lo*, en op *-holt*. (als uitzondering hierop ken ik alleen een aantal toponiemen Varenwold (later Verwoold, Verwolde).

Het bepalende deel verwijst vaak naar een ander toponiem (b.v. in *Ascleker-wald*, d.w.z. ‘woud van / bij de Ascleke (d.i. beek waarlangs essen staan)’), soms naar

een PN (*Abbeke(n)-wald*, ‘het woud van Abbeke’). Daarnaast treedt het element ook menigmaal op zonder bepalend deel. Voorbeelden: *Abbecenuualde* (>Abcoude), *Bédorouualda* (d.i. woud van/bij Bedum), *Amuthariouualda* (>Emmerwolde, oude naam van Lutkewolde, ‘woud van Amuthon (>(Wester)emden)’), *Imisuualde* (>Eemswoude, d.i. ‘woud van (PN) Imi’), Haerlemmerwout, *Asclekerwalt* (>Esselijkerwoude, d.i. ‘woud van / bij de Ascleke (d.i. beek waarlangs essen staan)’), *Rinsaterwalt* (>Rijnzaterwoude, ‘woud’ met ‘Rijnsater’), *Uualda* (>(Reider)wold) etc. *Woolde* (voormalige marke, nu grotendeels opgegaan in de stad Hengelo (Ov.); 1172 (*de*) *Walde*, 1280 *Walde*, *Wollethe*), *Woold* (gem. Winterswijk; 1284 *Silva*, later (*ten*) *Wolde*)

In het pilot-gebied komen namen met het element *wold* niet veel voor (vgl. hiermee Drenthe, waar het element regelmatig optreedt en ook in een aantal – relatief jonge – buurschapsnamen (ontginningsnamen) optreedt in combinatie met een persoonsnaam, bijvoorbeeld Leutingwolde, Foxwolde).

## Bijlagen

*J. de Vries (Etymologisch Woordenboek):*

Onder *woud*: mnl. *wout* o., onfr. *wald*, os. ohd. (nhd.), ofr., *wald* ‘woud’

De etymologie is onzeker : bij oi. *vâta*, *vâti*, ‘tuin, park’, bij de idg. wt. \*uel ‘draaien’ vgl. lat. *vallis* ‘dal’ eigenlijk ‘buiging naar binnen’?): weinig aannemelijk;

bij oiers *fil* ‘haar’ (...) osl. *vlati* ‘haar’, opr. *wolti áar*, van de wt. \*uel haar, wol’; voor de betekenis is belangrijk, dat in het nhd. *wald* ook betekent ‘de takken van de boom, de boomtop’, vgl. ook oe. (saksisch) *weald* ‘het loof, woud, heide’ en *wald* (anglisch) ‘open landstreek, weide, struikgewas’. (...)

*The Oxford Dictionary of English etymology:*

*weald*: the tract of country, formerly wooded, lying between the North and the South Downs.

*wold*: forest, wooded upland (oe.); hill, down; piece of open country, (later) upland, moorland XIII. (...) perhaps cognate with *wild* .

*F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, 21. Auflage, onder *Wald*:

**Wald** (...) Für das Urgerm. is \**walpus* anzusetzen, daraus entlehnt afrz. *gualt*, prov. *gaut* ‘Buschholz’. Noch ahd. asächs. *wald* können auch ‘Wildnis’ bedeuten, ja noch im Mhd. drängt sich der Nebensinn des Unwirtlichen Wüsten stark hervor. Mit *wild* verwandt. (...)

*F. Kluge - E. Seebold, Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, 23. Auflage, onder *Wald*:

**Wald** m. (< 8. Jh.). Mhd. *walt*, ahd. *wald*, as. *wald* aus g. \**walpu-* m., auch in anord. *wollr* ‘Feld, Wiese, Boden’, ae. *weald* ‘Wald, waldbedecktes Hochland’. Die Ausgangsbedeutung ist ‘Büschel’, speziell ‘Laubwerk, Zweige’, daraus (wie bei Busch) Verallgemeinerung zu ‘Wald’. Außergermanisch vergleichen sich air. *fol*, (*falt*) ‘Haarschopf, Laubwerk’, kymr. *gwallt* ‘Haarschopf, belaubte Zweigspitzen’, lit. *váltis* f. ‘Haferrispe’

*Etymologisch Wörterbuch des Deutschen*, samengesteld o.l.v. Wolfgang Pfeiffer, 2e Auflage, 1997, Uitg. DTV., Berlin Onder *Wald*:

‘grosse, dicht mit Bäumen bestandene Fläche, Forst’, ahd. *wald* (8. Jh), mhd *walt* ‘Wald, Waldgebirge, Baubestand, Holz, die laubigen Äste und Zweige eines Baumes’, asächs. *wald*, mnd. *wolt*, mnl. *wout*, nl. *woud*, aengl. (westsächs.)

*weald*, (angl.) *wald*, engl. *wold* 'Ebene, Moor', älter auch 'Wald, anord. *vfltr* 'Ebene, Feld, Wiese', schwed. *vall* 'Rasen, Weide' setzen einen alten u-Stamm (germ. *\*walpu*) voraus. Weitere Anschlussmöglichkeiten sind unsicher. Vielleicht (über ie. *\*uolto-*) zu verbinden mit griech. *lásios* 'dicht behaart, zottig, wollig, dicht bewachsen', air *fol*t (ie. *\*uolto-*) 'Haar', lit. *váltis* 'Haferrispe', (älter) Russisch *vólot* 'Faser, Ähre' (ie. *\*uolti-*), sodass von einer Dentalerweiterung einer Wurzel ie. *\*uel(e)*, auch 'Gras, Ähre, Wald' bzw. *\*uel-* 'reißen, rupfen' (s. Wolle) ausgegangen werden kann. (...)

## 10 Conclusies

Definitieve conclusies met betrekking tot de landschappelijke informatiewaarde van de in het gebied voorkomende geografische namen vereisen een systematische studie van de landschappelijke en cultuurhistorische context van de afzonderlijke (groepen) namen. Uit de resultaten van het tot dusver uitgevoerde onderzoek kunnen daarom slechts voorlopige conclusies worden getrokken. Zeker is al wel dat het gebied rijk is aan oude geografische namen en dat veel daarvan kenmerken van het landschap en vormen het gebruik van het landschap door de mens in zich dragen. Interessant is dat de buurschapsnamen over het geheel genomen het oudst zijn. Deze namen dateren vaak uit de oudste tijdlaag (prehistorie-Vroege Middeleeuwen). Boerderijnamen zijn meestal jonger (laat-middeleeuws of jonger) en veldnamen nog jonger (overwegend van na de markeverdeling: tweede helft 19<sup>e</sup> eeuw).

Het feit dat de meeste buurschapsnamen een hoge ouderdom hebben, doet vermoeden dat de bewoning in de betreffende nederzettingsterritoria teruggaat tot in de Romeinse tijd-Vroege Middeleeuwen. Dit zou betekenen dat de uit buurschappen (later marken) opgebouwde territoriale structuur van het gebied toen eveneens al bestond, al zullen de grenzen tussen de territoria nog lang vaag zijn gebleven. Op bepaalde plaatsen is zeker ook een opsplitsing van nederzettingsterritoria opgetreden.

De hoge ouderdom van sommige buurschapsnamen doet vermoeden dat ze oorspronkelijk gekoppeld waren aan nederzettingen die nog niet op de plaats van de tegenwoordige dorpen lagen (Archeologische gegevens doen vermoeden dat de oude Oost-Nederlandse dorpen vanaf de negende eeuw op hun tegenwoordige plaats liggen). Een andere mogelijkheid is dat deze zeer oude namen aanvankelijk geen betrekking hadden op woonplaatsen, maar op plekken in het landschap met een andere (voor de mens belangrijke) functie. Gericht archeologisch onderzoek biedt de mogelijkheid dit vraagstuk op te lossen.

Belangwekkend is eveneens totale beeld van het landschap zoals dat uit de oudste namen naar voren komt. Net zoals in Drenthe doemt een beeld op van een landschap dat ten tijde van de naamgeving al lang niet meer het oorspronkelijke, dichtbeboste oerlandschap was. Het ziet er naar uit dat we al in de oudste naamkundige tijdlaag te maken hebben met een (door vroegere menselijke invloed gevormd) half-open cultuurlandschap, waarin akkergrond, weidegrond, hooiland en bosrelictten elkaar afwisselden. Het naamkundige onderzoek bevestigt het vermoeden dat de bewoonbare delen van het pleistocene landschap al in de late prehistorie in een half open parklandschap waren getransformeerd. De in heel Oost-Nederland talrijke voorkomende lo-namen zijn goed te plaatsen in een dergelijk type landschap. Aanvankelijk hadden deze lo-namen betrekking op grotere open plekken in een van nature al relatief open type bos, latere lo-namen hadden vermoedelijk betrekking op nederzettingen bij verspreide bosrestanten. Lo-namen blijken verbonden met de hogere delen van het landschap, dit in tegenstelling tot de laar-namen die overwegend in vochtige gebieden gesitueerd zijn. Voor het naamselement laar bestaat nog geen overtuigende verklaring. Een mogelijkheid is, dat het omheinde plekken betreft waar vee werd ingeschaard.

Eveneens moet het onderscheid tussen hakhoutbos en opgaand bos, waaruit constructiehout werd gewonnen, al ver in het verleden hebben bestaan. De veelheid aan namen die naar de exploitatie van hakhout verwijzen, wekken de indruk dat de exploitatie van bos veelvormig was en een belangrijke rol speelde in de bestaanseconomie. En tevens dat sprake was van uiteenlopende en doordachte vormen van bosbeheer.





